

TC
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

FRANKFURT OKULUNUN POZİTİVİZİM ELEŞTİRİSİ
–Max Horkheimer Ve Theodor W. Adorno Bağlamında–

Yüksek Lisans Tezi

BAHATTİN OLCAY

İSTANBUL-2012

TC
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

FRANKFURT OKULUNUN POZİTİVİZİM ELEŞTİRİSİ
–Max Horkheimer Ve Theodor W. Adorno Bağlamında–

Yüksek Lisans Tezi

BAHATTİN OLCAY

Danışman: PROF.DR. ALİ DURUSOY

İSTANBUL-2012

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi BAHATTİN OLCAY'nın FRANKFURT OKULUNUN POZİTİVİZM ELEŞTİRİSİ - MAX HORKHEİMER VE THEODOR W. ADORNO BAĞLAMINDA- adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. ALİ DURUSOY	
2. Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. FERRUH ÖZPİLAVCI	
3. Jüri Üyesi	Doç. Dr. SAFİ ARPAGUŞ	

Tez Savunma Tarihi 18.07.2012

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanması aşamasında hoşgörüsünü ve yapıcı eleştirilerini esirgemeyen değerli tez danışmanım Prof. Dr. Ali Durusoy hocama, savunma jürisinde yer alan değerli hocalarım Doç. Dr. Safi Arpaguş'a ve Yrd. Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı'ya şükranlarımı sunarım.

Ayrıca tezin dil ve imla yönünden değerlendirilmesi için vakit ayıran dostlarım Ebubekir Yıldız ve Halim Bilgin'e teşekkür ederim.

ÖZET

Avrupa'da büyük ölçekli olaylar sonucu bozulan toplumsal düzene olumlu bir yön verme anlamında Saint Simon tarafından pozitif kavramı kullanılmıştır. bu kavramı felsefi bir sistem haline getiren Auguste Comte'dir. Bu felsefi anlayış giderek Avrupa'da etkili hale gelmiştir. 19.yüzyılda Pozitivizmi metafizik düşüncelerin elenmesi amacıyla kullanan Mantıkçı Pozitivistler deney ve gözlemle sınınamayan hiçbir şeyin bilimsel düşüncenin konusu olamayacağını öne sürmüşlerdir.

Frankfurt Okulu, Pozitivizmi bir varlık olarak insanı mekanik ve determinist biçimde işleyen bir şema içerisinde ele almakla ve insan varlığına çıplak olgular ve nesneler olarak yaklaşmakla suçlar. Ayrıca Pozitivizmin, araştırmaya konu olacak nesneleri sınırladığını düşünür. Onlara göre pozitivist araştırma gözlenebilir düzeyin altında yatan nesnel mekanizmaları araştırmaktan ziyade, öznel özellikleri, yani inançlar, algılar ve deneyimleri nesnel olarak araştırmaya yönelir.

Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer'ın Pozitivizme yönelttiği eleştiriler zamanla "bizzat bilimlerin araçsal akıl tarafından yutulduğu" yönünde bütünlemeci bir suçlamaya dönüşür. Zira onlara göre modern bilim "mantıksal pozitivizmine ulaşmış teknik yararlılık uğruna, bilgiyle ilgili tüm ciddi iddiaları reddetmiştir."

ABSTRACT

As a result, some large-scale events in the new age of social order broke down in Europe. Deteriorating terms of this order, making a positive direction Saint Simon used a positive concept. Positivism, by Auguste Comte -Saint-Simon's pupil- has been turned into a philosophical system. Positivism, has become a very effective philosophical views in Europe in Nineteen Century. In This century The Logical Positivists used Positivism to the elimination of metaphysical thought. Vienna Circle argued that is everything is absurd which is not subject to experiment and observation.

Frankfurt School, accused of positivism that evaluating the human in a mechanical and determinist schema. Also they accused of Positivism to approach to human as a bare facts and objects. Positivism, they think, limited the things/objects that will be subject of research.

Over time, criticism directed at positivism by Max Horkheimer and Theodor Wiesengrund Adorno turns into a general accusation that sciences swallowed by instrumental reasoning.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

TEZ ONAY BELGESİ.....	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	18
POZİTİVİZM NEDİR	18
1. Auguste Comte Pozitivizmi.....	21
1.1. Auguste Comte' un Düşüncesinin Fikri Kaynakları	
233	
1.2. Auguste Comte' un Pozitif Felsefesinin Temelleri	266
1.3. Auguste Comte' un Pozitivist Anlayışından Etkilenen	
Bazı Düşünürler	30
2. Mantıkçı Pozitivizm.....	32

3. Karl Raimund Popper'ın Pozitivizm Anlayışı	40
İKİNCİ BÖLÜM	43
FRANKFURT OKULU'NUN TARİHİ GELİŞİMİ	43
1. Almanya Dönemi	51
1.1. Frankfurt Okulu'nun Kuruluş Yılları ve Kurt Albert Gerlach Dönemi	51
1.2. Carl Grünberg-Friedrich Pollock Dönemi	52
1.3. Max Horkheimer Dönemi	54
2. Amerika dönemi	57
3. Yeniden Almanya Dönemi	61
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	64
FRANKFURT OKULU'NUN POZİTİVİZME YÖNELTTİĞİ	
ELEŞTİRİLER	64
Pozitivist Tartışma: Theodor Wiesengrund Adorno ve Karl Raimund Popper.....	74
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	96

GİRİŞ

Pozitivizm ünlü Fransız filozof ve sosyolog Auguste Comte tarafından kavramsallaştırılmıştır. Sonraki yıllarda değişik versiyonları ortaya çıkmışsa da temelde savunulan noktalar aynıdır. Pozitivistler bilimsel bilginin kaynağını deney ve gözlem olarak kabul etmişler ve bunun dışında kalan gözlenemeyen bilgi türlerini yadsımışlardır; hatta Mantıkçı Pozitivistler deney ve gözlem yoluyla sınıanamayan bilginin 'saçma' olduğunu iddia etmişlerdir.

Doğal olarak bu tarz bir düşüncenin karşıtları/eleştirenleri de olmuştur ki Frankfurt Okulu bunların başında gelmektedir.

1920'lerde bir kısım Marksist entelektüel tarafından 'Sosyal Araştırmalar Enstitüsü' adıyla kurumsallaşarak Frankfurt Üniversitesi ile olan bağlantısı nedeniyle Frankfurt Okulu olarak isimlendirilen bu ekolün entelektüel ilgi alanları geniş olmakla beraber üzerinde en çok mesai harcadıkları konulardan biri 'pozitivizm eleştirisi'dir; özellikle, kronolojik olarak aynı tarihlerde oluşan ve onlarla aynı nedenlerden dolayı Amerika'ya göç eden Viyana Çevresi'nin (Mantıkçı Pozitivistler) görüşlerini eleştirmişlerdir.

Frankfurt Okulu diye adlandırdığımız oluşumun meydana geldiği yıllarda Birinci Dünya Savaşı sona ermiş ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsünün kurulduğu Almanya, yenildiği savaşın sonunda galip devletler tarafından dayatılan Versailles Antlaşmasının ağır yükümlülükleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Almanya gibi tarihin hemen her döneminde Avrupa tarihinde etkin rol oynamış bir devlet, ezeli rakibi Fransa karşısında boyun eğmek zorunda kalmıştı. Bu ezilmişlik hali ve mezkûr antlaşmanın yıkıcı etkileri, Almanya'da Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisinin kurulması ve giderek güçlenerek iktidara gelmesi ile

sonuçlanmıştır. Hitler'in partisinin kuruluşu (1920) ile Enstitünün kuruluşu (1923) aşağı yukarı aynı yıllara denk gelmektedir. Nasyonal Sosyalist Partinin başına 1921 yılında geçen Hitler, Versailles Antlaşmasını çöpe atmayı vaat ederek taraftarlarını gün geçtikçe çoğaltmış ve nihayetinde de iktidara gelmiştir(1933).

Enstitünün kurucuları ve önde gelen isimleri birçok farklı alanda çalışmalar yapan "disiplinlerarası" bir çalışma yöntemi benimseyen kişilerdi. Fakat içinde bulundukları siyasi ve sosyal koşullar onların zihinsel çabalarını etkilemiştir. Ayrıca bu üyelerin hemen tümünün Yahudi olması ve Hitler'in bu insanlara bakışı Almanya'daki durumlarını ve konumlarını çokça etkilemiştir. Bu entelektüeller topluluğu için kullanılan "okul" ifadesi üyelerin tümünün aynı düşünceleri paylaştıkları anlamına gelmemektedir. Bu kullanım daha çok eleştirel bir toplum teorisi meydana getirme konusundaki fikri benzerlikten kaynaklanmaktadır. Zira "eleştirel teori" diye de adlandırılan Frankfurt Okulu kapitalizmin ve artık bir dogmaya dönüştüğünü düşündükleri Marksizm'in eleştirisini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi üyelerin farklı disiplinlerden olması birçok farklı alanda çalışmalar yapılmasına olanak sağlamıştır. En temel amaçlarından birinin eleştirel toplum teorisi oluşturmak olduğunu ifade ettiğimiz enstitü üyeleri birçok konuda eleştirel tavır takınmışlardır. Onların bu tavrı sonraları postmodernizm olarak ifade edilen çabaların belki de ilk örneğidir. Fakat şunu da belirtelim ki bu yıllarda böyle bir kavram henüz yaygın bir kullanıma sahip değildir. Onların modernizmin akli araçsallaştırdığı ve kapitalizmin bireyleri tek tipleştirdiği eleştirileri postmodern zamanların habercisi gibidir.

Kurulduğu dönemde değil de üyelerinin artık ömürlerinin son demlerini yaşadıkları dönemde etkileri açıkça hissedilen bir okul olarak Frankfurt Okulu, ülkemizde de giderek artan bir yoğunlukta akademik çalışmalara konu olmaktadır. Enstitü üyelerinin çok yönlü olmaları ve disiplinler arası çalışmaları, sanat, edebiyat, sosyoloji ve felsefe gibi farklı

akademik alanlarda çalışmalar yapılmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla yapılan akademik çalışmaların da farklı alanlarda olduğunu görmekteyiz.

Frankfurt Okulu yelerinin, rneğin Walter Benjamin'in edebiyatçı olması, yine tezimizin de konusu olan Theodor Wiesengrund Adorno'nun müzikle uğraşmış olması, sanat alanında Frankfurt Okulunun bazı üyeleriyle ilgili akademik çalışmalar yapılmasına olanak sağlamıştır.

Bu tezlere birkaç örnek verecek olursak: "*Theodor Wiesengrund Adorno' da Sanat ve topya*" başlığı ile Tayfun Torun tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Torun; "Theodor Wiesengrund Adorno felsefesi üzerinden bozuk düzenin olumsuzlanması ve ütopyanın son sığınağı olarak sanatı açımlamaya" alışmıştır. Ona göre Theodor Wiesengrund Adorno "Modern dünyayı totaliter örgütlenmeler yoluyla denetim altına alınmış bir yer olarak sunup baskı ve tahakkümün temelinde yer alan nesnel glerin" izini sürmüştür. İnsanın bu nesnel glerden zgrleşebilmesi de bireyin bilinç düzeyinde bir aydınlanmayla ideal toplumsal bir düzen için gerekli talepleri tretebilmesine bağlıdır. Bu alışma, tahakküm düzeninin ifşa edilmesi ve olumsuzlanması bağlamında negatif bir diyalektiğin olanağını tartışır.

Türkiye'de Frankfurt Okulu alışmaları ile bilinen Besim F. Dellaloğlu'nun "*Frankfurt Okulunun Sanat Anlayışı: Sanat-Toplum Bağıntısı Açısından Bir Araştırma*" başlıklı doktora tezi bir diğer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dellaloğlu bu çalışmasında; Frankfurt Okulu'nun düşünsel üretimiyle sanat-toplum ilişkisinin çakıştığı alanı kendisine malzeme olarak alır. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi, Frankfurt Okulu'nun düşünce bütünlüğünün en kapsamlı biçimde sanat- toplum ilişkisi bağlamında anlaşılabilir olmasıdır, ikincisi ise, sanat-toplum ilişkisi sorununa getirilmiş en kapsamlı açıklamalardan birinin Frankfurt Okulu tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Çalışmanın bu noktadan hareketle iki temel tezi vardır. İlki, sanatın içinde bulunduğu toplumun antitezi olarak verili olanın evrenselliğinin sorgulanmasına ve "teki"nin verili olan içinde varlığını sürdürebilmesine aracı olduğudur. İkincisi, modern toplumun yapısının,

kendisini oluşturan parçalar üzerinde gitgide daha belirgin bir egemenlik kurduğu, genelin tikeli kuşatmışlık düzeyinin giderek artmakta olduğudur. Çalışmanın yöntemi, onun tezlerinin sistematik bir tarzda "toplum", "sanat" ve "kültür endüstrisi" ana başlıkları altında, Okul düşünürlerinin yapıtlarına dayandırılarak denenmesidir. Bu çalışmada, aynı zamanda, sanat ile toplumun çakıştığı alanın insan olduğu, insanın hem sanat- toplum ilişkisinden etkilenen, bu ilişki tarafından belirlenen bir öge, hem de bu ilişkiyi etkileyebilen, değiştirebilen ve hatta belirleyebilen bir özne olduğu vurgulanmaktadır.

Ahmet Temel Karayavuz tarafından hazırlanan "*Frankfurt Okulu: 'Olumsuzlama' Olarak Sanat*" adlı yüksek lisans tezinde Karayavuz; Bu çalışmada sanat, bilim ve diğerleri, insanın bütün etkinliklerinin bir üst eleştirisi olarak diyalektik yöntemin kaybedilen ya da elinden alınan tacını ona yeniden kazandırmak ve kaybedilenin geri alınması konusunda, onunla iç içe geçmiş, yine bir üst eleştiri olan sanatın bu savaşım içindeki yaratım sürecini incelemeyi amaçladığını ifade etmektedir. Ona göre Eleştirel Teori ile felsefe ve sanatın kendini gerçekleştirme fırsatı yeniden yaratılmıştır. Eleştirel felsefe İmmanuel Kant'la başlar, Friedrich Hegel ve Karl Marks'la gelişir, yani yeni üretim şekilleriyle ilişkilendirilerek değişime uğrar. 19.yüzyılda eleştirel felsefenin karşısında esas tehlike olarak gözüken bilim felsefesi anlayışı, yeni üretim ilişkileri döneminde olguları neden-sonuç ilişkisine sıkıştırarak her olguyu kendi başına mutlaklaştırması ile eleştiriye, bir başka deyişle de 'geist' ile 'madde' ilişkisini pasivize etmektedir. Yönetenler bu doğrultuda yerlerini sağlamlaştırmaya yönelik her türlü manipülatif etkinliğe başvurmaktadır. Eleştirel Teorinin Marksizm'in Hegelci kökenlerine geri dönüşü, bir anlamda 'geist'in bu sıkışmışlığın içinden kurtarılması yönünde bir düşünceyi ifade etmektedir. (20. yüzyıldaki uygulamalar, Marksizm'i de indirgemeci bir bilim felsefesi anlayışına dönüştürmüştü.) Bu 'geist' sıkışma, kapitalist üretim ilişkilerinde, kültürel manipülasyonda, bilimsel üretimde ve en sonunda bloklanmış bir biçimde tekeli kapitalizmin her türlü manipülatif etkinliğinde gizlidir. Kendisini nesneyle dolayım lamış "özgür ruh", "araçsal us"a indirgenmiş ve mevcut

sistemin değişmez savunucusu durumuna dđnđřtđrđlmđřtdđr. Dışarıdan biğimlendirilen, kendiliğindenliğini tamamen yitirmiş kđltđr, her tđrlđ yđnlendirmeye açık en karanlık dđnemlerinde bile, minimize olmuş, bđtđnđyle totaliter yapıya karşı merkezi bir konumu teşkil eden muhalif bir yapıyı içinde barındırır. Bu karşı kđltđrde sanat, her tđrlđ uyum idea 'sına karşı saldırıya geçer. Başka bir değişle, en arık ve đdđn vermez biçimde, (reel yaşamdaki) tđm tezatları kendi sanat form' unun yapısına alarak, uyum ideasını negatif bir tarzda ifade eder.

Eleştirel Teorinin sanat anlayışıyla ilgili bir diğer örnek de Serkan Ŗzkaya tarafından hazırlanan "*Sanatta Deha ve Yaratıcılık Schoenberg, Theodor Wiesengrund Adorno, Thomas Mann*" isimli yđksek lisans tezidir.

Max Horkheimer'ın ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun felsefeci ve sosyolog kimlikleri, Aydınlanmaya getirdikleri eleştiriler, geliştirdikleri "Kđltđr Endđstrisi" kavramı ayrıca Theodor Wiesengrund Adorno'nun Amerika'da iken toplum üzerinde gerđekeřtirdiđi ampirik ęalıřmalar da akademik ęalıřmaları ęeřitlendirmiřtir. Ŗlkemizdeki đniversitelerin felsefe ve sosyoloji bđlđmlerinde bahse konu olan alanlarda bir takım akademik ęalıřmalar yapıldığını gđrmekteyiz.

Bu ęalıřmalara örnek olarak Rejina Panos'un "*Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun Aydınlanma Eleştirisi Ŗzerine Bir İnceleme*" adlı yđksek lisans tezi verilebilir. Panos bu ęalıřmasında Gđnđmđzđn üzerinde ęokęa konuşulan konularından olan "Aydınlanma dđřđncesi" kimi zaman bugđn yaşanan biręok felaketin sorumlusu olarak gđsterildiđini sđylemektedir. Bu bağlamda Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno da Aydınlanmanın akıl anlayışını eleştirenlerin başında gelmektedir, gđnđmđzde Aydınlanma ya ideoloji ya bilim - pozitivizm - ya da 'akıl'a indirgenerek ele alınmaktadır. Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno da Aydınlanmanın akıl anlayışından hareketle bir eleştiri getirmektedirler. Onlara gđre insanlık yeni bir decadence (ęokđř, inhitat) duruma dđřmđřtdđr ve bunun nedeni de Aydınlanmadan bu yana egemen olan đznel akıldır. Bu dđřđnceye gđre, bu toplum tamamen

usdışıdır ve araçsal/teknokratik akılcılığın hâkimiyeti altındadır. Panos bu çalışmasının varlık nedeni olarak Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun insanlığın içinde bulunduğu yozlaşmanın sorumlusu olarak Aydınlanma aklını mahkûm ettiklerinde, eleştirilerinin yerinde olup olmadığını ortaya koymaktır. Sonuç olarak Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun insanlığın içinde bulunduğu çöküntü ile Aydınlanma arasında kurdukları bağın - özellikle İmmanuel Kant dikkate alınarak - yerinde olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Bir diğer örnek Yusuf Sağlam tarafından hazırlanan "*Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer İle Baudrillard`ın Kitle Toplumuna Yönelik Görüşlerinin Sosyolojik Analizi*" başlıklı yüksek lisans tezidir. Yusuf Sağlam bu tezinde: Teknolojik gelişmelerin kitleleri nasıl etkilediğine ilişkin Theodor Wiesengrund Adorno, Max Horkheimer ve Baudrillard'ın fikirleri karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilmeye çalışmıştır. Araştırmada üç konu ele alınmıştır. Bunlar: 1. Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer' in kitle toplumuna ilişkin görüşleri, 2. Baudrillard'ın kitle toplumuna yönelik görüşleri, 3. Bu bilim adamlarının kitle toplumuna yönelik fikirlerinin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi. Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer ' in kültür endüstrisi olarak adlandırdığı dönem yıkıcı bir kültüredir. Bu dönemde kitle iletişim araçları ve iktidar ya da gücü elinde bulunduranlar bireyleri istedikleri gibi yönlendirmektedir. Üretilen ürünler farklı olmamasına karşın bireylere farklıymış gibi anlatılmaya çalışılmaktadır. Ürünler ihtiyaca göre değil topluma bir prestij kazandırmak maksadıyla ihtiyaçtan fazla üretilmektedir. Baudrillard'a göre ise kitlelerin toplumda hiçbir önemi ve niteliği yoktur. Toplumda aslında üretilmeyen ve var olmayan nesne ve araçlar varmış gibi gösterilmektedir. Ayrıca toplumda bir yığın anlam üretilmekte ve bir anlam kargaşası varlığını göstermektedir. Bireyler sürekli birtakım egemen güçlerin egemenliği altındadır. Kısaca her üç bilim adamı da teknoloji ve sanayinin kitle toplumunu olumsuz etkilediğini belirterek eleştirel bir yaklaşım izlemişlerdir. Bunu yaparken her üç yazarın da aralarındaki farklar ve benzerlikler araştırmada işlenmeye çalışılmıştır.

Yapılan akademik çalışmalara verilebilecek bir diğerk örnek de Eylem Yenisoğ'un "*Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun Aydınlanma Dönemi Eleştirisi ve Felsefe ve Metot Anlayışları*" başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu tezde Yenisoğ; Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun felsefelerinin en güçlü tarafı Aydınlanma Dönemi eleştirileri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu iki düşünür, Aydınlanmanın sonunun kendi yıkımı olduğunu iddia etmektedir. Bu yıkımın ardında iki temel neden vardır. Birincisi Aydınlanmanın akıl anlayışı nedeniyle öznenin yok edilmiş olmasıdır. Özne kendi varlığını toplumunun belirlenmiş kuralları ötesinde tanımlayamaz hale gelmiştir. İkincisi ise insan ve doğa arasındaki keskin ayrımdır. Aydınlanma epistemolojisi doğayı bilgi nesnesine dönüştürür ve dünyayı olgular toplamı olarak görür. Bu anlayış bilginin nesnelliğini sağlarken özneyi pasifleştirir. Buna bağılı olarak özne bilgisine yabancılaşır. Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun eleştirel düşünme yöntemi ise insan otonomisi için olanak sağlar. Bu yöntem, insanı ve toplumu diyalektik bir süreçte anlamaya çalışır. Parça ve bütün arasındaki ilişkiyi karşılıklı bir ilişki olarak görür. Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno'ya göre, özne ve nesne arasındaki bu ilişki ne sabit bir ikilik ne de sabit bir birliktir.

"*Edebiyat Sosyolojisi Açısından Theodor Wiesengrund Adorno Estetiğinin Toplumsal Temelleri*" adlı doktora tezinde Cem Doğan Yaşat; Edebiyat sosyolojisinin, insani ve toplumsal bilimlerde henüz yeri tam olarak belirlenimini bulamamış, sınırları çizilmemiş, bakir bir alan olarak durmakta olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu alana sosyologlar kadar edebiyatçıların da ilgisi sınırlıdır. Hâlbuki birbirinden farklı bu iki disiplini yan yana getiren, her iki alanı da besleyen bir alt disiplin olarak edebiyat sosyolojisi, disiplinlerarası çalışmaların öneminin git gide artmakta olduğu bu dönemde, hak ettiği yere ulaştırılması gereken bir çalışma alanıdır. Yaşat, devamında bu konudaki en temel itkilerinden birisinin, edebiyat sosyolojisinin sınırlarının belirginleşmesine yardımcı olabilme ve bu alandaki fakir literatüre bir katkı sağlayabilme kaygısı olduğunu eklemektedir. Bu tez, Frankfurt Okulu'nun önemli temsilcilerinden Theodor Wiesengrund

Adorno'nun kavramsal ve toplumsal görüşlerinin sanat ile toplum ilişkisi bağlamında bir birleşimini sunan estetik kuramını, edebiyat sosyolojisi için bir model olarak kurma hedefini taşımaktadır. Tez, Theodor Wiesengrund Adorno'nun estetiğine hem onun toplumsal ve kavramsal temellerini betimleyebilme çabasından hem de edebiyat sosyolojisine dayanak oluşturan boyutları açısından yaklaşma amacını içermektedir.

Yine bir başka yüksek lisans tezi de *"Theodor Wiesengrund Adorno'nun Felsefesinde "Deha Estetiğinin Yeniden İnşa Edilmesi"* başlığını taşımaktadır ve Özge Özdüzen tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmada Özdüzen, erken Alman Romantizmi akımının felsefe tarihinde eşi benzeri olmayan bir özne doğurduğunu öne sürmektedir. Ona göre sözü geçen romantik özne kendine "dünyayı romantikleştirme" misyonu biçmiştir. Erken Alman Romantikleri, Aydınlanma düşüncesinin en belirgin karşıtları oldukları için bu eşsiz öznenin Aydınlanma değerlerine karşı ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak, Bildung kavramı Erken Alman Romantizminin az da olsa hala evrensel değerlerden oluştuğunu ima etmektedir. Bu açıdan sözü geçen akımda, özellikle romantik sanatçının ironik varoluşunda ortaya çıkan belirli bir kararsızlık veya tutarsızlık olduğu söylenebilir. Bir yandan romantik özne kendi kendine yeten, güçlü ve her şeye muktedir bir öznedir. Öte yandan ise en büyük ideallerinden biri olan "dünyayı romantikleştirme" idealinin ulaşılmaz olduğunun bilincindedir. Bu tezde öne sürülen, Theodor Wiesengrund Adorno ilk bakışta her ne kadar Erken Alman Romantizmi akımının çizdiği özne ve buna paralel olarak sanatçı kavramına karşı duruyormuş gibi görünse bile Romantik sanatçı kavramından belirli bir ölçüde etkilendiğidir. Bunun en önemli sebebi Theodor Wiesengrund Adorno'nun toplumdan uzakta tasvir ettiği "özerk sanatçı" kavramıdır. Sanatçıyla beraber uzman dinleyici de diğer dinleyicilerden oldukça farklı bir biçimde kurgulanmıştır. Buna ek olarak sanatın özerk statüsünde toplumdan ayırık olma durumu, sanatçının izole olmasına ve toplumu kendi başına bırakmasına yol açmıştır. Tüm bu anlatılanlar Theodor Wiesengrund Adorno'nun estetiğinin "Deha Estetiği" ne yaklaşmasının önemli sebepleridir.

"Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer'in Kültür Endüstrisi Eleştirisi zerine Bir İnceleme" başlığını taşıyan yüksek lisans tezi bu konuda verilebilecek bir diğer örnektir. Ayşegül Yaman Kurt tarafından hazırlanan çalışma kısaca, Frankfurt Okulu'nun önde gelen iki düşünürü Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer'in kültür endüstrisi olarak adlandırdıkları ve kapitalist sistemde toplumu tahakküm altına alma işlevi gören kültür alanını incelemiştir. İnsanları edilginleştiren, sisteme uyumlu hale getiren ve sistemin kendini yeniden üretmesine katkı sağlayan bireylere dönüştüren kültür endüstrisi, baskı ve tahakküm araçları dolayısıyla insanları kuşatmaktadır. Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer'e göre, kültür endüstrisinin oluşumu Aydınlanmanın akıl anlayışının amacından saparak insanlar dâhil her şeyi araçsallaştıran bir akıl anlayışına evrilmesinden kaynaklanmaktadır. Yaşamın her alanında ilerleme ve gelişme vaat eden Aydınlanma, 20. yüzyılda savaşlar, soykırım, açlık, yoksulluk, yozlaşma gibi olumsuz tarihsel gerçeklerin yaşanmasına engel olamamıştır. Günümüz toplumlarında akıl artık nesnel ve güvenilir olma, insanlığa rehberlik edebilme özelliğine sahip değildir. Bu nedenle, Aydınlanmanın akıl anlayışı terk edilmeli; bu anlayışın sonuçlarından biri olan kültür endüstrisi de reddedilmelidir. Kültür endüstrisinin derinlemesine bir incelemesini yapan Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer, kültür ürünlerinin metalaşarak kapitalizmin temel yasalarına tabi bir endüstri alanına dönüştüğünü saptamıştır. Kültür artık insanların kendilerini gerçekleştirebildikleri, geliştirebildikleri, yeteneklerini ve isteklerini dışa vurabildikleri bir özgürleşme alanı değil, bir tahakküm alanıdır. Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer şiddetle eleştirdikleri kültür endüstrisi tahakkümünden insanların kurtulabilmesi için toplumsal dinamiklere olan inançlarını da yitirmiştir. Theodor Wiesengrund Adorno'ya göre, mevcut durumun olumlu yönde değişebilmesi yalnızca sanat aracılığıyla mümkündür. Çalışmada, Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer'in kültür endüstrisi incelemeleri ve eleştirdikleri yapının değişimine ilişkin nerileri, Birmingham Okulu'nun, Marksizm'in ve postmodernizm' in kültür incelemeleri de dikkate alınarak incelenmiş;

Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer'in ileri sürdükleri çözüm önerisinin günümüzde halen geçerliliğini koruyup korumadığı tartışılmıştır.

Metin Becermen tarafından hazırlanan "*Theodor Wiesengrund Adorno ve Michel Foucault' da Hakikat ve İktidar İlişkisi*" başlıklı doktora tezinde yazar; Theodor Wiesengrund Adorno'nun tümel olanın/toplumsalın ve akılsallık temelindeki bir hakikat düşüncesinin iktidarına karşı, bir kendini ifade etme ve özgürleşme biçimi olarak önerdiği sanatsal alanda tikelliğimizi ortaya koyma düşüncesi ile Michel Foucault' nun tikelliğimizi, kendiliğimizi başkalarıyla bir arada, diyalog içinde gerçekleştirip hakikat söylemiyle birlikte yürüyen iktidara direnebileceğimizi, iktidar ilişkilerinin dışında bir yaşam biçimi geliştirebileceğimizi dile getirmesinin, birbirleriyle ortak yanları olmasına karşın, oldukça farklı sonuçları olduğunu ortaya koymuştur. Michel Foucault'nun söylediklerini, Theodor Wiesengrund Adorno'nun söyledikleriyle karşılaştırarak, birlikte yaşanabilir bir dünyanın ancak başka kişilerle diyalog içerisinde olabileceği gösterilmeye çalışmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, ortaya koydukları düşünceler bakımından Theodor Wiesengrund Adorno ve Michel Foucault'ya temel olan Friedrich Hegel, Karl Marks, Friedrich Nietzsche ve Sigmund Freud'un düşüncelerine yer verilmiş, ancak onlardan önce hem tümel-tikel ilişkisi bağlamında önemli bir yere sahip olan hem de bu filozof ve düşünürlerin ona gerek karşı çıkışlarıyla gerekse bağlılıklarıyla Aydınlanma ele alınmıştır. Burada hakikat ve iktidar ilişkisi bağlamında bir söylemin ya da birbiriyle kesişen söylemlerin nasıl ortaya çıktığı gösterilmiştir. İkinci bölümde, öncelikle, Theodor Wiesengrund Adorno'nun "negatif diyalektik" görüşü çerçevesinde özdeşlik ve ideoloji eleştirisi üzerinde durulmuştur. Daha sonra, onun, Aydınlanma ve özdeşlik eleştirisine bağlı olarak "kültür endüstrisi" tespiti ve çözümlemesi incelenmiştir. Daha sonra da, hakikatin kuşatıcılığı ve tümelin tikel üzerindeki iktidarıyla ilgili düşünceleri, onun "Estetik Kuramı" ve sanat görüşü -kültür üzerine söyledikleri de- hesaba katılarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Michel Foucault'nun hakikat, iktidar ve iktidar ilişkileri üzerine söyledikleri geniş bir şekilde incelenmiş ve onun iktidara direniş bağlamında dile getirdiği farklı yaşama biçimlerinin olabileceği önerisi,

özgürlük ve diyalog görüşleri bağlamında ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise, hakikat ve iktidar konusunda Theodor Wiesengrund Adorno ve Michel Foucault'nun görüşleri karşılaştırmalı olarak ele alınıp değerlendirilmiştir.

Frankfurt Okulu'nun eleştiri anlayışını Türk Sosyolojisinde eleştiri kavramı ile beraber inceleyen ve Zafer Durdu tarafından hazırlanan *Frankfurt Okulu ve Türk Sosyolojisinde Eleştiri (1940-1950)* isimli yüksek lisans tezi bir başka örnek olarak verilebilir. Zafer Durdu bu tezde Frankfurt Okulu'nun 1920'lerde, sosyal bilimlerin içerisinde bulunduğu 'kriz' e çözüm bulmak amacıyla kurulduğunu ifade etmektedir. Frankfurt Okulu'nun temel ilgisi 18. Yüzyıldan beri dünyayı biçimlendiren Modernleşmenin, Aydınlanmanın, Pozitivizmin, Liberalizmin, Kapitalizmin, Faşizmin eleştirel ve diyalektik bir analizini oluşturmaktır. Okul'un, Marksizm, Psikanaliz ve Max Weber'in rasyonalite analizinden etkilendiğini ve çalışmalarının modernliğin eleştirel bir analizi şeklinde olduğunu ifade eder. Yazara göre Okul; "modern zamanlar içerisinde bireyin ve toplumun karşılaştığı problemler üzerinde durmuştur. Bütün bunlar yapılırken ortak payda ise 'eleştirel' bir yaklaşımdan hareket etmek olmuştur". Türkiye'ye sosyolojinin girişi ile ilgili olarak yazar sosyolojinin Türkiye'ye girişinin Osmanlı'nın son dönemlerinde modernleşme hareketlerinin etkisiyle olduğunu ve Sosyolojiye, çöküş sürecindeki devleti kurtarma misyonu yüklendiğini, bu yüzden sosyolojinin resmi ideolojiye paralel olarak şekillendiğini ileri sürer. Yazara göre bu durum Cumhuriyet döneminde de devam etmiş; sosyoloji, resmi ideolojiyi topluma benimsetme, iletme ve meşru kılma amacını taşımıştır. 1940-1950 yıllarında ise sosyoloji çalışmaları oldukça hareketli bir dönem yaşamıştır. Ankara'da DTCF, İstanbul'da İstanbul Üniversitesi'nde yapılan sosyoloji çalışmaları ile ilk kez sosyolojide Auguste Comte-Durkheim sosyolojisi dışında çalışmalar yapılmış, uygulamalı sosyoloji ile birlikte Marksist yaklaşımlar Türk sosyolojisinde görülmeye başlamıştır. 1940-1950 döneminde Frankfurt Okulu'nun eleştirel yaklaşımı ile aynı şekilde olmasa bile eleştirel nitelikler taşıyan çalışmalar yapılmıştır. Behice Boran, Niyazi Berkes ve Hilmi Ziya Ülken' in çalışmaları bunlara örnek gösterilebilir. Bu

dönemin sosyoloji çalışmalarının mirası, Türk sosyolojisinde eleştirel bir sosyoloji geleneği oluşturabilmek için kullanılabilecek potansiyele sahiptir.

Emir Hasan Ülger tarafından hazırlanan *“Bir Müzik Felsefesinin Olanığı Olarak Theodor Wiesengrund Adorno’nun Estetik Kuramı”* adlı doktora tezinde Theodor Wiesengrund Adorno estetik kuramının müzik felsefesi ile olan ilişkisini incelenmiştir. Yazara göre; “Theodor Wiesengrund Adorno’nun hakikat arayışında gelişen iki model “negatif diyalektik ve estetik teori” müzik felsefesinin bir modeline dönüşür. On iki ses kuramı, felsefi bir temelde gelişen özel bir müzik modelidir. Batı kültüründe yaşanan kültürel nihilizm ve yıkım, yabancılaşmanın daha da gelişmesini sağlamıştır. Bu kriz sürecinde sanatın praxis bir modele dönüşerek diyalektik gelişme ile yabancılaşmayı aşacağı düşünülür. Negatif diyalektiğin praxis alanda en iyi uygulandığı model on iki ses kuramında nesnelleşir. Negatif diyalektiğin olanağı, burjuva estetik ideolojisini, kültür endüstrisini, tonalite duyarlılığını sarsar. Gelişen modern müzik felsefesi, diyalektiğin olanağı ile müziğin içkin analizini, toplumsal kritiğini ve felsefi düşüncesini irdeler. Bu noktada model olan Schoenberg müziği, artık diyalektik bir felsefi kuram olarak algılanır. Bu müzik, kültür endüstrisi tarafından yabancılaşma ve meta fetişizmin içindeki kitlelerin yönlendirilmesine karşıdır. Schoenberg müziği, özneyi, özgür kılan ve özne-nesne alanını tamamlamadan serbest bırakan bir estetik sürece dönüşür. Theodor Wiesengrund Adorno düşüncesinde on iki ses müziğin yüceltilmesinin temel nedeni, öznenin bir kurtuluş modeli olmasından ileri gelir.”

“Frankfurt Okulu ve Antonio Gramsci: Kültürel Eleştiri Pratiklerindeki Teorik Bağlamları ve Neo-Marksist Yaklaşımın Gelişimindeki Yerleri” adlı Bengisu Yağmur Peker tarafından hazırlanan bir başka yüksek lisans tezinde Kültürel Marksizm ile yirminci yüzyılın başlarında İtalya ve Almanya’da yükselen faşizm arasında bir ilişki kurulmuştur. Yazar Frankfurt Okulunun seçkin düşünürleri ile ünlü İtalyan düşünür Antonio Gramsci’nin Marksizm’in kültürel ve sosyolojik açılardan yeniden yorumlanmasında etkilerinin büyük olduğunu ve tezinin faşizmi tetikleyici bir etmen olarak

aldığını, Kültürel Hegemonya ve Kültür Endüstrisi kavramları altında Frankfurt Okulu'nun ve Antonio Gramsci'nin Kültürel Marksizm'e yaklaşımlarındaki araç ve amaçlarını ortaya koymayı hedeflediğini ifade etmiştir. Yazara göre Frankfurt Okulu ve Antonio Gramsci'nin teorilerinin kökenindeki faşist sistemin ve ideolojinin itici gücü yadsınamaz, öyle ki bu itki onları hem evlerinden hem de yurtlarından uzaklaştırıp mahpus hayatı ve sürgün hayatı yaşamaya zorlamıştır. Teze göre Antonio Gramsci faşizmi tarihsel süreç ve tarihsel olgular çerçevesinde yorumlarken, Frankfurt Okulu üyeleri daha çok insan doğası üzerine yoğunlaşarak faşist ideolojiyi açıklamışlardır. Özellikle kültürel eleştiri üzerine olan ortak görüşlerine rağmen, Frankfurt Okulunun kötümser yaklaşımı onları Antonio Gramsci'den ayırır. Frankfurt Okulu üyeleri için nesnenin akıldan ayrılması, akılın arzudan ayrılmasına neden olur ki, bu da insanlığın arzuları doğrultusunda hareket etmesini engeller. Antonio Gramsci yılmadan teorisini oturttuğu işçi sınıfının arzusuna inanırken, Frankfurt Okulu üyeleri işçi sınıfı için bu arzunun eksikliğinden kaynaklı inançsızlıklarını belirtirler. Bu tezde Frankfurt Okulu üyelerinin ve Antonio Gramsci'nin Kültürel Marksizm temelli teorilerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır.

"Theodor Wiesengrund Adorno Estetiğinde Hakikat İçeriği" adlı Sinan Çınar tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinin konusunu sanat ve felsefe arasındaki ilişkinin niteliğidir. Yazar "Sanatı, özellikle modern sanat deneyimlerini felsefeye değerlendirmek nasıl mümkün olacaktır? Modern akılsallaşma süreçleri çerçevesinde estetik disiplini ne şekilde var kalmaya çalışacaktır? Sorularına bu tezde Theodor Wiesengrund Adorno estetiğinde hakikat içeriği mefhumuyla yanıtlanmaya girişildiğini göstermeye çalıştığını ifade etmektedir. Yazara göre; Felsefe, eserlerin hakikat içeriğini yorum faaliyeti ile ortaya koymaya çalışacaktır. Bu anlayışta genel olarak sanat anlayışından vazgeçip eserlerin bizzat kendilerinin değerlendirilmesi önem kazanacaktır.

Kendi tezimizde pozitivism eleştirilerini ele aldığımız Frankfurt Okulunun en önemli isimlerinden Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund

Adorno'nun önemle üzerinde durdukları kavramlardan ikisinin "*Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno' da Eleştirel Teori ve Kültür Endüstrisi Kavramı* " adlı yüksek lisans tezinde Evren Erman Rutli tarafından ele alındığını görmekteyiz. Yazar tezinde Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun, 20. yüzyılda geniş bir toplumsal eleştiri geliştirmeyi amaçladıklarını ifade eder. Yazar devamında "Yaşanılan çağda toplumsal düzenin bireyi sömürüye ve tahakküme dayalı bir sistemle işlediğini iddia eden eleştirel teori, bu olumsuzluğun temelinde akla yüklenen yanlış bir felsefi anlamın olduğunu iddia etmektedir. Bu yanlış bilincin sonucu olarak modern toplumsal düzen bireyin ortadan silindiği bir düzen haline gelmiştir. Bu olumsuz düzen kendini bilimsel düşüncede, aydınlanma anlayışında ve özellikle kültürel metalarda göstermekte, bireyi bunlarla tahakkümü altına almaktadır. Bu bağlamda, kültür endüstrisi kavramı eleştirel teori için en önemli kavramlardan biridir. Bu kavram kültürel alandaki tahakkümü anlatmak için kullanılır. Bu anlayışa göre kültürel alanın tahakkümü, toplumsal tahakkümün son halkasıdır. Kültür endüstrisi ile birlikte toplumsal tahakküm tamamlanmış ve bireye kaçacak bir yer bırakmamıştır. Eleştirel teoriye göre söz konusu toplumsal tahakkümden kurtulmanın yolu sanattan geçer. Sanat, içindeki yaratıcılık unsurunu kullanarak alternatif bir dünya düzeni tasarlayabilir. Sanat bunu yapmak için önce topluma dair doğru bir felsefi bilince ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu felsefi bilinç, toplumun bütünü ile onun öğeleri arasındaki ilişkinin mahiyeti üzerinedir. Sanat bir yandan bu toplumsal düzenin bir parçası olduğunu unutmamalı diğer yandan da kendisinin söz konusu toplumsal düzeni değiştirebilecek potansiyelleri harekete geçirecek bir güç olduğunun da farkına varmalıdır" demektedir.

Frankfurt Okulunun geniş ilgi alanına dâhil olan felsefe kavramı üzerine Ahmet Erdem Çiftçi tarafından hazırlanan "*Frankfurt Okulunda Felsefe Kavramı*" adlı yüksek lisans tezinde XX. yüzyılın etkili felsefi çevrelerinden Frankfurt Okulunun ortaya koyduğu Eleştirel Teorinin mutlak özne-nesne ikiliğine karşı bu ikiliği tarihsel bir ürün olarak çıkarma çabasıyla bu ikiliğin kurgul bir özdeşlikle aşıldığı teorilere karşı bilme sürecine eylem

katma girişimini, liberal toplumun özellikle İmmanuel Kant'ta ifadesini bulan biçimsel, rasyonel etik anlayışına karşı tarihsel içerikli bir etik tavrı koyma çabasını ele aldığını ifade etmektedir. Tezinin devamında ise "aklı gerçekliğin yapısında bulunan bir ilke olarak gören nesnel akla karşı Aydınlanmayla egemenliğini ilan eden biçimsel, araçsal, çıkardan bağımsız düşünemeyen bir akılsallığı, pragmatizm ve pozitivizmde somutlaşan işlevsel öznel akıl kurgusunu inceleyerek, değillenmiş ve aşılmış bir gerçeklik olarak sunulan toplumlara ait kavrayışların içlerinde barındırdıkları hükmedici olmayan tinsellik tasarımlarının bir hatırlatmasını, çalışmanın ve sanatın ayrılmasının yol açtığı bölünmüş dünyayla metalaşma sürecinin Eleştirel Teori tarafından değerlendirilişini ve son olarak ise Geleneksel Teorilerin dayandıkları tahakkümcü felsefi tasarımın karşısında tarihsel bir gerçeklik, 'uçucu bir hakikat' koyma çabasını arılamaya çalışarak sıradan olanda saf doğruluğu arayan dilbilimsel ve indirgemeci tavırların eleştirilerini değerlendirirken Herbert Marcuse'nin 'henüz tüketilememiş' bir gerçeklik olarak deneyimlenen tek dünyanın gizlilik ve edimsellik olarak iki boyutunu ifade ettiğini düşündüğü evrensellerin 'doğasına' ilişkin açıklamalarını, filozof ve şairin anlamsız kabul edilip 'metaforik' olarak mahkum edilen dilinin bir savunusunu değerlendirdiğini dile getirmektedir.

Eleştirel teoriyle ilgili ülkemizde yapılan akademik çalışmalara vereceğimiz son örnek Hediye Çınar tarafından hazırlanan "*Frankfurt Okulu'nun Aydınlanmaya Bakışı*" adlı yüksek lisans tezidir. Yazar bu tezde Frankfurt Okulu modernliğe bakışının, modernliğin iki temel unsuru olan akıl ve özne üzerinde yoğunlaştığını belirtmektedir. Ona göre; "Bu iki unsur üzerinde kurulan modernliğin temelinde nesnenin bulunmayışı Frankfurt Okulu için modernliğin olumsuz sonuçlarının ana sebebidir. Nesnel aklın çöküşü ve özne ile aklın birleşmesi olarak tanımlanan modernlik epistemolojik bir birlik kurmaya çalışır. Frankfurt Okulu'nun modernlik eleştirisi de öznel ve nesnel aklın uyumlu birliğinin yıkılması ve rasyonel bütünlükten pay alan nesnenin araçsal bir anlam taşıyan öznel akla tabi olmasından kaynaklanır. Özne ve nesne arasında var olan karşılıklı ilişki özneye üstün konum verilerek bozulmuştur. Böylelikle özne ve nesne

arasındaki etkileşim ilişkisi egemenlik ilişkisine dönüşmüştür. Nesne modern dünya da her şeyle bir arasındaki uyumun tarafı olmaktan çıkar ve bilgi için bir araca dönüşür. Aydınlanmanın bir ürünü olarak pozitivizm, öznenin nesne üzerindeki egemenliğini pekiştirir ve bu durumu bir ileri basamağa taşır. Biçimsel özellikteki öznel akıl, kurucu öge olarak belirlediği özneyi de süreç içinde bir araca dönüştürür. Nesneyi dışlayan ve öznel akla tabi olan özne, nesneyle karşılıklı ilişkisini yitirdiğinde, nesneye kendini yansıtamaz ve araçsallaşır. Biçimsel bir özelliğe sahip olan öznel akıl, nesnel akılla kurduğu varlıksal ilişkiyi yitirdiğinde bütünsel olan içindeki yerini de kaybeder. Ancak öznenin bu araçsal konumu bilim için verimli bir zemin oluşturur. Olgulara indirgenmiş bakışıyla bilim insana sınırlı bir yer verir. Pozitivizme göre bilimsel faaliyetler sonucu doğada elde edilen kesinlikler, bilimsel bir bakış sonucu toplumda da elde edilebilirdi. Frankfurt Okulu'na göre düzen arayışı içinde toplumu olgulara indirgeme girişimi, toplumu kontrol edilebilir bir laboratuvar nesnesine dönüştürür. Akılcılaşmayla birlikte dünya ile kurulan araçsal bağ, dünyayı kontrol edilen bir nesneye dönüştürür. Anlamlar yerine olguların varlığı Max Weber'in deyişiyle dünyanın büyüsünü bozmuştur. Olgulara dönüşen her şey gibi insan da özgürlüğünü kaybeder. Bu anlamda modernlik kendi karşısına dönüşmüştür. Özgürlüğünü kaybeden insan, topluma uyum sağlayarak, kendini var eder. Frankfurt Okulu'na göre bu durum tek boyutlu toplumu oluşturur.”

Frankfurt Okulu'yla ilgili ülkemizde yapılan ve sayıları giderek artmakta olan akademik çalışmalara verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Okul'un aydınlanma, felsefe, birey, toplum vb. kavramlara yaklaşımını inceleyen tezlerin yanında üyelerin sanat ve estetikle ilgili görüş ve çalışmalarını değerlendiren tezler de yapılmıştır. Biz de kendi tezimizde Frankfurt Okulu'nun eleştiri sahasına girmiş bir kavram olan pozitivizmi ve Frankfurt Okulu'nun pozitivizme yönelttiği eleştirileri Okulun önemli isimlerinden birçok çalışmaya ortak imza atmış olan Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno bağlamında değerlendirmeye çalıştık. Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde pozitivizmin bir kavram olarak ortaya çıkışını bu bağlamda terimin anlamını ve devamında

pozitivizmi kavramsallaştıran ve bir felsefi görüş haline dönüştüren Auguste Comte' un kavramı algılayışı ve Auguste Comte' un fikri kaynaklarını ele aldık. Yine bu bölümde 19. Yüzyılın önemli düşünsel hareketlerinden Viyana Çevresi'nin diğer adıyla Mantıkçı pozitivizmin kendi ifadeleri ile "metafiziğin elenmesi" çabalarını kısaca değerlendirdik. Bu bölümde son olarak kendisini 'pozitivist' olarak kabul etmese de Frankfurt Okulu'nun genişlettiği pozitivizm algılamasına göre bir pozitivist olan Karl Raimund Popper'ın pozitivizme bakışını kısaca ortaya koymaya çalıştık.

Tezimizin ikinci bölümünde Frankfurt Okulu'nun bir 'okul' olarak ortaya çıkışını, tarihsel gelişimini, Enstitü'ye başkanlık yapan kişilerin dönemleri şeklinde ele aldık. Bu dönemlerde Almanya'daki siyasal ve sosyal değişimden etkilenecek göç edişlerini ve İkinci Dünya Savaşından sonra koşulların değişmesiyle yeniden Almanya'ya dönüşleri ile Enstitü'nün yeniden kuruluşunu ele aldık.

Son bölümde ise Frankfurt Okulu'nun pozitivizme yönelttiği eleştirileri Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno bağlamında ele aldık. Yine bu bölümde 1961 yılında Tübingen'de toplanan Alman Sosyoloji Kongresinde Theodor Wiesengrund Adorno ve Karl Raimund Popper arasında yaşanan ve "*Alman Sosyolojisinde Pozitivist Tartışma*" olarak bilinen toplantıda Karl Raimund Popper ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun ortaya koydukları görüşleri aktarmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

POZİTİVİZM NEDİR

Pozitivizm Fransızcada “gerçek, olgu, kesin, kanıtlanmış, olumlu” gibi anlamlara gelen positif kelimesinden kaynaklanmaktadır.¹ Pozitivizm terimi bilimsel bir yönetime işaret etmek amacıyla ve bu yöntemin felsefeye uygulanması anlamında ilk defa Claude Henri de Saint Simon (1760-1825, Fransız filozof ve iktisatçısıdır)² tarafından kullanılmıştır.³ Saint Simon’un kullandığı anlamda pozitivizm toplumsal yapıyı bilimsel çalışmalar aracılığıyla ve bilimsel yöntemler kullanarak yeniden organize etmeyi hedefleyen bir anlayıştır. Çünkü toplum; Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi’nin yol açtığı ‘Bilim-Sanayi Çağı’nda yaşamaktadır. Ortaçağ’daki yapıdan kurtulan ve her alanda köklü değişikliklere sahne olan toplumda değişiklikler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu değişime pozitivist esaslara göre yön verilmesi gerekmektedir. İşte pozitivizm burada önemli bir role sahiptir.⁴

¹ Kutluer, İlhan, **Pozitivizm**, DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), 34. Cilt, s. 335

² Paris’te doğmuştur. Sosyolojinin düşünce babası olarak kabul edilir. Temel eserleri: De la Reorganisation de la Societe europeenne [Avrupa Topluluğunun Yeniden Örgütlenmesi Üzerine], Du Systeme industriel [Sanayi Sistemine Dair], Cateschisme des Industriels [Sanayicilerin İlmihali]

³ Ural, Şafak, **Pozitivist Felsefe: Bilimde ve Felsefede Doğrulama**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s.17

⁴ Kızılcılık, Sezgin, **Pozitivizm ve Eleştiricileri**, Saray Kitabevi, İzmir, 1996, s.3–4

Pozitivizm Auguste Comte⁵ tarafından bir felsefi sistemin adı olarak kullanılmıştır ve bu akım XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ülkelerinde yaygınlık kazanmıştır. XX. yüzyıldan itibaren bir takım farklılaşma ve dönüşümlere uğramış haliyle yaygınlaşmıştır. Pozitivizm temelde aynı fikirde olsalar da sosyal ve evrimci pozitivizm olarak iki ayrı yön takip etmiştir. Sosyal pozitivizm Auguste Comte tarafından savunulmuştur ve bilimin yöntemlerini ve sonuçlarını kullanarak daha adil bir sosyal örgütlenme sağlanabileceği düşüncesindedir. Herbert Spencer tarafından öncülüğü yapılan evrimci pozitivizm ise doğa kavramı üzerine bina edilmiş olup sosyal pozitivizmin toplumsal ve tarihsel ilerlemesi yerine fiziksel ve biyolojik evrimi benimsemiştir. Yine bu yüzyılda eleştirel bir pozitivizm akımı olarak ortaya çıkan empiryokritisizm pozitivizmin duyurucu ve deneyci kanalını yeniden formüle etmeyi denemiştir.⁶

Pozitif kavramı zamanla günlük hayatta ve farklı bilim dallarında kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin bu sözcük günlük hayatta olumlu bir düşünce ya da davranışı ifade etmede kullanılır. Matematikte ise belirli özellikteki sayılar kümesini ifade eder. Ampirik bilimlerde pozitif yük, pozitif kutup kavramlar kullanılmaktadır. Hukukta ise “pozitif hukuk”, “doğal

⁵ Pozitif felsefenin kurucusu Auguste Comte Haziran 1798’de Montpellier’de küçük burjuva bir ailede doğdu. Babası bir veznedardı, annesi doktor bir ailedendi. Ailesi oğullarının daha sonra kurtulacağı Katolik ve Monarşist görüşlerin savunucusuydular. Comte 9 yaşında Montpellier Lisesi’ne gönderildi. Okulda kısa sürede asi ve meraklı kişiliğiyle ve başarısıyla dikkat çeker. Politeknik Okuluna 16 yaş sınırından dolayı kabul edilmez. Bu sıralarda vekil öğretmen olarak özel matematik dersleri verir. Öğretmenliği esnasında disiplinli ve düzenli oluşu dikkat çeker. 1817’den 1824’e kadar Saint Simon’a sekreterlik yapar. Comte bu esnada “üç hal yasası” üzerine düşünüyordu. Pozitif Felsefe Kurslarının ilk dersinin 1826 Nisanında yapılacağı duyurulur. Comte ilk üç dersi verir fakat titiz ve yoğun çalışması sağlığını etkiler ve 4. ders yapılamaz. Comte tedavi altına alınır. 1827 baharında köprüde Seine Nehri’ne atlamak üzereyken O’nu yakalarlar. Kurslar 1829’da tekrar başlar. Bu kursların 6 cildi 1830’dan 1842’ye kadar yayınlandı. Comte Eylül 1857’de öldü.

⁶ Kutluer, İlhan, **Pozitivizm**, s. 335

hukuk" karşıtı bir anlam taşır.⁷ Pozitivizm kavramı ise birçok farklı şekilde tarif edilmiştir. Örneğin; "Ontolojik düzeyde, sadece gözlemlenebilen, niceliksel zaman içinde ve duyularla algılanabilen şeylerin varlığının doğrulanabileceği varsayımından hareketle, bütün gerçekliği olgusal gerçeklik kategorisi ile sınırlayan; epistemolojik düzeyde ise gerçek bilginin ancak duyu organları aracılığıyla elde edilebileceğini kabul ederek sezgi, ilham, metafizik kurgu ve olgusal temele dayanmayan, mantıksal çıkarım yoluyla elde edilen bilgileri gerçek ve sağlam bilgi alanı dışına iten yaklaşım"⁸ olarak ifade edilirken bir diğerine göre; "Burjuva felsefesinde gerçek bilginin biricik kaynağının doğa bilimleri (deneye dayalı bilimler) olduğunu söyleyen ve felsefi incelemenin bilme değerini reddeden eğilim"⁹ şeklinde izah edilmiştir. Bir başka sözlükte daha kapsamlı olarak "... İnsan zihni tabiatın mahiyetini ve eşyanın gerçek sebeplerini tanımak için kabiliyetli değildir; zihnin ilimde hiçbir kurucu ve yapıcı rolü yoktur, zihin tabiatın bir aynasıdır. Bu sebeple biz, pozitif olayların ve müşahede edilebilen fenomenlerin tespitine dayanan tecrübî (pozitif) bilgiyi elde edebiliriz. Bu sebeple doğrudan doğruya deneyle sağlanamayan her bilgi teolojik veya metafiziktir; hayal mahsulüdür"¹⁰ biçiminde ifade edilmiştir. Bütün bu tanım ve açıklamaların ortak yönleri şu şekilde sıralanmıştır;

a) Bilimsel bilgi tek geçerli bilgidir.

b) Bilimin mümkün olan yegâne nesnesi olgulardır; metafizik ve teolojik düşünceler olgusal karşılığı olmayan spekülasyonlardan ibaret olup anlamsızdır.

⁷ Ural, Şafak, **Pozitivist Felsefe**, Say Yayınları, İstanbul 2006, s.47

⁸ Demir Ömer - Acar Mustafa, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, 3. baskı 1997, s.185

⁹ İvan Frolov yönetiminde Bilimler Akademisi, **Felsefe Sözlüğü**, Çev. Aziz Çalışlar, 2.basım, Ekim 1997, s. 389

¹⁰ Bolay, Süleyman Hayri, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, 7.baskı, 1997, s.329

c) Felsefe bilimsel bir yönteme sahip olamaz; onun görevi bütün bilimler için ortak olan genel ilkeler bulmaktır.

d) Evrensel ve önsel nitelikli tek bir yöntem söz konusudur ve bu yöntem hem doğa hem de beşeri bilimler için aynıdır; bütün bilimler fiziğe indirgenebilir.¹¹

Burada verdiğimiz tanım ve açıklamalardan da anlaşılabileceği üzere Pozitivizm; teolojik ve metafizik spe ulasyonları reddeden ve bunların yerine gözlemlenebilir ve üzerine araştırma yapılabilir olan olguları kabul eden bir anlayışa tekabül etmektedir.

Esas konumuz olan Frankfurt Okulunun Pozitivizme yönelttiği eleştirilerin daha da anlaşılır olması için pozitivizmin -temelde aynı olmakla birlikte- üç biçiminden söz edilebilir:¹²

- 1) Auguste Comte Pozitivizmi
- 2) Mantıkçı Pozitivizm
- 3) Karl Raimund Popper'ın Pozitivizm anlayışı

1. Auguste Comte Pozitivizmi

Pozitivizm terimi bir felsefi sistemin adı olarak ilk defa Auguste Comte tarafından kullanılmıştır.

Auguste Comte' u Pozitivizmin temelini Aydınlanma döneminin ünlü isimlerinden Francis Bacon'a kadar götürmek mümkündür. Bacon gözlem ve deneyin esas alınarak bilimin yeniden kurulması gerektiğini öne sürmüştür.

¹¹ Kutluer, İlhan, **Pozitivizm**, s.335

¹² Kızılc elik, Sezgin, **Frankfurt Okulu**, s. 101

Yine Aydınlanma Döneminin diğer bazı önemli filozoflarının (Descartes, Hume) Auguste Comte üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan Galileo'nun Güneş Sistemi üzerinde yaptığı çalışmalar yani gözlemlenebilir olgular üzerine çalışması da Auguste Comte üzerinde etkili olmuştur.¹³ Tüm bunlardan yola çıkarak Pozitivizmin oluşumunda Aydınlanma Dönemi filozoflarının çok önemli bir etkiye sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Genel anlamda Pozitivizm, tarihi süreçte oluşan teolojik ve metafizik temelli açıklamaları kabul etmeyen ve Aydınlanmacı akıl bağlamında daha çok gözlem ve deney temelli somut oluşum ve olguları incelemeye özellikle önem veren bir anlayıştır.¹⁴

Auguste Comte Felsefesinde 'düzen' düşüncesi ön plana çıkar. İnsanların 'özgür eylem'lerinin yerini doğal yasaların egemenliği alır.

Pozitivizm kavramların tümünü dizgeselleştirmek amacıyla, hayati önem taşıyan sorunları tartışma alanından çekerek, bilimsel inceleme alanında özelleşme sağladıktan sonra, bütün bilimleri aynı potaya dökerek düzenli bir şemada kaynaştırır. Kavramlar, bir ve aynı temel yöntem sınaması altında "akli tekbiçimli" yasalar dizisi şeklinde düzenlenmiş olarak ortaya çıkarlar. Böylece Auguste Comte'un totaliter bir içerik taşıyan düzen düşüncesi yöntembilimsel anlamda tüm bilimlere uygulanmış olur.¹⁵

Pozitif Felsefenin amacı nesnel, her yerde aynı ve geçerli olan bilimsel bilgiyi ortaya koymaktır. Bunu yaparken yöntem olarak tanım ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere 'gözlem ve deney'i kullanacaktır. Böylece insan aklının soyutlamaları sonucu ortaya çıkan teolojik ve metafizik

¹³ Bkz. Bertrand Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, Çeviren: M. Sencer, Say Yayınları, İstanbul 1994, 2.cilt, ayrıca bkz. Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985

¹⁴ Bkz. Sezgin Kızılcıkel, **Frankfurt Okulu**, s.101

¹⁵ Marcuse, Herbert, **Us ve Devrim**, Çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 2000, s.276 vd.

açıklamalar gözlem ve deney yoluyla sınanamaz olduklarından dolayı bilgi alanımız dışında yer alırlar.

Auguste Comte, felsefesini çok sistematik bir şekilde ortaya koymuştur. Bu durumu Pozitif Felsefe Kurslarında görebiliriz. Auguste Comte ilk derste Pozitif Felsefenin doğasını ve amacını açıklamıştır. Auguste Comte' a göre "... İnsan zihninin kademe kademe ilerleyen gelişimine göz atmak gerekir, çünkü bir kavram yalnızca kendi tarihi sayesinde iyi bir biçimde bilinebilir."¹⁶ Zira "eğer bir düşünce, yalnızca, kendi bütünlüğünde insanlığa bağlı kılınıyorsa yani bir tarih teşkil ediyorsa anlaşılabilir."¹⁷

1.1. Auguste Comte' un Düşüncesinin Fikri Kaynakları

Auguste Comte' un Pozitivizm anlayışının oluşumunda bir takım filozof ve düşünürün etkisi olduğu açıktır. Dolayısıyla Auguste Comte' un düşüncelerini irdilemeden önce O'nun fikri temellerini oluşturan önemli şahsiyetlere kısaca değinelim.

1.1.1. Montesquieu ve Auguste Comte

Charles-Louis de Secondat Baron de La Brède et de Montesquieu(1689-1755. Fransız filozof) meşhur eseri *Yasaların Ruhu*'nda toplumu bir nesne yani 'şey' olarak ele almayı önerir. Toplum bir nesne olarak ele alındığında özellikleri gözlem ve analizle ortaya çıkartılabilir. Montesquieu'ye göre toplumsal yapılar kadar ahlak kuralları, davranış tarzları ve adetler de fizik ve kimyadaki nesneler veya fenomenler gibi

¹⁶ Comte, Auguste, **Pozitif Felsefe Kursları**, çev. Erkan Ataçay, Sosyal Yayınları, İstanbul 2001, s.32

¹⁷ A.g.e, bkz. dipnot:18

incelenebilir. Auguste Comte'un 'toplumsal olgular'a ilgisi Montesquieu'nün bir 'şey' olarak topluma özel vurgusuna bağlanabilir.¹⁸

Montesquieu'ye göre bir şey olarak ele alınan toplum ancak insani düzenin yasaları çözüldüğünde anlaşılabilir. Toplumun yasalarının keşfedilebileceği anlayışı Newton'un fizik yasalarını keşfetmesinden etkilenmiştir. Nitekim Auguste Comte sosyoloji terimi yerine sosyal fizik ifadesini tercih eder. Böylece Auguste Comte sosyal bilimlerin de tıpkı tabiat bilimleri gibi toplumun yasalarını keşfetmeleri gerektiğini kastetmiş olur¹⁹

Montesquieu'nün kitabında yönetim biçimlerini ele alması ve bunları ayrıntılarıyla incelemesi de önemlidir. Özetle Montesquieu Auguste Comte' a şemasını oluşturmakta kullanabileceği fikri temeli büyük ölçüde sağlar. Bir şey olarak topluma vurgu, yasalara ilgi, yasalar hiyerarşisine vurgu, zımni bir gelişmeci siyasal yapılar anlayışı, ampirik çeşitliliğin analitik tipolojilerle daha basit bir dille ifade edilebileceğine inanç ve toplumsal dünyanın karşılıklı bağımlı kültürel ve yapısal güçlerden meydana geldiğini kabul etmesi Auguste Comte üzerinde önemli etkiler bırakmıştır²⁰

1.1.2. Turgot ve Auguste Comte

Anne Robert Jacques Turgot(1727-1781. Fransız iktisatçı)²¹ "Siyasal Coğrafya Üzerine" adlı eseri Auguste Comte' un, insanlığın evrimi anlayışının temel bir unsuru olan üç hal yasası açısından en önemli olanıdır. Turgot'a göre; toplumların tümü avcılık, çobanlık veya çiftçilik evrelerinden birinin

¹⁸ Turner, Jonathan H.- Beeghley, Leonard- Powers, Charles H., **Sosyolojik Teorinin Oluşumu**, 1. Basım, İstanbul, 2010, s.28-29

¹⁹ A.g.e, s. 29

²⁰ A.g.e, s. 29

²¹ En önemli eseri 'Servetin Oluşumu ve Bölüşümü Üzerine Düşünceler'dir.

içindedir. Turgot “*Genel Tarih Üzerine*” adlı eserinde başka bir üçlü evre anlayışı geliştirir. Turgot’ un geliştirdiği bu anlayış Auguste Comte sosyolojisi açısından hayati önemde temel düşünceler içerir. İlk olarak Turgot evrimi “zihinsel ve yapısal” ilerleme biçiminde ikiye ayırır. Zira gelişme süreci düşünce sistemleri kadar ekonomik ve toplumsal yapılarda da değişimleri gerektirir. İkinci olarak, toplumu ilerlemesi, açıkça ilahi bir varlığın müdahalesinden çok içyapısal ve kültürel güçlerin sonucu olarak görülür. Üçüncü olarak değişme ve ilerleme bu yüzden sosyal sistemlerdeki statik ve değişmeyi açıklayan soyut yasalara göre anlaşılabilir. Dördüncü olarak Turgot günümüzde avcı, bahçıvan ve tarımcı olarak adlandırabileceğimiz topluluklar hakkında oldukça ayrıntılı ampirik tasvirler sunar ve bu tasvirler yapısal ve kültürel koşulların bir sonraki noktada yeni yapılar ve düşüncelere yönelik nasıl baskılar yarattığı ile ilgili tartışmalarla doludur.²²

1.1.3. Condorcet ve Auguste Comte

Marquis de Condorcet(1743-1794. Fransız düşünür)²³ dil ve adetlerin oluşumundan bilimin gelişmesine kadar düşüncelerdeki ilerlemenin vurgulandığı aceleye gelen pasajlarda insan gelişiminde on evre belirler. Condorcet bilimin gelişmesi ve toplumun anlaşılmasını sağlayacak biçimde genişletilmesiyle insanların artık geleceklerini sonsuz bir mükemmelliğe doğru yönlendirebileceklerini düşünür. Ona göre insanlığın ilerlemesi “bireysel yetilerin gelişiminde gözlenebilecek aynı genel yasalara tabidir.” Ve bu yetiler tamamen geliştirildiğinde “ gerçekten insanın mükemmelliği sınırsız olacaktır. Ve mükemmellik artışı onu duraklatmak isteyen güçlerden bağımsız olarak ilerleyerek doğanın bize dayattıkları dışında başka sınır tanımayacaktır.”

²² Turner, Jonathan H.- Beeghley, Leonard- Powers, Charles H., **Sosyolojik Teorinin Oluşumu**, s. 31

²³ En önemli eseri ‘İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerine Tarihi bir Tablo Taslağı’dır.

İlk olarak Condercet'in düşüncelerin ilerlemesine vurgusu Auguste Comte'un ilerleme anlayışında sürdürülür. İkinci olarak İnsanlığın ilerlemesinin bir tür entelektüel kalkış noktası olarak bilime vurgu Auguste Comte tarafından onaylanır. Üçüncü olarak "iyi toplum" u kurma amacı olarak bilime (neredeyse dinsel) inanç Auguste Comte'un savunusunun merkezi ilkesi haline gelir. Nitekim Auguste Comte'un büyük sentezinde Turgot ve Condercet'in ilişkili şemalarından bazı unsurlar alınır. Condercet'in on evresinin yerine Turgot'un ilerlemeci üç hal yasası kullanılır. Condercet'in düşüncelere ilerlemenin yasalarını anlamak için bilime başvurmayla vurguları korunur.²⁴

1.1.4. Saint Simon ve Auguste Comte

Auguste Comte un erken dönem sosyolojisi Saint Simon'a çok şey borçludur. Üç hal yasası daha belirgindir. Pozitivizmin sırayla astronomi, fizik, kimya ve biyolojiye girişini kabul fiziğin altta sosyolojinin tepede yer aldığı bir bilimler hiyerarşisine dönüştürülür ve sanayi toplumunu yeniden inşa etmek için sosyolojinin kullanılabileceği inancı Auguste Comte'un programının bir parçası haline gelir.²⁵

1.2. Auguste Comte' un Pozitif Felsefesinin Temelleri

Auguste Comte Pozitif Felsefesini İnsan Düşüncesinin Tarihi Gelişimi ve Tüm bilimlerin Koordinasyonu ve Fiziğe Dayanarak Bilimlerin Birliğini Sağlama ve Bilimlerin Tasnifi olmak üzere iki ana temel üzerinde oluşturmuştur. Şimdi bunları inceleyelim;

²⁴ Turner, Jonathan H.- Beeghley, Leonard- Powers, Charles H., **Sosyolojik Teorinin Oluşumu**, s. 33

²⁵ A.g.e, s.35

1.2.1. İnsan Düşüncesinin Tarihi Gelişimi

Auguste Comte insan zihninin gelişimi üzerine yaptığı incelemeler sonucunda tarihsel doğrulamalar üzerine sağlam bir biçimde kurulabilir 'temel bir yasa' keşfettiğini söyler. Yasaya göre tüm temel kavramlarımız art arda üç farklı teorik halden geçer. Bu yasa meşhur 'üç hal yasası'dır.

a) Teolojik ya da kurgul hal: Auguste Comte' un şemasına göre Teolojik Hal'de insan zihni çevresinde olup biten olayları ve fenomenleri, kendisinden daha güçlü doğaüstü etmenlerin ürünü olarak görür. İnsanoğlu kendi zihni çabasıyla açıklayamadığı tüm olağanüstülükleri ve anormallikleri bu etmenlerin keyfi müdahaleleri ile açıklar.²⁶

b) Metafizik ya da soyut hal: Bu Hal aslında Teolojik Hal'in basit bir dönüşümüdür. Aradaki fark insanoğlunun burada daha önce olup biten anormallikleri kendileriyle açıkladığı doğaüstü güçler artık yerini cisimleştirilmiş soyutlamalara bırakır.

c) Bilimsel ya da pozitif hal: Bu dönemde insan zihni artık mutlak kavramları elde etmenin imkânsızlığını anlamış ve fenomenlerin asıl nedenlerini öğrenmeye çalışmaktan vazgeçmiştir. Dolayısıyla kendisini fenomenlerin gerçek yasalarını yani onların değişmez art arda geliş ve benzeşimlerini keşfetmeye adanmıştır. Bu keşif için yöntem ise; Auguste Comte'a göre; akıl yürütme ve gözlemdir.

²⁶ Comte'a göre müdahaleler keyfidir. Dolayısıyla değişmez yasalarla yönetilemezler.

1.2.2. Tüm bilimlerin Koordinasyonu ve Fiziğe Dayanarak Bilimlerin Birliğini Sağlama ve Bilimlerin Tasnifi

Auguste Comte bilimleri basitten karmaşığa göre sınıflandırır. Temelde matematik ilimler bulunur zira bu ilimlerdeki yasalar değişmez, ardından astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji gelir. Tasnifte psikolojinin yer almadığını görüyoruz. Bu durum insan nefsi (ruhu) eşyaya indirgendiği için eleştirilmiştir.²⁷

Auguste Comte kendi felsefi anlayışına en uygar ulusların uzun zamandan beri içinde bulunduğu kriz halini sona erdirecek olan yegâne felsefi anlayış payesini vermiştir.²⁸

O'na göre; zihinlerin içinde bulunduğu düzensizliğin nedeni kökten bir biçimde uyumsuz olan üç felsefenin (teolojik felsefe, metafizik felsefe, pozitif felsefe) aynı anda kullanımına bağlıdır. Toplumdaki düzensizliğin nedeni bu felsefelerin herhangi birinin evrensel ve kesin bir üstünlük elde edememesidir. Hiçbir temel noktada kesin bir biçimde uzlaşamamanın nedeni bu birbirine zıt üç felsefenin bir anda var olmasıdır.²⁹ Karşıtları çökerken durmadan gelişen felsefe pozitif felsefedir. Buna üzülenler olsa bile bunu değiştirmek ya da önemsememek mümkün değildir. Artık geriye yalnızca pozitif felsefeyi, içine sosyal fenomenlerin incelenmesini dâhil ederek tanımlamak ve ardından bir homojen doktrin kütlesi olarak özetlemek kalmıştır. Bu iki çalışma yeterince ilerlemiş olduğunda pozitif felsefenin kesin başarısı gerçekleşmiş ve aynı zamanda toplumsal düzen sağlanmış olacaktır.³⁰

²⁷ Bolay, Süleyman Hayri, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, bkz. nasılcılık mad. S.331

²⁸ Comte, Auguste, **Pozitif Felsefe Kursları**, s.55

²⁹ A.g.e, s.56

³⁰ A.g.e, s.56

Auguste Comte felsefi anlayışını ortaya koyarken 'teori'ye özel bir önem atfeder. Zira pozitif bilim paradigmasında teori, en son çözümlemede gözlemlenmiş olgulara dayanır, aynı zamanda, olgular teorilerin kılavuzluğu olmaksızın gözlemlenemez.³¹

Auguste Comte' un pozitivist paradigması metafizik ve teolojinin sorunlarını baştan reddeder.

Yukarıda verilen tanım ve anlatımlardan sonra Pozitivizmin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Pozitivist anlayışa göre zihni araştırma alanı yani zihinsel çabanın araştırmasına konu olan 'şeyler' fenomenlerdir/olgulardır. Olgusal olmayan hiçbir şey bilimsel araştırmanın konusu olamaz.
2. Gerçek bilgiyi bize ancak doğa bilimleri sağlar. Dolayısıyla gerçek bilginin yegâne kaynağı doğa bilimleridir.
3. Gerçek bilgiyi bize doğa bilimleri sağlıyorsa bu bilgiyi elde etmenin yöntemi de doğa bilimlerinin yöntemi yani deney ve gözlemdir.
4. Doğa bilimlerinin sonuçlarına göre doğayı yönlendiren yasalar vardır öyleyse toplumsal hayatı yönlendiren yasalar da vardır.
5. Olgusal olmayan, deney ve gözlemle bilinemeyen Teolojik ve Metafizik açıklamalar bilgi alanımız dışında kalır.
6. İnsanlık sürekli bir ilerleme halindedir ve insan düşüncesi 'üç hal yasası' gereği artık 'pozitif' hale gelmiştir.

³¹ Comte, Auguste, **Pozitif Felsefe Kursları**, s.35

7. Pozitif evreden önceki evrelerde düzensiz bir halde olan zihinleri ve toplumları, içinde bulundukları düzensizlik durumunu sona erdirip düzenli hale getirecek olan yegâne felsefe 'pozitif felsefe'dir.

1.3. Auguste Comte' un Pozitivist Anlayışından Etkilenen Bazı Düşünürler

İngiltere'de Jeremy Bentham ve James Mill, Auguste Comte'un pozitivist felsefesinin ilkelerini ahlak alanına uygulamaya çalışmışlardır. Onlara göre tabiat kanunlarının keşfedilmesi yoluyla tabiat olayları kontrol altına alınabiliyorsa insan davranışlarına da aynı şekilde yön verilebilir. Böylece geleneksel ahlakın yerine bilimsel verilere göre düzenlenmiş bir ahlak anlayışı konulabilir. Bu düşünürlere ek olarak James Mill'in oğlu John Stuart Mill'den de bahsedilebilir. Mill liberaldir yani bireysel gelişmeyi ve özgürlüğü savunmuştur fakat toplumun yeni esaslara göre yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunduğu için Auguste Comte'çu pozitivizmle aynı noktada buluşmuştur.

1.3.1. Sosyal Pozitivizm ve Evrimci Pozitivizm

Saint Simon ve Auguste Comte geleneğinden biraz farklı bir çizgide sosyal olaylardan ziyade fizik ve biyoloji gibi doğa bilimlerini temel alan bu pozitivist anlayışlardan söz edilebilir. Evrimci pozitivizm doğa bilimlerindeki gelişmelere bağlı olarak 19. yy'da Charles Darwin, Herbert Spencer ve Ernst Haeckel tarafından oluşturulan evrim teorisi bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu teori daha sonra bilginin pozitivist bir anlayışla ve bir evrim içinde ele alındığı deneysel psikolojinin Gustav Theodor Fechner, Wilhelm Wundt ve Theodor Lipps tarafından geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Burada Herbert Spencer'den bahsetmek uygun olacaktır. Herbert Spencer'a göre evrim fizik dünyada olduğu gibi biyoloji, psikoloji ve sosyolojide de mevcuttur. Toplum bir organizma gibi gelişir. Ahlak da bu evrimin sonuçlarından birisidir. Dolayısıyla Spencer evrimin sadece tabiatta değil insanla ilgili tüm alanlarda geçerli olduğu görüşündedir. Ona göre bilimlerin görevi bu evrimi ortaya çıkarmaktır. Spencer bilimin görünüşün ötesine geçemeyeceğini düşünür. Fakat yine de görünüşün ötesinde ve görünenin bağlı olduğu bilinemeyen ve sınırlandırılmayan bazı kuvvetlerin varlığını da kabul etmiştir. Ona göre dinin varlığı burada ortaya çıkar. Bilim olayların görünüşüyle ilgilenirken, din de özle ilgilenir. Böylece Spencer materyalist ve spiritüalist eğilimleri pozitivizmde birleştirmiştir. Spencer'ın bu görüşleri üzerinde Darwin'in etkisinden bahsetmek mümkündür.

Evrimci pozitivizmin bir diğer ismi Haeckel'dir. Haeckel zooloji üzerine çalışmıştır. Hilozoist bir görüşün savunucusudur. Ona göre madde ve enerji temel varlığın ayrılmaz iki özelliğidir. Onun bu monist görüşü biyologlar, psikologlar ve kimyacılar üzerinde etkili olmuştur. Monizm, Hippolyte Taine'nin İngiliz Edebiyatı Tarihi eseriyle edebiyata da yansımıştır. Evrimci pozitivizm Cesare Lombroso aracılığıyla ceza hukukuna da etki etmiştir. Bu anlayışa göre suç insan organizmasının etkisiyle oluşur ve bu davranışlar kriminal antropoloji çerçevesinde tahlil edilebilir.

DeneySEL psikolojinin kurucusu Wundt da Spencer'den etkilenmiştir. Ona göre zihin organik hadiseler kadar kendine has kurallara da tabiidir. Wundt dil ve örfün de evrim sürecine bağlı olduğunu ifade eder.³²

³² Bkz. Şafak Ural, 2006, s.51. vd

2. Mantıkçı Pozitivizm

Pozitivizm önemli bir felsefi akımdır, zira içinde geliştiği çağın kavranılmasında ve tanımlanmasında dikkate alınması gereken bir akımdır. Tüm felsefi ve düşünsel eğilimlerde olduğu gibi pozitivizm de kendi çağının sosyal kültürel ve bilimsel gelişmelerinden etkilenmiş ve giderek de onları etkilemiştir.³³

20.yy'ın iki entelektüel akımından biri olan Viyana Çevresi 1920'lerin sonuna doğru bazı ilim adamlarının bir araya gelerek bilim felsefesi alanında tartışmaları sonucu oluşmuştur. Bu çevrenin oluşumunda Friedrich Albert Moritz Schlick (1882-1936)³⁴ önemli bir yere sahiptir. Zira Moritz Schlick "bir grup bilim adamını bir araya getirmiş ve çeşitli felsefi sorunların ele alınmasını sağlamak suretiyle bu akımın doğmasında önemli bir rol üstlenmiştir".³⁵ Moritz Schlick' in Max Planck'ın yanında fizik doktorası yapmış olması ve rölativite teorisiyle ilgilenmiş olması Viyana Çevresinin

³³ Ural, Şafak, **Pozitivist Felsefe**, s. 10

³⁴ Viyana Çevresi'nin kurucularından ve zamanının önde gelen mantıkçı pozitivistlerinden biri olarak Schlick, hem Yeni-Kantçı eğilimleri ve hem de Husserl'in felsefesini reddetmiş, felsefede analitik ve mantıksal yöntemlerin önemini vurgulayarak, algıyı eleştirel bir tarzda analiz etme çabası vermiştir. Bilgi konusunda, Kant'a ve Kantçılığa karşı çıkarak, empirist bir bakış açısı benimseyen, matematiğin ve mantığın önermelerinin, sentetik a priori önermeler olmayıp, tanım gereği doğru olan, analitik, yani içerik yönünden boş olan önermeler olduğunu öne süren Moritz Schlick, Poincare'de söz konusu olan uzlaşıcılığa da şiddetle karşı çıkıp, bilimsel kuramların, doğrulukları tekabüliyetle bağlı olan kavramlardan meydana gelen a posteriori bir sistem olduğunu iddia etmiştir. Şu halde, önermeleri mantıksal bakımdan zorunlu olan analitik önermeler ve gerçek bir içeriği olan empirik ya da sentetik a posteriori önermeler olarak ikiye ayıran Schlick, mutlak kesin bilgiye ulaşmanın olanaksız olduğunu öne sürmüştür; yapılabilecek en iyi şeyin, bilimin gerçekliği betimlerken oluşturduğu önerme sistemlerine yönelmek olduğunu belirtmiştir.

³⁵ Ural, Şafak, **Pozitivist Felsefe**, s. 11

ilgileri üzerinde etkili olmuştur. Moritz Schlick aslen Almandır ve 1920'lerin başlarında Viyana'ya gelmiştir.

Viyana Çevresinin üyelerinin çoğu fizikçidir. Amerika'da; Morris, Lewis, Langford, Ernst Nagel, İngiltere'de; Bertrand Russell, Miss Stebbing, Alfred J. Ayer, Çekoslovakya'da; Philip Frank, Danimarka'da; Jørgen Jørgensen, Fransa'da; Louis Rougier ile General Voullemin, Berlin'de; Hans Reichenbach, R. Von Mises, Finlandiya'da; Kaila, İsveç'te; Tegen bu üyeler arasında sayılabilir.³⁶

1929 yılında Rudolph Carnap, Hahn ve Otto Neurath yayınladıkları *Bilimsel Dünya-Kavrayışı: Viyana Çevresi* adlı çalışma ile Mantıkçı Pozitivizmin tarihini, amaçlarını ve diğer özelliklerini dile getirdiler. Ernst Mach'ın görüşlerinden etkilenen Moritz Schlick'in girişimiyle farklı alanlardan bilim adamlarının katılımıyla toplantılar düzenlenmiştir. Bu toplantıların Viyana'da gerçekleşmesinden dolayı Viyana Çevresi olarak adlandırılmışlardır. Daha sonra Mantıkçı Pozitivizm, Mantıkçı Ampirizm, Mantıksal Atomizm, Neopozitivizm gibi isimlerle anılmışlardır.³⁷

Viyana Çevresinin daha iyi anlaşılabilmesi için üzerinde durulması gereken noktalardan biri de bu düşünce akımının içinde geliştiği tarihsel süreçtir. Mantıkçı Pozitivistlerin düşüncelerinin ve amaçlarının anlaşılması için kendinden önceki felsefi görüşlerle olan ilişkisinin de anlaşılması önemlidir. Çünkü "Geçmiş ile bağını koparmaya yönelik anlayış, Viyana çevresini karakterize eden özelliklerden birisi olmanın ötesinde bu akımın aynı zamanda varlık sebeplerinin başında gelir".³⁸ Viyana Çevresine göre kendilerinden önceki tüm felsefi görüşler "metafizik"tir ve anlamsızdır. Anlamsız olan her şey de metafiziktir.

³⁶ Türkdöğar, Orhan, **Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi**, Meb Yayınları, Ankara 1989 s.95

³⁷ Ural, Şafak, **Pozitivist Felsefe**, s.55

³⁸ A.g.e, s. 13

Viyana Çevresi düşünürlerine göre bilimin en önemli özelliklerinden biri doğrulanabilirliktir. Doğrulanabilirlik deney ve gözlemle ilgilidir ve bilimsel yargılar deney ve gözlem yoluyla doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir. Hâlbuki geleneksel felsefe böyle bir imkân vermemektedir.³⁹ Bu okul üyelerinin temel amacı Alfred Ayer'in deyişiyle 'Metafizik'in elenmesidir.⁴⁰

Viyana Çevresinin metafizik karşıtlığı kadar önemle üzerinde durduğu kavramlardan biri de doğrulanabilirliktir. Bu kavram daha sonra Karl Raimund Popper tarafından ileri sürülen yanlışlanabilirlik kavramıyla beraber çokça tartışla gelmiştir. Bir bilim adamı ileri sürdüğü yargıları ispatlamak zorunda olduğuna göre doğrulama sadece bilimsel yargıları metafizik yargılardan ayırt etmez, aynı zamanda bilimsel düşünme biçimini karakterize eder. Böylece bilim hesabı verilebilir yargılardan oluşmuş olur.⁴¹

Felsefenin ileri sürdüğü görüşlerin deney ve gözlemle sınanamaması onun yargılarının bilim dışı olduğunu göstermektedir. Öyleyse felsefenin görevi Viyana Çevresi düşünürlerine göre 'dil analizi'dir. Dil analizi sayesinde sınanabilir ve metafizikten arındırılmış bir felsefe ortaya çıkar.⁴²

Viyana 19.yy'ın ikinci yarısından beri Avrupa'da deneyciliğin, bilimciliğin ve özgür düşüncenin merkezlerinden olmuş Viyana

³⁹ A.g.e, s. 13

⁴⁰ Ayer, Alfred, **Dil, Doğruluk ve Mantık**, Çeviren: Vehbi Hacıkadıroğlu, Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 11vd

⁴¹ Ural, Şafak, **Pozitivist Felsefe**, s.14

⁴² A.g.e. s.14

Üniversitesi'nde Gomperz, Suess, Jodl gibi felsefeciler metafiziği yadsıyan bir düşünce oluşturmışlardı. Ernst Mach böyle bir çevrede yetişmiştir⁴³.

Ernst Mach Viyana Üniversitesindeyken duyumcu görüşleriyle ünlenmiştir ve O'nun duyumculuğu metafiziği dışarıda bırakan bir duyumculuktur.⁴⁴ Ernst Mach'ın bütün çabası bilimi metafiziğin kalıntılarından kurtarıp, arıklamaktır.⁴⁵

Ernst Mach Neo-Pozitivizme yaptığı etkiyle tanınır. Yani Ernst Mach Yeni Çağ Felsefesi ve Viyana Çevresi arasındaki geçiş döneminde sonraki felsefeyi etkilemiştir. Ernst Mach'a göre felsefi kavramlar bilimsel çalışmalar ışığında ele alınmalıdır. Böylece Ernst Mach bilimle felsefeyi birbirinden ayırmamış olmaktadır. Bilimsel kavramlar felsefi yönden ele alınmalı ve aydınlatılmalıdır. Bunun yolu ise bilimsel ve felsefi kavramların tarihi gelişimleri içinde ne gibi anlamlar yüklendiklerini incelemektir. Onun kavramları tanımlamak yoluyla getirdiği yeni yorumlar Einstein'ın görecelilik teorisine dolaylı etki etmiştir.

Yukarda Ernst Mach'ın duyumculuğuna değinmiştik. Ona göre bilimler bir bütünlüğe yönelmiştir. Tek tek bilimler duyumların belirli yönleriyle ilgilenirken felsefe; bu bilimlerden aldığı malzemeyi yorumlayarak olguları bir bütün olarak görür.

Viyana Çevresi'nin üzerinde durduğu önemli bir konu 'anlam' meselesidir. Onlar anlamsız buldukları metafiziksel-spekülatif ifadeleri temizlemek ve bilimsel olarak savunulabilen ifadeleri kesin ve eksiksiz

⁴³ Mach'ın ve diğer Viyana Çevresi düşünürlerinin görüşleri ile ilgili ayrıca bkz: Anthony Giddens, **Siyaset, Sosyoloji ve toplumsal Teori**, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul-Ekim 2001, s. 156 vd.

⁴⁴ Ural, Şafak, **Pozitivist Felsefe**, s. 13

⁴⁵ Türkdoğan, Orhan, **Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi**, s.95

tanımlamak gibi bir işe girişmişlerdir. Ernst Mach tıpkı David Hume gibi bilginin kaynağı olarak 'deney'i görmüştür.⁴⁶

19.yy'da Russell ve Frege gibi düşünürlerin mantık alanındaki çalışmaları sayesinde bu alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler mantıkçı pozitivistlerin geleneksel felsefeyi dışlamak için yaptıkları çalışmalarda önemli katkılar sağlamıştır.⁴⁷

Mantıkçı pozitivistlerin önemle üzerinde durdukları önemli bir diğer kavram da (Kantçı anlamda) aprioridir. Bu kavram doğrulama kavramı ile yakından ilgilidir. İmmanuel Kant "sentetik apriori yargılar"dan bahseder. Bu yargılar deney ve gözlemden önce gelirler ve deney ve gözlemlere anlam verirler.

Bilindiği gibi İmmanuel Kant, Newton sistemini örnek almış ve onu temellendirmek istemiştir. Ona göre bilimsel bilgiye örnek Newton sistemidir. Bu sistemde her türlü cismin hareketi açıklanabilir. Çünkü Newton yasaları matematiksel yapıdadır. Öklid geometrisini⁴⁸ kullanır. Ve bir zaman/mekân tanımına sahiptir. İmmanuel Kant, Öklid geometrisini "salt bilgi", Newton sistemini de "deneysel bilgi" olarak kabul eder. Burada deneysel bilginin temeli olan Newton sistemi deney ve gözlem yoluyla inşa edilmemiştir. Bu sistemin temellendiği kavramlar sentetik apriori yargılardır.⁴⁹

⁴⁶ Ural, Şafak, **Pozitivist Felsefe**, s.54

⁴⁷ A.g.e, s.15

⁴⁸ Öklid geometrisi beş temel aksiyomdan oluşur. Ve bu aksiyomlar fizik dünya ile uygunluk içindedir. Paralel iki doğrunun birbirini kesmeden sonsuza kadar uzatılabileceğini tasarlamak ve bunu fizik dünyaya uygulamak mümkündür. Geometri iki noktada fizik dünyayla ilişkilidir. Birincisi fizik dünyanın anlaşılması için geometriye ihtiyaç vardır. İkincisi ise geometrinin zihinsel işlemler olarak kurgulanmasıdır. (bkz. Ural, 2006, s.19 vd)

⁴⁹ Bkz. Ural, Şafak, **Pozitivist Felsefe**, s.16 vd.

Yukarda bahsedilenlerin Viyana çevresi düşünürleri tarafından kabul edilmesi mümkün değildir. Hatta bu söylenenlerin ortaya çıkan yeni bilimsel gelişmeler ışığında yeniden değerlendirilmesi Viyana çevresinin doğuşunda önemli bir etken sayılabilir.

Bu dönemde, fizik alanındaki çalışmalar sonucunda Öklitçi mekân anlayışına dayalı Newton fiziğinden farklı, rölatif bir zaman ve mekân anlayışı öngören Albert Einstein fiziğinin Moritz Schlick tarafından fark edilmesi önemli bir dönüm noktasıdır. Moritz Schlick rölativite teorisinin özgün, yeni kavramsal bir yapıyla fizik dünyayı kurguladığını fark etmiştir. Newton fiziğinin epistemolojisi İmmanuel Kant tarafından oluşturulmuştu. Viyana çevresi düşünürleri de rölativite teorisinin epistemolojik alt yapısını kurma işine giriştiler.⁵⁰

İmmanuel Kant daha önce deneyim alanı dışında kalanın bilgisinin olanaksız olduğunu söylemişti fakat Viyana Çevresi daha da ileri giderek sinanamayan önermelerin saçma olduğunu söyledi.⁵¹ Bu aşkın bir varlık olan Tanrı'nın da inkârı anlamına gelmekteydi.

Mantıkçı Pozitivistlerin yaptığı şey, eski felsefi sorunların ya anlamsız olduğunu göstermek veya bu görüşlerin yalnızca mantıksal tekniklerle çözümlenebileceği görüşünü savunmalarıdır.

Mantıkçı Pozitivistlerin bu konudaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Doğrulanabilirlik ilkesi: Moritz Schlick bu ilkeyi “bir önermenin anlamı onun doğrulama yöntemidir” şeklinde ifade etmiştir. Sonuç olarak; deney ve gözlemlerle doğrulanamayan her şey anlamsızdır ve bir önermenin anlamı onu neyin doğrulayacağını söyleyerek betimlenebilir olmasını gerektirir. Böylece metafizik dışlanmış ve anlamlı önermelere çözüm yolu gösterilmiştir.

⁵⁰ Ural, Şafak, **Pozitivist Felsefe**, s.18 vd.

⁵¹ Magee, Bryan, **Yeni Düşün Adamları**, MEB yayınları, 1979, s. 170 vd.

2. *Totoloji (eşsöz):* " Bütün bekârlar evlenmemiş erkeklerdir " veya " Bütün biraderler erkektir" dediğimizde yüklem öznenin içinde zaten var olanı ortaya koyar. Yani zaten söylenmiş bir şeyin açıklamasıdır.

3. *Felsefe bir öğreti değil bir etkinliktir:* Felsefe sadece aydınlatma ve çözümleme etkinliğidir. Felsefenin doğru yöntemi Wittgenstein tarafından şöyle ifade edilmiştir: "Birisi Metafizik bir şey söyleyene kadar beklenir sonra O'na bunun anlamsızlığı gösterilir."⁵²

Tüm bu bilgilerin ışığında Mantıkçı Pozitivistlerin temel ilkelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Tek bir bilim ilkesi: Bilimlerin konusu sadece gözlemlenebilir olgular olduğundan sosyal bilimler de fizik ve matematiğin yöntemlerini kullanmalıydı. Bu anlayıştan yola çıkarak Rudolph Carnap ve Otto Neurath bu ilkeyi ortaya koymuşlardır.

b) Felsefenin bilimsel nitelikte olması ilkesi: Mantıkçı Pozitivistlere göre felsefe bilimin hizmetçisiydi. Bilim çevremizde olan dünyayı betimlediğine göre felsefeye başka alan kalmıyordu. Dolayısıyla felsefe bilimin kavramlarını çözümlmek ve kritik etmekle uğraşmalıdır.⁵³

c) Doğrulanabilirlik ilkesi: Mantıkçı Pozitivistlere göre Metafizik düşüncelerin ve önermelerin doğrulanabilirliği mümkün değildir dolayısıyla bu ilkeden yola çıkarak metafiziğe karşı çıkmışlardır.

d) Totoloji ilkesi: Bir önermede yüklem zaten söyleneni ortaya koyuyorsa yani söylenmek istenen zaten söylenmişse buna totoloji ilkesi denmektedir.

⁵² Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico Philosophicus*, Çeviren: Oruç Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 173 (ayrıca bkz. Magee, 1979, s. 170 vd)

⁵³ Magee, Bryan, *Yeni Düşün Adamları*, s.133–138–139

e) Tümevarım ilkesi: Bir önermeyi doğrulamak için yeterince gözlem yapmak her zaman mümkün olmayabilir. Bu noktada tümevarım yöntemi kullanılır.

Yine yukarıdaki bilgiler ışığında Neo-Pozitivistlerin başlıca tezleri kısaca şöyle özetlenebilir:

1. Her anlamda önerme deneye dayalı veya analitiktir. Bu durumda anlamlı önermeler doğrulanabilir. Doğrulanabilir önermeler ise ampirik ve analitiktir.

2. Tüm matematiksel önermeler analitiktir. Gerçekte matematiksel önermeler anlamlı olmakla beraber ampirik değildirler, analitikler. Yani konuları bizim dışımızda değildirler, zihnimizin ürünüdürler. Ampirik önermelerin konuları ise bizim dışımızdadır bu yüzden deneysel niteliğe sahiptirler.

3. Tüm metafiziksel önermeler anlamsızdır. Çünkü metafiziksel önermeler ne ampiriktir ne de analitiktir. Metafizik önermeler doğrulanabilir önermeler olmadığı için Neo-Pozitivizm anti-metafizik görüşü savunur.

4. Gerçek hakkında bilgi ifade eden her önerme ampiriktir. Çünkü gerçek hakkında bilgi ifade eden önermeler anlamlı olup ancak analitik değildirler. O halde bu önermeler ampiriktir.

5. Yalnız bilimsel önermeler anlamlıdır. Nitekim anlamlı önermeler ampirik veya analitiktir. Ampirik önermeler, ampirik bilimlerin önermeleri, analitik önermeler ise matematik ve mantığın önermeleridir. O halde her anlamlı önerme ampirik veya formel bir bilime aittir.⁵⁴

⁵⁴ Grünberg, Teo, **Neo-pozitivizmin bilim anlayışının eleştirisi**. Bilim Kuramı Sempozyumu Bildirileri, aktaran Türkdoğan, 1989, s.101 vd.

3. Karl Raimund Popper'ın Pozitivizm Anlayışı

Karl Raimund Popper Mantıkçı Pozitivizmin eleştirel bir takipçisidir.⁵⁵ Newtoncu fizik paradigmasının (Newton'un mekanik evren anlayışı) Albert Einstein'ın "izafiyet" teorisi karşısında sarsıntı geçirmesi, Karl Raimund Popper'ın hiçbir teorinin nihai doğru olarak kabul edilemeyeceğini ve her teorinin zamanla yerini başka bir teoriye bırakabileceğini kavramasını sağlamış⁵⁶ ve 'tümevarımsal doğrulama' teori/gözlem ve teori/gerçek ilişkilerinin tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğine inancı artırmıştır.⁵⁷

Bilimsel yöntem üstüne geleneksel görüş; bilimsel çalışmaların belli aşamalardan geçtiğini kabul eder ve bu aşamaların, her biri kendinden sonrakine yol açacak biçimde, aşağıdaki sırayla ardı ardına gelmesini öngörür:

- a. Bilimsel araştırmamız/çalışmamız hakkında gerçekleştireceğimiz gözlemler ya da deneyler.
- b. Bu gözlemlerimiz ya da deneylerimiz sonucunda elde ettiğimiz verilerle tümevarımsal genellemeler oluşturma.
- c. Ulaştığımız genellemeler ışığında bir takım varsayımlar oluşturma.
- d. Oluşturduğumuz bu varsayımların doğrulanması girişimleri.
- e. Bu girişimler sonucunda varsayımlarımızın doğruluk ya da yanlışlıklarının kanıtlanması

⁵⁵ Kızılcılık, Sezgin, **Frankfurt Okulu**, s.107

⁵⁶ Giddens, Anthony, **Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları - Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi**, Çeviren: Ümit Tathıcan - Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul-Mart 2003, s. 179

⁵⁷ Sunar, İlkay, **Düşün ve Toplum**, Aktaran: Sezgin Kızılcılık, **Frankfurt Okulu**, s.108

f. Tüm bu aşamalar sonucunda elde ettiğimiz bilimsel bilgi.

Karl Raimund Popper bilimsel yöntemin geleneksel görüşünün kabul ettiği bu aşamaların yerine şu aşamaları koymuştur:

1. Ele alınan sorun (bu sorun mevcut bir teori ya da beklentiye aykırılık olabilir)
2. Bu soruna önerilen çözüm; bir başka deyişle, yeni bir kuram ortaya koyma.
3. Ortaya konan bu yeni kuramdan sınanabilir önermelerin tündengelimle çıkarsanması.
4. Sınamalar, yani başka şeylerin yanı sıra (ama yalnızca başka şeylerin yanı sıra) gözlem ve deneyle yadsıma girişimleri.
5. Yarışan kuramlar arasında yeğleme yapılması.⁵⁸

Karl Raimund Popper Mantıkçı Pozitivistlerin 'Doğrulanabilirlik' ilkesi yerine 'yanlışlanabilirlik' ilkesini koymuştur. Tümevarım üzerine düşünen Karl Raimund Popper'a göre önermelerin tümevarımla doğrulanması mümkün değildir. O'na göre böyle bir çıkarım her zaman yanlış olabilecektir. Kuğuların beyaz olmalarına ilişkin ne kadar gözlem yaparsak yapalım tüm kuğuların beyaz olduğu sonucuna varmamız doğru olamaz. Bu nedenle Karl Raimund Popper Doğrulanabilirlik ilkesi yerine yanlışlanabilirlik ilkesini önermiştir.⁵⁹

⁵⁸ Magee, Bryan, **Karl Popper'ın Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı**, Çeviren: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul 1990, s.51

⁵⁹ Bkz. Karl Popper, **Bilimsel Araştırmanın Mantığı**, Çev.İ. Aka ve İ. Turan, YKY, İstanbul, 1998, IV ve VI. Bölümler.

Karl Raimund Popper'ın 'yanlışlamacılık'⁶⁰ önerisine tepkiler olmuştur ve yanlışlamacılık fikrinin Karl Raimund Popper'ın önerdiği ilk haliyle sürdürülemeyeceği ortaya konulmuştur. Zira siyah bir kuğunun bulunması tüm kuğular beyazdır önermesini yanlışlamayabilir çünkü siyaha boyanmış veya bulanmış bir kuğu yanlışlayıcı olmayacaktır.⁶¹

⁶⁰ Bkz: Russel Keat- John Urry, **Bilim Olarak Sosyal Teori**, Çeviren: Nilgün Çelebi, İmge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2001, s. 32 vd.

⁶¹ Giddens, Anthony, **Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları- Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi**, s. 185

İKİNCİ BÖLÜM

FRANKFURT OKULU'NUN TARİHİ GELİŞİMİ

Düşünce tarihinde önemli bir gelenek veya akım olarak karşımıza çıkan Eleştirel Teoriyi anlayabilmek için tarihi gelişim sürecine bir göz atmak gerekmektedir.

Frankfurt Okulu; düşünce tarihinde 'okul'un iki ayrı anlamını -hem eğitim-öğretimin gerçekleştiği yer hem de belli bir iç bütünlüğü olan gelenek anlamlarını- içeren okullardan biridir.⁶²

Eleştirel Teori olarak da bilinen Okul; üyeleri, yetiştirdiği öğrenciler, yaptıkları araştırmalar, toplumsal olana eleştirel bakışları ve açılımları açısından bir entelektüeller topluluğu olarak nitelenebilir.⁶³ Üyeleri arasında sol entelektüel felsefeciler, edebiyat eleştirmenleri, sosyologlar, psikologlar, ekonomistler ve siyaset bilimciler vardır. Theodor Wiesengrund Adorno (1903-1969), Max Horkheimer (1895-1973), Herbert Marcuse (1898-1979), Erich Fromm (1900-1980), Walter Benjamin (1892-1940), Leo Löwenthal (1900-1993), Friedrich Pollock (1894-1970), Otto Kirchheimer (1905-1965) ve Franz Leopold Neumann (1900-1954) bunlardan bazılarıdır.

Frankfurt Okulu, Almanya'da Frankfurt Üniversitesi'ndeki Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile olan yakın ilişkisi nedeniyle bu isimle anılmaktadır. Eleştirel Teori ismi ise teorisyenlerin görüşlerine verilen genel isimdir.

⁶² Dellaloğlu, Besim F., **Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum**, Bağlam Yay. İstanbul, 1995, s.13

⁶³ Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, Çeviren: Ünsal Oskay, Ara Yay. İstanbul, 1989, s.10

Frankfurt Okulu nitelemesi sonradan kullanılmaya başlanan ancak önceki dönemleri de içeren gevşek bir terimdir. Eleştirel Toplum Teorisi nitelemesi Max Horkheimer tarafından geliştirilmiştir. Max Horkheimer Geleneksel ve Eleştirel Teori adlı makalesinde eleştirel teorinin kapsamını belirginleştirmiştir. Yine Herbert Marcuse felsefe ve eleştirel teori makalesiyle Max Horkheimer'ın makalesine eklemeler yapmıştır.⁶⁴

Kısaca "Frankfurt Okulu" ifadesi hem bir grup entelektüeli hem de özgür bir toplum teorisini bir başka deyişle eleştirel teoriyi belirtmektedir.

Frankfurt Okulunun oluşumunda birinci dünya savaşı ve bu savaşın bıraktığı izler çok önemlidir. Birinci dünya savaşı, dünya ölçeğinde toplumlar üzerinde önemli etkileri bulunan mevcut yapıları bozan ve değiştiren büyük bir dönüşümdür. Bu savaş tüm dünyada yol açtığı toplumsal, ekonomik ve siyasal oluşumların yanı sıra entelektüeller, bilim ve aydın toplulukları üzerinde de derin izler bırakmıştır. Bu yoğun etkilerin başında- özellikle aydınlar üzerindeki izler bakımından- sosyalist hareketin ağırlık merkezini Doğu'ya kaydırması gelmektedir. Entelektüeller üzerinde etkili olan faktörlerin en önemlileri Alman Devrimi (1918-1921)'nin başarısızlığı ve Rus Devrimi (1917)'nin başarısıdır.⁶⁵

Marksizm'in özü ve diyalektiğin yasalarıyla koşutluk göstermesine karşın Ekim devriminin beklenmedik bir başarı kazanması o zamana kadar Avrupa Marksizm'inin esasını oluşturan Alman sol eğilimli aydınlar için ciddi bir ikilem meydana getirmiştir. Aydınların önünde üç seçenek vardı:

⁶⁴ Stirk, Peter M.R., **Critical Teori, Politics and Society- An Introduction**, Pinter, London, 2000, s.1

⁶⁵ Arato, Andrew, **Introduction (For Political Sociology and Critique of Politics) The Essential Frankfurt School Reader**(içinde) A.Arato ve E. Gebhardt, Continuum Publishing Company, New York, 1998, s.4

1. Ilımlı sosyalistleri ve onların yeni kurdukları Weimar Cumhuriyetini desteklemek, dolayısıyla Bolşevik Devrimini, Rusya deneyimini unutmak.

2. Moskova'nın liderliğini benimsemek, dolayısıyla yeni kurulmuş olan Alman Komünist Partisine katılmak. Böylece Weimar Cumhuriyeti'nin oluşturucusu durumundaki burjuvazi uzlaşısının temellerini yıkmak,

3. Birinci dünya savaşının ve savaş sonrası günlerin yol açtığı bir kopmayı, Marksist tezlerden radikal bir kopuşun ürünü olarak değerlendirmek⁶⁶.

Eleştirel teorisyenler birinci ve ikinci seçeneği yani Weimar'ın sosyal demokrat reformculuğunu da, Sovyetler birliğindeki Bolşevik düşünceyi de reddeder.⁶⁷ Bu durumda geriye üçüncü seçenek kalmaktadır. Üçüncü seçenek aslında Marksist Teorinin bir yandan geçmişteki yanlışlıkları açıklayabilme, öte yandan da gelecek için bir eylem çizgisi belirleyebilme umuduyla, temelindeki düşünsel dayanakların yeniden ele alınıp incelenmesidir. Bu bağlamda Eleştirel Teori, Marksist Teori'nin/kavramların çok sıkı bir şekilde yeniden değerlendirilmesi yani Karl Marks'ın görüşlerinin kökten bir biçimde gözden geçirilerek yenilenmesi, Marksizm'in çağdaş deneyim ve koşulların ışığında canlandırılması gerekliliğinden hareket etmiştir. Kısacası Eleştirel Teori'nin varlık nedenleri arasında Marksist Teori'nin yeniden ele alınışı, değerlendirilişi temel etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Eleştirel Teori temel amacını Karl Marks üzerine

⁶⁶ Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, s.21

⁶⁷ A.g.e, s.21

yapılan incelemelerde ıskalanmış bir konu olan, Karl Marks'ın felsefi geçmişine ve ayrıca teorinin praxis ile olan ilişkisine odaklanmıştır.⁶⁸

Praxis, sıradan bir eylemden farklı olarak teoriyle diyalektik bir ilişki içinde olan bir olguya vurgu yapmaktadır. Bu anlamda Marksizm praxisi, teorik nitelikteki düşün/değerlendirişlerin enforme ettiği bir eylem hüviyetinde değerlendirir. Kapitalist bakış açısındaki ayrışmanın tam aksine, Marksist teoride devrimci etkinlik, eylem ve hareketlerin amacı teori ile praxis'in birleştirilmesi olarak anlaşılmıştır. Fakat bilahare yaşanan Sovyet tecrübesi -sosyalist güç ve odakların iktidara gelmesi- bu amacın önemli bir mesele oluşturduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Zira "Sovyetlerdeki yöneticiler iktidara geldikleri andan itibaren sosyalist amaçları gerçekleştirmekten çok, hayatta kalabilmek ya da çöküp yok olmak sorunu ile uğraşmak zorunda kalmışlardır".⁶⁹

Gerek Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizm adına gerçekleşen olumsuzluklar gerekse Weimar Almanya'sındaki işçi sınıfı hareketinin Bolşevikleşmiş bir Komünist Parti ile devrimci olmayan bir Sosyalist Parti olarak ikiye bölünmesi",⁷⁰ bir başka deyişle Alman devrimsel hareketinin yıkılması Almanya'daki solcu entelektüelleri hayal kırıklığına uğratmıştır. Fakat hayal kırıklığına uğramış çok sayıda Marksist entelektüel, Almanya'da hâlâ sosyalist devrimin olabileceğini ümit ediyorlardı. Bunun için üniversite yaşamına geri dönmüşlerdi.⁷¹ Asıl amaçları, Batı Avrupa Marksizm'ini yeniden canlandırarak ona işlerlik kazandırmaktı. Bu amaca ulaşabilmeleri için teorik

⁶⁸ Bkz. Antony Giddens, **Sosyoloji**, çev. H. Özel ve diğerleri, Ayraç yay. Ankara, 2000, s. 402 ve Magee 1979 (iç),

⁶⁹ Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, s.22

⁷⁰ A.g.e, s.22

⁷¹ Kellner, Douglas, **Critical Theory, Marxism and Modernity**, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1989, s.1

alışmalarında, "özerk ve bağımsız" olmaları gerekmektedir. Eleştirel Teorisyenlerin önüne "mutlu bir rastlantı sonucu, bu koşulları sağlayacak olanaklar da çıkmıştır.⁷²" Nitekim 1922 yılında bu amaçlara uygun teorik bir çerçeveyi oluşturma düşüncesi, "Alman devriminin öncü sempatizanı"⁷³ Felix J. Weil'e(1898-1975) kabul ettirilmiştir.

Felix J. Weil; Alman asıllı, tahıl tüccarı/zengin bir ailenin çocuğı olarak 1898'de Arjantin'de doğmuştur.⁷⁴ Karl Korsch'un danışmanlığında, sosyalizm üzerine çağdaş tartışmalar ve ekonominin sosyale edilmesi konusunda doktora yapmış, ailesinin servetinden önemli bir fon oluşturarak Almanya'daki birçok Marksist eğilimli oluşumu/girişimi desteklemiş bir entelektüeldir.

Felix J. Weil, Marksizm'e işlerlik kazandırma yönünde bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden bir tanesi Marksizm'i, özellikle de Batı Avrupa Marksizm'ini, canlandırma noktasında 1922'de Thüringen'de Ilmenau kentinde organize ettiği "Birinci Marksist Çalışmalar Haftasıdır."⁷⁵ Bu toplantıya katılanlar arasında Georg Lukacs, Karl Korsch, Richard Sorge, Friedrich Pollock, Karl August Wittfogel, Konstantin Zetkin, Bela Fugarasi, Karl Schmückle öne çıkan isimlerdir. Toplantının iki temel teması vardır:⁷⁶ Birincisi, Weimar Cumhuriyeti'nin siyasal gündeminde olan ve aynı zamanda Felix J. Weil'in doktora tezinin konusunu oluşturan kamulaştırma; ikincisi, Marksizm-felsefe ilişkisi -aynı zamanda Karl Korsch'un da temel metni- idi.

⁷² Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, s.23

⁷³ Kellner, Douglas, **Critical Theory, Marxism and Modernity**, s.13

⁷⁴ Bkz. Orhan Koçak, **Horkheimer ve Frankfurt Okulu, Max Horkheimer, Akıl Tutulması** (iç.) Metis Yay. İstanbul, 1990, s.7–8

⁷⁵ Bkz. Georg Lukacs, **Estetik 1**, çev. A. Cemal, Payel yay. İstanbul, 1985, s.25

⁷⁶ Stirk, Peter M.R., **Critical Teori, Politics and Society- An Introduction**, s.14

Felix J. Weil' in ifadeleriyle toplantının genel amacı "Marksizm'deki farklı eğilimlerin bir araya gelip çeşitli sorunları birlikte tartışma olanağı bulabilmeleri halinde, 'gerçek' ya da artık bir Marksizm'i oluşturabilecekleri umudu"⁷⁷ ile bir şeyler yapmaktır.

Birinci Marksist Çalışmalar Haftası'ndan sonra ikinci bir seminer düşünen Felix J. Weil bundan vazgeçmiştir. Bunun temel nedeni, Felix J. Weil' in Frankfurt Üniversitesi'ndeki bazı arkadaşlarının onu, bir enstitü oluşturma yönünde ikna etmiş olmalarıdır. Arkadaşlarının bu motivasyonu sonucu Felix J. Weil, Almanya'da ilk Marksist eğilimli araştırma enstitüsünü kurmak için harekete geçmiştir.

Felix J. Weil ve ekibinin inşa etmek istedikleri enstitü fikri, Frankfurt Üniversitesi yöneticileri ile Liberal ve Sosyal Demokrat Eğitim Bakanı tarafından olumlu karşılanmıştır.⁷⁸ Felix J. Weil ve arkadaşları kurmaları için izin çıkan enstitüye ilk önce Marksizm Enstitüsü adını vermek niyetindeydiler. Ancak daha sonraları böylesi bir adlandırmanın oldukça radikal olacağını düşünerek, "Marksizm Enstitüsü" isminden vazgeçmişlerdir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın önerisi olan Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ismi kabul edilmiştir. "Frankfurt Üniversitesi ile bir ölçüde bağlantılı bir kuruluş"⁷⁹ olan Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, böylelikle Almanya Milli Eğitim Bakanlığı'nın bir kararnamesi ile 1923'te disiplinler arası Marksist araştırmalar merkezi olarak kuruldu.

Frankfurt okulunun tarihi gelişimi farklı açılardan aşağıdaki gibi dönemlendirilmiştir.

1. 1920–1933 Almanya dönemi:

⁷⁷ Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, s.24

⁷⁸ Kellner, Douglas, **Critical Theory, Marxism and Modernity**, s.13

⁷⁹ Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, s.27

a) Frankfurt Okulu'nun kuruluş yılları [1920–1922] ve Kurt Albert Gerlach dönemi,

b) 1923–1930 yılları ve Carl Grünberg-Friedrich Pollock dönemi,

c) 1930–1933 Max Horkheimer dönemi

2. 1933–1950 Amerika dönemi

3. 1950'den sonrası: Yeniden Almanya dönemi.⁸⁰

Bir başka kaynak Eleştirel Teoriyi tarihsel akışına göre dönemlendirmiştir.⁸¹

1. 1923'de kurulan Sosyal Araştırmalar Enstitüsü çevresinde oluşan kuşak [1923–1970 dönemi]:

a) Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün kuruluşu ve Carl Grünberg Dönemi[1923–1929]

b) Max Horkheimer Dönemi [1930–1950]/Göç yılları: New York dönemi,

c) 2. Dünya Savaşı sonrası yıllar: Max Horkheimer, Theodor Wiesengrund Adorno ve Herbert Marcuse Dönemi [1953–1970]

d) 1970'lerden günümüze oluşan yeni kuşak [Jürgen Habermas dönemi]

⁸⁰ Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, s.27

⁸¹ Held, David, **Introduction to Critical Theory**, University of California Pres, Berkeley and Los Angeles, 1980

Son olarak bir diğerk kaynak da Eleştirel Teoriyi dört temel dönemde incelemiştir.⁸²

1. Eleştirel Teorinin oluşum yılları [1922–1930 dönemi],
2. Marksist yönelimin esas olduğu yıllar [1930–1940 dönemi],
3. Deneysel araştırmaların [anti-semitizm, otoriteryanizm, otoriter kişilik vb] başat olduğu yıllar [1940–1960 dönemi],
4. Eleştirel Teorinin yeniden gözden geçirildiği [Marksist teori den/yaklaşımdan uzaklaşma] dönem: 1970’ler ve sonrası: Jürgen Habermas dönemi.

Eleştirel Teoriye dair yapılan çalışmalar arasında Douglas Kellner’in Critical Theory, Marxism and Modernism oldukça önemlidir. Kellner bu çalışmasında Eleştirel Teorinin teorik ve siyasal konumunu göz önünde bulundurarak onun tarihine dair dört temel döneme vurgu yapmaktadır. Bu dönemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Carl Grünberg’in yöneticiliği [1923-geç-1920 arası Dönem]: Ortodoks Marksist tarihsel ve teorik çalışmaların başatlığı,
2. Max Horkheimer’lı yıllar [1930–1940 dönemi]: Faşizmden Kapitalizme sürgün dönemi.
3. New York’tan Frankfurt’a dönüş [1950- Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun ölümü arası dönem],
4. II. Jenerasyon dönemi [Jürgen Habermas'ın tek adam olduğu 1970–1980 arası yıllar].

Marksist sosyolog Tom Bottomore ise Frankfurt Okulu adlı tanınan yapıtında; Eleştirel Teorinin tarihinde dört ayrı dönem belirlemektedir:"

⁸² Bkz. Phil Slater, **Frankfurt Okulu**, s. 15 vd.

1. Marksizm'in başat olduğu yıllar [1923–1933 Dönemi],
2. Yeni-Hegelmeciliğin etkin öge olarak öne çıktığı yıllar [1933–1950 sürgün dönemi],
3. Herbert Marcuse'ün popülaritesinin artışı/siyasal ve düşünsel alanda en etkili yıllar [1950–1970 dönemi],
4. Marksizm'den kopuş ve çöküş: Jürgen Habermas dönemi[1970'lerden günümüze kadar olan evre].

Eleştirel Teorinin tarihine dair yapılan değerlendirmelerin listesini uzatmak olanaklıdır. Biz bu tezimizde Eleştirel Teorinin tarihsel kökleri ve tarihsel akışına/seyrine ilişkin olarak dört temel dönemden söz edeceğiz.

1. Almanya Dönemi(1920–1933)

1.1. Frankfurt Okulu'nun Kuruluş Yılları ve Kurt Albert Gerlach Dönemi (1920–1922)

Milli Eğitim Bakanlığı Sosyal Araştırmalar Enstitüsünün başkanının akademik olarak profesör seviyesinde olması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak "Enstitü'nün kuruluşu sırasında ne Felix J. Weil, ne Max Horkheimer ne de Friedrich Pollock profesörlük unvanına sahip değildir".⁸³ Enstitünün Sosyal Araştırmalar Derneği'nin malî ve yönetsel biriminin başına geçen Felix J. Weil,⁸⁴ enstitünün başkanlığı için Aachen Teknik Yüksek Okulu'nda ekonomi profesörü olan Marksist eğilimli Kurt Albert Gerlach'ı önermiştir. Felix J. Weil'in önerisi, arkadaşları ve Eğitim Bakanlığı tarafından da benimsenince Kurt Albert Gerlach enstitünün ilk yöneticisi olmuştur.

⁸³ Slater, Phil, **Frankfurt Okulu**, s.16

⁸⁴ Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, s.27–28

Kurt Albert Gerlach, Enstitünün Marksizm eksenli çalışmalar üretecek bir oluşum olacağını sürekli vurgulamış biridir. Enstitünün yöneticiliğine atandıktan sonra Kurt Albert Gerlach, kendisinin "Marksizm, Sosyalizm ve Anarşizm" zerine bir dizi dersler vereceğini duyurmuş, ancak bunları gerçekleştirmeden ölmüş ve sekiz bin ciltlik kitabını enstitüye bırakmıştır.⁸⁵

1.2. Carl Grünberg-Friedrich Pollock Dönemi (1923–1930)

Kurt Albert Gerlach'ın ani ölümü üzerine yeni bir başkan arayışı başlamıştır. Gustav Mayer ile yapılan görüşmeler başarısız olunca Felix J. Weil, uluslararası ne sahip Avusturyalı Marksist tarihi Carl Grünberg'i önermiştir. O sıralarda Viyana niversitesi hukuk ve siyaset bilimi profesörü olan Carl Grünberg, yapılan görüşmeler sonucunda, 1923 sonlarında Frankfurt Üniversitesi Ekonomi ve Toplumsal Bilimler Bölümü'nde bir kürsüyü üstlenerek enstitünün kuruluşundan sonraki "ikinci müdürü" olmuştur.

Carl Grünberg, 1924 yılında Enstitünün yeni binası hizmete açılırken bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında enstitünün çalışmalarının program ve içeriğinde teorik temelin Marksizm olacağını dile getirmiştir.⁸⁶

Carl Grünberg' in Marksizm ile yakın ilişkisi ve bağının en somut göstergelerinden birisi de enstitünün o dönemde Moskova'da David Ryazanov'un yönetimindeki Marks-Engels Enstitüsü ile kurduğu ilişkidir. Bir başka deyişle Marx-Engels Enstitüsü ile olan düzenli temas ve karşılıklı bilgi alışverişleri, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile klasik Marksizm geleneği arasındaki yakın bağları sembolize etmektedir.⁸⁷

⁸⁵ A.g.e, s.28

⁸⁶ Bkz. Kellner, Douglas, **Critical Theory, Marxism and Modernity**, s,31

⁸⁷ Held, David, **Introduction to Critical Theory**, s.29–30

Carl Grünberg döneminde Frankfurt Okulu'nda öne çıkan üye teorisyenler arasında Wittfogel, Henryk Grossmann ve Friedrich Pollock anılabilir. Adı geçen üye teorisyenler daha çok ekonomi, sosyalizm, kapitalizm ve toplum gerçeği üzerine yoğunlaşmışlardır.

Genel hatlarıyla, Carl Grünberg döneminde Eleştirel Teorisyenler teorik analizlerle belirli tarihsel çalışmaları birleştirmeye uğraşmış, daha çok kapitalist ve sosyalist ekonomiler, işçi hareketinin tarihi ve tarihsel materyalizm üzerine yoğunlaşmışlardır. Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün finansörü Felix J. Weil, Carl Grünberg döneminde öne çıkan/incelenen altı çalışma alanı saptamaktadır.⁸⁸

1. Tarihsel materyalizm ve Marksizm'in felsefi temelleri
2. Teorik ekonomi politik,
3. Planlı ekonominin sorunları,
4. Proletaryanın durumu/konumu,
5. Sosyoloji,
6. Toplumsal öğretilerin ve partilerin tarihi.

Carl Grünberg dönemi, geçirdiği kalp krizinden sonra sağlığının düzelmeyince 1929'da Enstitünün yöneticiliğinden ayrılmasıyla sona ermiştir.⁸⁹

⁸⁸ Slater, Phil, **Frankfurt Okulu**, s.23

⁸⁹ Held, David, **Introduction to Critical Theory**, s.31

1.3. Max Horkheimer Dönemi (1930–1933)

Max Horkheimer⁹⁰ ile birlikte Frankfurt Okulu tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Max Horkheimer, Frankfurt Okulu teorisyenleri içerisinde, Eleştirel Teorinin ortaya çıkışı, şekillenmesi ve gelişimine en fazla katkısı olan düşünürdür. Bir bakıma Eleştirel Teori, metodolojik programını, teorik yönelimi inceleme birimi ilgi odağını, gelişimini ve düşün tarihinde önemli bir "okul" olarak konumlanışını, bizatihi Max Horkheimer'e borçludur. Frankfurt Okulu adeta Onunla özdeşleşmiştir. O, hem Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'ndeki yöneticiliği ile hem de teorik/metodolojik katkısı ile Frankfurt Okulu'nu var kılan bir entelektüeldir. Kısacası Frankfurt Okulu'nun temelinde Max Horkheimer ve onun düşünceleri vardır. Nitekim çoğu araştırmacı Frankfurt Okulu adı ile anılan Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün temelini Max Horkheimer'in yönetici olmasıyla atıldığını vurgulamaktadır.⁹¹

Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Max Horkheimer'in yöneticiliği döneminde çekirdek kadrosunu oluşturmuş, teorik ve felsefi çalışmalarıyla düşünce tarihinde bir okul olarak yerini almıştır. Bu dönemde kadrosuyla entelektüel bir kimlik edinmiştir. Zira bu dönemde farklı disiplinlere mensup birçok isim enstitü çatısı altında çalışmalar yapmıştır. Carl Grünberg

⁹⁰ Horkheimer, Max (1895-1973) Alman filozof ve Frankfurt Okulu'nun kurucularından. Almanya'da ve Amerika'da organize etme yeteneği ile Frankfurt Okulundaki bilim adamlarına perde gerisinde en çok yardımcı dokunanlardandır. Stuttgart'ta zengin tekstil tüccarı bir Yahudi ailede dünyaya geldi. 1919'da Münih'te psikoloji, ekonomi ve felsefe okumak için üniversiteye girdi. Freiburg'da bir yıl Husserl ile çalıştı. Bu sırada Husserl'in öğrencisi Heidegger ile tanıştı. Hans Cornelius'un danışmanlığında doktorasını tamamladı. En önemli çalışması Sosyal Araştırmalar Enstitüsünün dergisi Zeitschrift für Sozialforschung da yayınlanan Traditionelle und Kritische Theorie adlı makalesidir. En bilinen eseri ise Adorno ile beraber yazdıkları Dialektik der Aufklärung (1944) dur. Buchanan, Ian, **Dictionary of Critical Theory**, Oxford University Press, New York, 2010, s.234

⁹¹ Kızılçelik, Sezgin, **Frankfurt Okulu**, s. 22 vd.

döneminin ekonomist ve siyasal bilimci ağırlıklı üye profili, Max Horkheimer döneminde zenginleşmiş ve çeşitlenmiştir.⁹²

Eleştirel Teorinin üye teorisyen profilinin bu çeşitliliği onun teorik/metodolojik bağlamda gerçek kimliğini edinmesine kaynaklık etmiştir. Bu dönemde Max Horkheimer başta olmak üzere, Theodor Wiesengrund Adorno, Erich Fromm,⁹³ Herbert Marcuse,⁹⁴ Franz L. Neumann, Henryk Grossmann, Karl August Wittfogel, Walter Benjamin⁹⁵, Franz Borkenau, Otto Kirchheimer, Leo Löwenthal gibi farklı disiplinlerde faaliyet gösteren çok önemli isimler enstitüyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişki içinde olmuşlardır. Fakat en çok ön plana çıkan isimler Max Horkheimer ile beraber, Theodor Wiesengrund Adorno ve Herbert Marcuse'dir.

Genel olarak diyebiliriz ki; Max Horkheimer döneminde -özellikle Max Horkheimer'in Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün direktörlüğünü üstlenişiyse- Frankfurt Okulu'nun üye teorisyen profili oldukça netleşmiştir. Bu dönemde enstitüyle ilişki içinde olan teorisyenler enstitünün 1. Kuşağını oluşturmuşlardır. Eleştirel Teori'nin ikinci kuşağı ise yalnızca Jürgen Habermas ile özdeşleşmiştir. Dolayısıyla Eleştirel Teoride "Enstitünün iç grubu"nu ya da

⁹² A.g.e, s. 23 vd.

⁹³ Fromm, Erich (1900-1980) Alman Psikanalist ve Eleştirel Teorisyen. Eğitimini Karl Jaspers'in ders verdiği Heidelberg Üniversitesinde tamamladı. En bilinen eserleri *Escape from Freedom* (1941), *Man for Himself*(1947), *The Art of Loving* (1956), *To Have or To Be?* (1976) dir. Buchanan, Ian, **Dictionary of Critical Theory**, Oxford University Pres, New York, 2010, s.189

⁹⁴ Marcuse, Herbert (1898-1979) Alman kültürel eleştirmen. Berlin'de doğdu. Doktorasını Freiburg üniversitesinde Alman Edebiyatı alanında yaptı. *Reason and Revolution* (1941), *Eros and Civilisation* (1955), *One Dimensional Man* (1964) en bilinen eserleridir. Buchanan, Ian, **Dictionary of Critical Theory**, Oxford University Pres, New York, 2010, s.305

⁹⁵ Benjamin, Walter (1892-1940) Alman kültürel eleştirmeni ve denemecisi. Berlin'de doğdu. Eğitimini sırasıyla Albert Ludwig, Royal Friedrich Wilhelm ve Münih'te sürdürdü. Doktorasını Bern Üniversitesinde yaptı. Fransa'da öldü.

"çekirdek kadrosu"nu oluşturan I. kuşak düşün adamlarının teorik ve metodolojik yönelimleri esastır. Sonuçta Max Horkheimer'ın Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'ne yönetici oluşu ile birlikte Enstitünün "çekirdek kadrosu" değişmiş ve Okul'a gerçek kimliğini ve imajını kazandıracak yeni bir ekip oluşmuştur.⁹⁶

Max Horkheimer yöneticiliği üstlendikten sonra enstitünün yayın organı olan Carl Grünberg Arşivi'nin yayınına son vermiştir. Bunun yerine Okul'un yayın organı olarak "*Zeitschrift für Sozial Forschung* [Sosyal Araştırmalar Dergisi]'ı çıkarılmaya başlanmıştır. Bu dergide yayınlanan makaleler tüm üyeler tarafından okunup tartışıldıktan sonra yayınlandığı için yazarları kadar enstitünün de bakış açısını yansıtmaktaydı.⁹⁷

Alman üniversitelerinde ilk "*Felsefe ve Toplum Felsefesi Profesörü*" olan, 1930'da enstitünün yöneticiliğine atanan Max Horkheimer, Frankfurt Okulu'nun metodolojisi ve yönelimini Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün 1931 yılındaki açılış konuşmasında net bir şekilde ortaya koymuştur. Max Horkheimer'ın açılış konuşmasının başlığı: "*Toplum Felsefesinin Bugünkü Durumu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün Amaçları*" idi. Max Horkheimer, bu konuşmasında; öncelikle, kendisini selefinin aksine iyi bir Marksist olarak göstermeye çalışmamış, daha çok toplum felsefesinin var olan durumunu anlatabilme amacı ile felsefenin bu disiplininin tarihine yönelip konuyu belli bir bakış açısına oturtmayı amaçlamıştır.

Max Horkheimer, açılış bildirgesinde; Eleştirel Sosyal Teori anlayışını kavramsallaştırmaya çalışmıştır. Enstitünün sosyal hayata ilişkin her konuyu işleyeceğini ifade etmiştir. Max Horkheimer konuşmasında önemli felsefe okullarından hiçbirinin yeterli toplum felsefesini içermediğini vurgulayarak,

⁹⁶ Kızılcılık, Sezgin, **Frankfurt Okulu**, s.32

⁹⁷ A.g.e, s.33

toplum felsefesinin çalışmalarda ön plana çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁸

Öz itibariyle Max Horkheimer'in yönetici oluşu ve onu izleyen yıllarda Eleştirel Teorinin metodolojik yönelimi, araştırma programı oldukça belirgin bir hale gelmiştir. Okul'un araştırma programı, kültür ve serbest zamanları (yaşam tarzı, müzik, spor, eğlence vb.) inceleyen, bireyi anlamaya yönelik eğilimler taşıyan, disiplinler arası bağ kurmaya çalışan, bir dereceye kadar "Ortodoks olmayan bir Marksist sosyal teori" kimliğindedir⁹⁹.

2. Amerika dönemi (1933–1950)

Frankfurt Okulu bütün mesaisini farklı disiplinler arasında çalışmalar yürütmeye ayırmışken, Almanya'daki sosyal ve siyasal değişim, Yahudi kökenli ve Marksist eğilimli olmalarından dolayı, kendileri için tehlikeler arz etmeye başlamıştı.¹⁰⁰

Bu durum konunun tarihsel arka planını en iyi bilenlerden biri olan Jay tarafında şöyle özetlenmektedir: "30 Ocak 1933 yılında Nazilerin iktidara gelişiyle, neredeyse tamamı Yahudi kökenli bilginlerden oluşan ve açıkça Marksist olduğunu söyleyen Enstitünün de geleceği üzerinde kara bulutlar belirmeye başlamıştır. Max Horkheimer Mart ayında Enstitünün 'devlete karşı eğilimler taşıdığı' gerekçesi ile kapatıldığı günlerde Almanya-İsviçre sınırından geçerek İsviçre'ye sığınmıştır. O günlerde altmış binden fazla kitabın bulunduğu enstitünün Victoria-Allee'deki binasındaki kütüphanesinin bütün kitaplarına hükümet tarafından el konulmuştur. Hisse senetlerinin iki yıl önce İsviçre'ye transfer edilmiş oluşu, Enstitünün mal varlığının benzer bir zor

⁹⁸ Bkz. Jay,1989, s.50, Slater, 1989, 28

⁹⁹ Kızılcıkelik, Sezgin, **Frankfurt Okulu**, s.43

¹⁰⁰ Stirk, Peter M.R., **Critical Teori, Politics and Society- An Introduction**, s.1

alımını önlemiştir. 13 Nisan 1933 tarihinde ise, Max Horkheimer, Frankfurt Üniversitesi'nden Naziler tarafından atılan ilk bilim adamı olmak onurunu kazanmıştır... Daha sonra, Enstitünün görevli kadrosunu oluşturan herkes Frankfurt'u terk etmiştir..."¹⁰¹

Nazilerin baskısı yüzünden Frankfurt'tan ayrılmak zorunda kalan Eleştirel Teorisyenler ilk önce Cenevre'ye gitmişlerdir. Böylece Cenevre şubesi Enstitünün yönetim merkezi haline getirilmiştir. Artık Avrupalı olan Enstitü üyeleri, Enstitüye, onun Avrupalı olduğunu ifade edecek biçimde "*Societe Internationale de Recherches Sociales*" [Uluslararası Sosyal Araştırmalar Merkezi] adını vermişlerdir.¹⁰² Bu yeni merkezin başkanlığına Max Horkheimer ve Friedrich Pollock birlikte getirilmişlerdir. Ancak Frankfurt Okulu İsviçreli olmayı bir kenara bırakıp, İngiltere ve Fransa'daki yakınlarının katkılarıyla Londra ve Paris'te küçük küçük şubeler açmışlardır. Okul'un yayın organı olan *Zeitschrift* Eylül 1933'te Paris'te yayımlandığında, Frankfurt Okulu'nun Almanya dönemi sona ermiş bulunmaktaydı.

Almanya dışında bulundukları yıllarda Frankfurt Okulu'nun projelerinin niteliği ve yapılan çalışmalar, Okul'un eğilimini yansıtmaları açısından önemlidir. Çünkü Frankfurt Okulu'nun en aktif yılları, faşizm, Nazizm ve tekelci kapitalizmin yükselişine tekabül etmektedir. Bu dönem ve sürece dair Eleştirel Teorisyenlerin gözlemledikleri koşullar ve onlar için temel olan sorunlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Avrupa işçi hareketleri, tüm işçilerin mücadelesini "birleştirmeyi" harekete geçiremedi. Bu birleşmeyi ne sağlar?
2. Siyaset ve ekonomi arasındaki ilişki neydi? İlişkiler değişiyor mu?
3. Çağın düzenini gittikçe artan bir biçimde belirleyen otoriteryanizm

¹⁰¹ Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, s.53–54

¹⁰² A.g.e, s.54

ve bürokrasi fenomenleri nasıl kavranabilir?

4. Nazizm ve faşizm nasıl geniş tabanlı destek kazandı?

5. Radikal sosyal değişimlerin gelişimiyle belirginleşen sosyal ilişkilerde yönlendiriciler neydi ve bunların bireysel gelişmeye etkileri nasıldı?

6. Doğrudan manipülasyona açık kültür alanlarının ortaya çıkışı ideolojinin yeni bir tipini mi şekillendirmiş oluyordu? Bunun gündelik yaşama etkileri nasıldı?

7. Batı Avrupa ve Rusya örneklerinde Marksizm'in akıbetini düşünülecek olursa, ilerlemeci değişimi gerçekleştirebilecek başka sosyal etken var mıydı? Etkili sosyalist pratikler için ne gibi olanaklar vardı?¹⁰³

ABD'deki siyasal şartların değişmesi ile birlikte Frankfurt Okulu üyeleri arasında bir dağılma süreci yaşanmaya başlamıştır. Özellikle Franz Neumann ve Otto Kirchheimer Enstitüden uzaklaşmış, "Enstitü ile ilişkileri 1940'larda gitgide azalan Herbert Marcuse 1950'ye kadar Dışişleri Bakanlığındaki görevinde kalmıştır".¹⁰⁴ Ayrıca K.W. Kapp, O. Lang, E. Zilsel, P. Lazarsfeld, H. Fried gibi düşünürlerin ekonomik güçlükler yüzünden Enstitüde istihdam edilmeleri olanaksızlaşmış ve Enstitü ile ilişkileri kesilmiştir.¹⁰⁵ En önemlisi Max Horkheimer'in Amerika'ya gidişi ile birlikte enstitünün yayın organı olan *Zeitschrift für Sozialforschung*'ın parasızlık yüzünden yayınlanamayışdır. Önce yıllığa dönüştürülen, daha sonra 2. Dünya Savaşı bitinceye kadar yayınlanması durdurulan dergi, bu yıllarda, "yayın organı ömrünü tamamlamıştır".¹⁰⁶

¹⁰³ Held, David, **Introduction to Critical Theory**, s.35

¹⁰⁴ Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, s.410

¹⁰⁵ A.g.e, s. 244–245

¹⁰⁶ Kızılcıkelik, Sezgin, **Frankfurt Okulu**, s.57

Tüm olumsuz koşullara karşın Frankfurt Okulu'nun Max Horkheimer döneminin ikinci kısmı olan 1933–1950 sürgün New York dönemi Eleştirel Teori açısından -özellikle de tanınması, etkinliği, üretkenliği, üzerinde çalışılan konuların çeşitliliği bağlamında- oldukça verimli ve başarılı bir dönemdir.

Max Horkheimer dönemine hem 1930–1933 [Almanya] dönemini hem de 1933–1950 [Amerika] dönemini içerecek bir biçimde bir bütün olarak bakacak olursak, aşağıdaki belirlemeler yapılabilir:

1. Max Horkheimer ile birlikte Eleştirel Teori "gerçek kimliğini" bulmuştur.

2. Max Horkheimer döneminde Eleştirel Teorinin üye teorisyen profili oldukça netleşmiş, özellikle farklı disiplinlerden gelen [Erich Fromm, Theodor Wiesengrund Adorno, Herbert Marcuse, Leo Löwenthal gibi] teorisyenlerin bir aradalığı, birlikte üretim yapmalarını sağlamıştır.

3. Üye profilinin farklı disiplinlerden olması ve özellikle Max Horkheimer'in çabaları ile Eleştirel Teorinin bilimsel araştırma metodolojisi de değişmiştir.

4. Ekonomi biliminden ziyade felsefe, Okul'un ilgi odağı durumuna gelmiştir.

5. Bu dönemde, genel hatlarıyla, ekonomik-temelli açıklamalar yerine, kültürel ve düşünsel "üstyapı" ön plana çıkmıştır. Frankfurt Okulu teorisyenleri geniş bir yelpaze içinde çalışmışlar, değişik ama birbirleriyle ilintili konularda argümanlar ileri sürmüşlerdir. Kısacası Eleştirel Teorisyenlerin çalışma konuları ve ilgi alanları Max Horkheimer döneminde netleşmiştir.

6. Frankfurt Okulu'nun önemli metinleri Max Horkheimer döneminin bir ürünüdür.

7. İlk kez Max Horkheimer döneminde Frankfurt Okulu ayrı bir düşünce okulu olabilmiş; hem metodolojik yönelimini hem de araştırma/inceleme konularını bu dönemde belirginleştirmiş, ayrıca çekirdek

kadrosunu oluşturmuştur.¹⁰⁷

3. Yeniden Almanya Dönemi (1950 ve sonrası)

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra enstitü için yeni şartlar ortaya çıkmıştır. Frankfurt kentinden geri dönmeleri için bir takım talepler iletilmiştir. Max Horkheimer'ın üniversitedeki kürsüsü yeniden düzenlenmiş ve enstitü 16 yıl aradan sonra Frankfurt'ta faaliyetlerine başlamıştır. Fakat Frankfurt Okulu üyelerinin tamamı geri dönme konusunda aynı fikirde değillerdi. Başka bir deyişle Max Horkheimer, Theodor Wiesengrund Adorno ve Friedrich Pollock Frankfurt'a dönerken, Leo Löwenthal, Herbert Marcuse ve Otto Kirchheimer Amerika'da kalmıřlardır¹⁰⁸.

Frankfurt'a dönmelerinde etkili olan temel nedenlerden biri de "Almanya'da yeni bir öğrenci kuşağı yetiştirmek ve onun biçimlenmesine katkıda bulunmak..." olan Frankfurt Okulu teorisyenleri, Frankfurt'ta 1950'lerin başında Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nü yeniden kurmuşlardır. Böylece kendi aralarında "Cafe Max" dedikleri Enstitü yeniden aktif yaşamına kavuşmuştur.¹⁰⁹ Frankfurt Üniversitesi'nde Max Horkheimer önce Felsefe Fakóltesi dekanlığına, bir yıl sonra ise üniversite rektörlüğüne seğilmiştir. Bu arada Theodor Wiesengrund Adorno profesör olmuş ve Enstitünün "yönetici yardımcısı" görevini üstlenmiştir. Max Horkheimer, aynı zamanda, 1954 yılından itibaren beş yıl boyunca periyodik olarak Chicago Üniversitesi'nde ek görevli öğretim üyesi olarak bulunmuştur.¹¹⁰

¹⁰⁷ Kızılçelik, Sezgin, **Frankfurt Okulu**, s.45

¹⁰⁸ Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, s.410–411

¹⁰⁹ A.g.e, s.410–414

¹¹⁰ Kızılçelik, Sezgin, **Frankfurt Okulu**, s.61

Bu süreçte Max Horkheimer ile birlikte Enstitünün yayın organı olan ancak Amerika'da mali güçlükler ve politik ortam/iklim nedeniyle yayın yaşamına son veren Zeitschrift, yeniden yayın yaşamına başlamamış, Zeitschrift'in yerine Enstitü, " *Frankfurter zur Beitrâge Soziologie*" [Sosyolojiye Frankfurt Katkıları] serisini¹¹¹ çıkarmaya başlamıştır.

Max Horkheimer ve Friedrich Pollock' un 1958'de emekli olmasından sonra enstitü müdürlüğüne Theodor Wiesengrund Adorno getirilmiştir. Frankfurt Okulu'nun bir diğer önemli ismi Herbert Marcuse ise Amerika'da kalarak çalışmalarını burada sürdürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar [1953–1970] ya da Theodor Wiesengrund Adorno ve Herbert Marcuse'ün öne çıktıkları dönemi genel hatlarıyla değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz:

1. Bu dönemde Max Horkheimer'in Frankfurt Okulu üzerindeki yirmi beş yıllık etkisi sona ermiş, Theodor Wiesengrund Adorno ve Herbert Marcuse Frankfurt Okulu'nun yönlendiricileri olarak ortaya çıkmışlardır.

2. Eleştirel Teorisyenler, bu dönemde kitle kültürü, modern toplum, teknoloji, teknik, sanat, estetik, müzik, siyaset ve öğrenci hareketleri ile yoğun olarak ilgilenmişlerdir. Eleştirel Teorinin bazı çalışma konuları bu dönemde netleşmiştir.

3. Bu dönemde Marksist teoriden bir kopuş yaşanmaya başlamıştır.

4. Frankfurt Okulu, bu dönemde, gittikçe Marksist teoriden kopması bir yana kendi içindeki üyeler arasında da bir kopuş yaşamıştır.

5. Bu dönemde Herbert Marcuse' ün Amerika'da Yeni Sol ile ilintili olarak öne çıkışı, Frankfurt Okulu'nun dünya çapında tanınmasına olanak vermiştir.

6. Bu dönemde Eleştirel Teorisyenler, Almanya'da yeni bir öğrenci

¹¹¹ Held, David, **Introduction to Critical Theory**, s.38

kuşığı [Jürgen Habermas, Claus Offe, Albert Wellmer gibi] yetiştirmeyi, Alman düşünce hayatında etkili olmayı amaçlamış, bunda da bir ölçüde başarılı olmuştur.

Kısacası Frankfurt Okulu'nun üçüncü dönemi, Theodor Wiesengrund Adorno [1969] ve Max Horkheimer [1973]'ın ölümleri, Herbert Marcuse'ün ise Eleştirel Teoriden gitgide uzaklaşması ve sonradan ölümüyle tamamen sona ermiş, Frankfurt Okulu tarihinde yeni bir dönem/sayfa açılmıştır. Frankfurt Okulu'nun bu yeni dönemi [dördüncü dönemi], II. kuşak teorisyenlerin, özellikle de Jürgen Habermas'ın etkin olduğu dönemdir.¹¹²

¹¹² Kızılcılık, Sezgin, **Frankfurt Okulu**, s.67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FRANKFURT OKULU'NUN POZİTİVİZME YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER

Frankfurt Okulu, bir diğer isimlendirmeye Eleştirel Teori¹¹³ "eleştiriye epistemolojik bir öncelik tanır. Ve sosyal araştırmada araştırmamanın "şeyleri" betimleme ve açıklama dışında da amaçları olduğunu vurgular. Eleştirel teorisyenler bize normatif kriterler sunan toplumsal yapıdaki eşitsizlikler ve adaletsizlikleri işaret eden araştırmamanın yanında araştırmayı ilerlemeci bir siyasal gündemle ilişkilendirmeye çalışır. Eleştirel teorisyenler sosyal araştırmamanın temelinde muhakkak bir "ideoloji" olduğuna inanırlar ve bu "ideoloji" hakkında fikir yürütülmesi gerektiğini düşünürler böylece Eleştirel Teorisyenler sosyal araştırmamanın "değerden arınık" olabileceğine veya olması gerektiğine inanmazlar. Zira herhangi bir sosyal araştırma mutlaka bir takım değerlere yaslanır.¹¹⁴

Frankfurt Okulu üyeleri Pozitivizme yönelik de önemli eleştirilerde bulunmuşlardır. Hatta Eleştirel Teorinin en önemli çalışma ve ilgi alanlarından biri pozitivism eleştirisidir. Bilindiği gibi pozitivistler sosyal araştırmada doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanmak istemişler ve sosyal hayatın yorumlama boyutunu göz ardı etmişlerdir. Frankfurt Okulu üyeleri - kendileri de Marksist eğilimli olmalarına rağmen- Marksistlerin ekonominin toplumu nasıl belirlediğini ortaya koyma çabalarını pozitivism kayma şeklinde değerlendirmişlerdir. Tezimizin konusu olan Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno "birci materyalizm" olarak gördükleri

¹¹³ Swingewood, Alan, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s.334

¹¹⁴ Baert, Patrick, **Sosyal Bilimler Felsefesi**, Çev. Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul, 2010, s.151

yaklaşımdan uzak durmaya çalışmışlardır. Çünkü birci materyalizm farklı olguları “maddi temele” indirgemektedir. Hâlbuki Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno toplumsal olayların sadece ekonomik sebeplere indirgenemeyeceğini ve toplumun ekonomik olmayan yönlerinin de analiz edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.¹¹⁵ Biz burada bu eleştirilerin özellikle Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno’ya ait olanlarının üzerinde duracağız. Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer çok uzun süre beraber çalışmış ve birçok yazıya da ortak imza atmışlardır¹¹⁶. Dolayısıyla bazı düşüncelerin bu ikiliden hangisine ait olduğunu tespit etmek gerçekten zordur. Theodor Wiesengrund Adorno “hiçbir düşünce yok ki burada, onu kâğıda geçirmeye vakit bulmuş adam kadar Max Horkheimer’e ait olmasın”¹¹⁷ demıştır.

Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer kendi eğitim sürecindeyken ve üniversiteyle ilişkili oldukları dönemde pozitivizm sosyal araştırmalar üzerinde etkili bir konumdaydı. Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer pozitivizmi hepten reddetmemişlerdir ve pozitivizmin soyut ve dinsel düşüncelerin yerine, duyuşal deneyimleri geçirerek metafizik ve teolojiden özgürleşmemizde olumlu bir rol oynadığını kabul ederler. Ayrıca pozitivizm organizmacı ve totaliter toplum anlayışları için bir temel sunmuştur.¹¹⁸ Frankfurt Okulu’nun üyeleri pozitivizmin organizmacılık eleştirisine organizmacı toplumsal anlayışların demokratik olmayan politikaları meşru kılmak için kullanılmalarından dolayı sıcak bakmışlardır. Bu olumlu bakışa rağmen, özellikle Theodor Wiesengrund Adorno, pozitivizmin giderek egemen bir güç haline gelmesini eleştirmiştir. Theodor Wiesengrund Adorno’ ya göre pozitivizm, bilgiyi ampirist bilgi tipine indirgemiş ve başka

¹¹⁵ Baert, Patrick, **Sosyal Bilimler Felsefesi**, s.153

¹¹⁶ Bkz. Max Horkheimer- Theodor W. Adorno, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, Çeviren:Oğuz Özügöl, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2010

¹¹⁷ Adorno, Theodor W., **Minima Moralia**, Metis Yayınları, 2002. s. 16

¹¹⁸ Baert, Patrick, **Sosyal Bilimler Felsefesi**, s.154

hiçbir bilgi tipini anlamlı değerlendirmemiştir. Ayrıca pozitivizm kendisini sorgulamamış/sorgulayamamış dolayısıyla kendi sınırlarını anlayamamıştır. Zamanla bir ideolojiye dönüşmüştür.¹¹⁹

Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer Auguste Comte' un "Bilmek, öngörmek, öngörmek kontrol etmektir." sözünü pozitivizmin dar bilgi anlayışına işaret ettiği şeklinde yorumlamışlar bu anlayışın sosyal bilimlerin alanını daralttığını ifade etmişlerdir. Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer'e göre Pozitivizm bozulan toplumsal düzeni onarma ve sistemdeki aksaklıkları gidermeyi hedefler ve sosyal araştırmayı da toplumsal olana teknik egemenlik aracı olarak görür.¹²⁰

Max Horkheimer'e göre, bu daralmanın sebeplerinden biri, pozitivistlerin fenomenalist eğilimde olmalarıdır. Zira fenomenalizm gözlenebilir olgulara epistemolojik öncelik tanır. Fenomenalizm gözlemden önce gelen bazı temel ilkeleri yani apriori düşünceyi kabul etmez. Hâlbuki Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer bu noktada Friedrich Hegel'in "Özneden bağımsız bir nesnenin olması beklenemez." görüşünü benimserler. Pozitivizm teoriden bağımsız gözlenebilir olgulardan bahsetmek mümkünmüş gibi, "teorik dil" ve "gözlem dili" ayrımı yapar. Theodor Wiesengrund Adorno bu görüşün felsefede gözden düşmüş olsa da, sosyologlar arasında var olduğunu söyler. Ona göre teorilere sahip olarak dış dünyadan seçimler yapıp bilgiyi işleyebiliriz. Teori göz önünde bulundurabileceğimiz farklı ön kabuller karşısında daha eleştirel bir tutum takınmamızı mümkün kılar.¹²¹

Frankfurt Okulu üyelerinin Marksist eğilimli olduklarını belirtmiştik. Dolayısıyla Eleştirel Teorisyenlerin düşüncelerinin kaynağı Karl Marks ve çalışmalarıdır. Eleştirel Teori toplumu ve çeşitli bilgi sistemlerinin bir

¹¹⁹ Baert, Patrick, **Sosyal Bilimler Felsefesi.**, s.155

¹²⁰ A.g.e, s.156

¹²¹ A.g.e, s.156

kritiğinden oluşur. Eleştirel teorisyenlerin, genel olarak, üzerinde durdukları veya kritik ettikleri konular¹²² şunlardır:

- 1) Marksist kuramın eleştirisi,
- 2) Modern toplumun eleştirisi,
- 3) Kültürün (kitle kültürünün) eleştirisi,
- 4) Sosyolojinin eleştirisi,
- 5) Pozitivizmin eleştirisi,

Tezimizin konusu olan Pozitivizm eleştirisi Frankfurt Okulu mensuplarının çokça üzerinde durduğu bir konudur. Eleştirel teorisyenlerin pozitivizm eleştirisinin temelinde Onların Marksizm'in ekonomik determinist anlayışını kritik etmeleri¹²³ ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü ekonomik deterministlerin çoğu pozitif bilgi teorisinin genellemelerini kabul ederler¹²⁴.

Eleştirel Teorinin Pozitivizme yönelik eleştirilerinin bir kısmı Frankfurt Okulunun önemli isimlerinden Max Horkheimer'e aittir¹²⁵. Max Horkheimer'ın bu eleştirilerinin hedefinde Viyana Çevresi (Mantıkçı Pozitivistler) vardır. Max Horkheimer'ın bu eleştirilerini "*Metafiziğe En Son Saldırı*" ve "*Geleneksel ve Eleştirel Kuram*" makalelerinde görmekteyiz.¹²⁶

Max Horkheimer Viyana çevresi veya Mantıkçı Pozitivizm olarak bilinen çevreyi ele aldığı ve görüşlerini eleştirdiği "*Metafiziğe En Son Saldırı*"

¹²² Ritzer, George, **Sociological Theory**, New York, 1983, s.260–264

¹²³ Sezgin Kızılcıkel, **Pozitivizm ve Eleştiricileri**, Saray Kitabevi, İzmir, 1996, s.84

¹²⁴ Ritzer, George, **Sociological Theory**, s.261

¹²⁵ Bkz. Kızılcıkel, **Sezgin, Pozitivizm ve Eleştiricileri**, s. 84

¹²⁶ Horkheimer, Max, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, YKY, Çeviren: Mustafa Tüzel, İstanbul-Ağustos, 2005, s.289 vd.

adlı (1937) makalesine "Bilim ve metafiziği birbiriyle uyum içine sokmak zordur" cümlesiyle başlar.¹²⁷ Ona göre Metafizik özden, tözden, ruhtan ve ölümsüzlükten bahseder ki bilimin bunlarla işi yoktur. Max Horkheimer Metafiziğin, dünyanın insanlardan bağımsız bir anlamını keşfetme iddiasını dile getirir. Metafizik bilincin, "genel olarak insanlığın çoğunluğu için zor bir yaşamın ebedi zorunluluğuna ve bireyin devletin o anki amaçları için kendini feda etmesine duyulan inançla uyum içinde olduğunu" ifade eder. Dolayısıyla Metafizik Horkheimer'e göre Kitabı Mukaddes'e değil de sözde kuşku götürmez kavrayışlara dayanır¹²⁸. Max Horkheimer bu makalesinde günümüzdeki bilimin, mevcut toplumun doğayla çatışmasında geliştirdiği bilgi olduğunu ileri sürer. Max Horkheimer'e göre "mevcut toplumsal biçimlerin, insani güçlerin önünde bir engel haline geldiği günümüzde, bilimin soyut dalları, öncelikle bilim içindeki eğilimleri izleyen matematik ve kuramsal fizik, yararlılığı realist karakterine duyulan her türlü kuşkuyu görünüşte ortadan kaldıran, yaşamla doğrudan doğruya bağıntılı olan bilim uğraşının sunduğundan daha az çarpıtılmış bir bilgi sunarlar"¹²⁹.

Max Horkheimer Pozitivizmin sadece deneyimi -doğabilimde içerdiği kesin biçimiyle arı deneyim- bilgi olarak kabul ettiğini belirtir. Dolayısıyla "bilmek inanmak ve ümit etmek değildir ve insanlığın neyi bildiği, en uygun biçimde bilimde formüle edilmiştir, ayrıca zaten bilimin de çıkış noktasını oluşturan gündelik yaşamın gözlemi ve dili, ham yardımcı araçlar olarak, bu bilginin yanı sıra yararlı olabilirler"¹³⁰. Max Horkheimer Felsefe tarihinde bu eğilimin çokça görüldüğünü -Descartes ve Spinoza gibi metafizikçilerde- ama daha çok Comte'un ve Spencer'ın pozitivizminin, bu eğilimi saf bir

¹²⁷ Horkheimer, Max, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, s.289

¹²⁸ A.g.e, s.289

¹²⁹ A.g.e.,s.290

¹³⁰ A.g.e, s.294

biçimde cisimlendirmek için dünya görüşüne ilişkin olarak daha fazla katkısı olduğunu söyler.¹³¹

Max Horkheimer'e göre günümüz Pozitivizmi Hume ve Leibniz'e dayanır ve kuşkucu ampirizmi mantığın rasyonelleştirilmesiyle birleştirir amacı ise "matematik olarak formüle edilmiş, olabildiğince az aksiyomlardan tümdengelimle varılan evrensel bilgi olarak bilgidir; tüm olayların olası ortaya çıkışını hesaplamaya izin veren bir sistemdir".¹³² Böyle bir sistem amaçlayan Pozitivizme göre Toplum da fiziksel olarak açıklanabilir olmaktadır.

Max Horkheimer makalesinde görüşlerini eleştirdiği Neo-Pozitivist okulun özünün "ampirizmin modern matematiksel mantıkla birleştirilmesi" olduğunu ifade ederek Bertrand Russell'ın 1935 yılında Uluslararası Bilimsel Felsefe Kongresi'ndeki konuşmasından şu alıntıyı yapar: "Bilimde bu birleşme, Galileo'nun zamanından beri vardı; ama felsefede, matematik yöntemden etkilenen anti-ampiristlerdi ve ampiristlerin de matematik bilgisi zayıftı. Modern bilim, matematik ile ampirizm arasındaki evlilikten doğmuştur. Üç yüz yıl sonra bu birleşmeden ikinci bir çocuk, belki de bir o kadar büyük bir kariyere sahip olacak bilimsel felsefe doğdu; çünkü modern dünyanın hastalıklarına bir tedavi bulmanın olanaklı olduğu entelektüel ruh haline ancak bu felsefe yol açabilir". Max Horkheimer bu sözleri 'kendine güvenerek konuşma' olarak nitelendirir.¹³³

Max Horkheimer'e göre Mantıksal ampirizmin, eski ampirizmle ortak yanı "nesneler hakkında tüm içeriksel bilginin son tahlilde duyuusal deneyim olgularından geldiği" görüşüdür.¹³⁴

¹³¹ Horkheimer, Max, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, s. 295

¹³² A.g.e., s.295

¹³³ A.g.e, s.296

¹³⁴ A.g.e, s. 297

Max Horkheimer'e göre, John Locke ve David Hume gibi aydınlanma düşünürleri ampirizmi mevcut sosyal düzeni çürütmek için öne sürmüşlerdi. Fakat Viyana Çevresi düşünürleri böyle bir amaca sahip değillerdi. Onlar bilginin "protokol cümlelerden" elde edilebileceğini savunuyorlardı. Böylece gerçeklik bu cümlelerle sınırlandırılmış oluyordu. Dolayısıyla protokol cümlelerle ifade edilemeyenler felsefenin alanının dışına çıkartılmış oluyordu. Sonuç olarak Mantıkçı Pozitivistler olguları mutlaklaştırmış ve var olan toplumsal düzeni şeyselleştirmiş olmaktadır.¹³⁵

Böylece olguların fetişleştirilmesine karşı duyduğu hoşnutsuzluğa¹³⁶ ek olarak, Max Horkheimer, Mantıkçı Pozitivistlerin özü ihmal etmeyen bir alternatifi dışlayarak biçimsel mantığı esas almalarına karşı çıkıyordu. Max Horkheimer'e göre mantığı matematiğin bir benzeri gibi görmek, mantığı tarihsel olan dünyada hiçbir gerçek (reel) anlamı bulunmayan bir eş söz yığınının indirgemektir. Hatta bütün gerçek bilginin bilimsel, matematiksel kavramsallaştırmanın koşullarına uygun olmaya çalışması gerektiğini savunmak, pozitivistlerin karşı çıktıkları ve reddettikleri metafizikten hiç de geri kalmayan bir başka metafiziğe teslim olmak demektir. Ayrıca Max Horkheimer'e göre; her şeyden kötü, pozitivistlerin kendilerini olgular ile değerleri birbirlerinden ayrı tutmayı başarmış gibi göstermekte oluşlarıydı¹³⁷.

Max Horkheimer'e göre pozitivism yoksul bir felsefedir. Bunun temel nedeni, bu akımın kendi üzerinde düşünmeyişi, kendi felsefesinin gerek ahlak gerekse epistemoloji alanlarındaki sonuçlarını kavrayamayışıdır¹³⁸. Yine pozitivist tutumun çıkış noktasında bir yanılgı

¹³⁵ Kızılçelik, Sezgin, **Frankfurt Okulu**, s. 117

¹³⁶ Jay, Martin, **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, s.97–98

¹³⁷ A.g.e, s. 98 vd.

¹³⁸ Bottomore, Tom, **Frankfurt Okulu**, s.28

vardır. Pozitivistler kendi ilkelerini, doğrulanmadığı sürece hiçbir önermenin anlamlı olmadığı ilkesini, doğrulamayı reddetmekle *petitio principii* (kanıtlanması gereken ilkeyi varsayım olarak kullanma) hatasına düşmektedirler. Pozitivist tutumun çıkış noktasındaki bu mantıksal yanılğı, hiç kuşkusuz kurumlaşmış bilime tapınmalarının bir ifadesidir. Yine de, bu yanılğı gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü pozitivistler hep önermelerinin mantıksal saflığı ve kesinliğiyle övünmektedirler. Pozitivist deneysel doğrulama ilkesinin nihai gerekçesinin, aklanışının sonucu olan bu açmazı pozitivistlere karşı bir sav olarak kullanmamızın nedeni, onların bütün öteki felsefi ilkeleri dogmatizm ve akıldışı olmakla suçlamalarıdır. Öteki dogmatikler, en azından vahiy dedikleri şeyle, sezgiyle ya da dolaysız kavrayışlarla kendi ilkelerini gerçekleştirmeye çalışırken, pozitivistler bu tür yöntemleri bilmeden kullanarak ve bilinçli olarak, uygulayanları da mahkûm ederek yanılğıdan kaçınmaya çalışmaktadırlar¹³⁹.

Max Horkheimer bilimin de büyük ölçüde metafizik eleştirisi olmasına rağmen Mantıkçı Pozitivistlerin bilimi eleştirel olarak ortaya koyabilecek düşünceyi/kuramı da metafizikle aynı kefeye koyduklarını ifade eder ve metafizikçileri anlam yorumlamalarına egemen durumları yücelttikleri için suçlarken bilimcilerin de 'insanın sesini kesme'lerinden ve son sözü bilime söyletmelerinden dolayı eleştirir.¹⁴⁰

Max Horkheimer makalesini "bilimin, bilgi-kuramsal ve mantıksal argümanlar yoluyla teolojiye karşı savunulması, on yedinci yüzyılda ilericiydi; felsefeciler yeni bir toplumsal yaşam tarzının avukatlığını yapmışlardı. Bu tarihsel biçimin, insanlar açısından anlamını çoktan değiştirdiği günümüzde, hala bu biçime ait bilimin ve bu bilimin üretildiği etkinliğin, biricik meşru entelektüel etkinlik olduğunu ve bunun dışına çıkan şeyin ilkesel olarak teoloji ya da başka bir aşkınsal inanç olduğunu ya da koyu gericilik ve saçmalık olduğunu öne sürmek; belirleyici karşıtlığın yer

¹³⁹ Kızılcılık, Sezgin, **Pozitivizm ve Eleştiricileri**, s.86

¹⁴⁰ Horkheimer, Max, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, s. 334

değiştirmediyiğini ve eskisi gibi ve aynı vurguyla bilimin metafiziğe karşı ve metafiziğin bilime karşı olduğunu öne sürmek tarihsel duruma ilişkin fazlasıyla basit bir görüşü gerektirir” görüşünü dile getirerek bitirir.¹⁴¹

En genel olarak, Max Horkheimer 1937'de basılan iki temel denemesinde pozitivistliği çok daha kapsamlı bir biçimde kritik etmiştir. Max Horkheimer'ın kritiği genel olarak "bilimciliğe" ve "birleşik bilim" tasarısı şeklinde Viyana Çevresi üyelerince ifade edilen, doğal ve toplumsal bilimlere ortak evrensel ve bilimsel bir yöntem düşüncesi, özel olarak da pozitivistliğin, bilimin tek bir bilgi ve tek bir kuram olduğu iddiasına karşı yöneltilmiştir. Max Horkheimer bu denemelerinde mantıksal pozitivistliğin özgül bir yığın kritiğini de formüle etmiş; bunlarda Frankfurt Okulu'nun genel olarak tutulan ilkeleri olmuştur.¹⁴² Max Horkheimer'e göre bu ilkeler yani bilgi kuramı ya da özellikle toplumsal bilimlerle ilişkili olarak bir bilim felsefesi olan pozitivistliğin kritik edilecek yönleri şunlardır:

1) Pozitivistlik bir varlık olarak insanı mekanik ve determinist biçimde işleyen bir şema içerisinde ele alır ve insan varlığına çıplak olgular ve nesneler olarak yaklaşır.

2) Ampirizmin olmazsa olmaz ilkesi durumundaki algılama yoluyla doğrulama Pozitivist anlayış tarafından kabul görmüştür ve bu yetersiz bir ilkedir.

3) Pozitivistliğin doğrulama ilkesi, burjuva düşüncesi ile ilintilidir. Onun çoğalan sığlığını göstermektedir.

4) Pozitivistlik dünyayı yalnızca deneyde dolaysız olarak verilen biçimiyle algılayarak, indirgemeci bir anlayışla öz ve görünüş arasında bir ayrım yapmaz.

¹⁴¹ Horkheimer, Max, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, s.334

¹⁴² Bottomore, Tom, **Frankfurt Okulu**, s.30 vd

5) Pozitivizm, olgu ve değer arasında mutlak bir ayrım koyarak bilgiyi insan istemlerinden ayırır.¹⁴³

Jürgen Habermas'ın ifadesiyle Theodor Wiesengrund Adorno'nun felsefesi bir *bilinç felsefesidir* ve esasında idealist felsefenin olduğu kadar eleştirel Marksist gelenek için de merkezi konumda bulunan "öznelerin nesneler ile nasıl bağlantılandırılacağı ve ileride mümkün bir gelecekte bu bağlantının nasıl bir bağlantı olabileceği" meselesini esas almaktadır. Frankfurt Okulunun Pozitivizme yönelttiği eleştirilerin temelinde "öznelerin nesneler ile nasıl bağlantılandırılacağı ve ileride mümkün bir gelecekte bu bağlantının nasıl bir bağlantı olabileceği" meselesini ele alışındaki yetersizlik yatmaktadır. Frankfurt Okulu üyelerine göre, Pozitivizm "dünyanın oluşturulmasında özneliliğin yaratıcı ve aktif gücünü kavrayamamış; bu nedenle dünyayı bitmiş bir realite olarak değerlendirmiştir."¹⁴⁴ Theodor Wiesengrund Adorno ise kendi ifadesiyle "öznenin gücünü, oluşturucu öznenin aldaticılığını ifşa etmek için kullanmak -bu satırların yazarının kendi zihinsel gücüne inanabilmeye başladığı günden beri kendisi için görev saydığı iş olmuştur."¹⁴⁵

Theodor Wiesengrund Adorno pozitivistin, araştırmaya konu olacak nesneleri sınırladığını düşünür. Ona göre pozitivist araştırma gözlenebilir düzeyin altında yatan nesnel mekanizmaları araştırmaktan ziyade, öznel özellikleri, yani inançlar, algılar ve deneyimleri nesnel olarak araştırmaya yönelir.¹⁴⁶

Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer'in pozitivistliğe yönelttiği eleştiriler zamanla "bizzat bilimlerin araçsal akıl tarafından

¹⁴³ Kızılcılık, Sezgin, **Frankfurt Okulu**, s.122-123

¹⁴⁴ Jay, Martin, **Adorno**, çev. Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul 2001, s.73

¹⁴⁵ Akt., A.g.e., s.74

¹⁴⁶ Baert, Patrick, **Sosyal Bilimler Felsefesi**, s.157

yutulduğu" yönünde bütünlemeci bir suçlamaya dönüşür. Zira onlara göre modern bilim "mantıksal pozitivizmine ulaşmış teknik yararlılık uğruna, bilgiyle ilgili tüm ciddi iddiaları reddetmiştir." "Terk edilen şey, bilginin tüm iddiaları ve yaklaşımlarıdır. Verili olanı olduğu gibi kavramaktır. Sadece olguların üzerinde durmamızı sağlayan soyut zaman-mekânsal ilişkileri belirlemek değil aksine onları yüzeydeki görünümüler olarak, ancak toplumsal, tarihsel ve insani önemlerinin gelişimi içinde tamamlanan dolaylı kavramsal uğraklar olarak tasarlamaktır terk ettiğimiz." ¹⁴⁷

Max Horkheimer tarafından ortaya konulan ve çerçevesi çizilen pozitivizmin kritiklerini Frankfurt Okulu geleneği içerisinde günümüzde de sürdüren Max Horkheimer'ın ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun öğrencisi Jürgen Habermas' tır.

Pozitivist Tartışma: Theodor Wiesengrund Adorno ve Karl Raimund Popper

Karl Raimund Popper'ın pozitivist olup olmadığı değerlendirmesine başlarken Karl Raimund Popper'ın bizzat kendisinin hiçbir zaman "pozitivist" nitelemesini kabul etmediğini belirtmemiz gerekir.¹⁴⁸ Karl Raimund Popper'ın bakış açısına göre pozitivizm; gerçeğe aykırı olarak, bilim yöntemini, olguları gözlemlene ve toplama, tümevarımlı yoldan varsayımlar elde etme ve bu varsayımları gözlem ve deneyle pekiştirerek kuramlar elde etme biçiminde yorumlayan görüştür. Karl Raimund Popper bu görüşe saptırılmış doğalcılık da demektedir.¹⁴⁹ Pozitivizm kavramının değişik tanımlarına

¹⁴⁷ Cogito, **Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe**, YKY, İstanbul, 2003, s.90

¹⁴⁸ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, sayı, 2003, s.124

¹⁴⁹ A.g.e, s.124

değiniştik. Georg Henrik von Wright’a göre bir pozitivist geniş anlamda şu koşulla nitelendirilebilir. 1. Tüm nesnelere uygulanabilen bir tek bilim yöntemi vardır. 2. Tüm bilimlere örnek olması gereken gelişmiş doğa bilimlerinin, özellikle matematiksel fiziğin yöntemidir. 3. Bilimsel açıklamalar nedensel olup, gözlemlenmiş olguların varsayılmış genel yasalardan türetilmesi biçimindedir.¹⁵⁰ Bu anlamda düşünüldüğünde Frankfurt Okulu üyelerine göre Karl Raimund Popper da bir pozitivisttir.

Frankfurt Okulu ve Theodor Wiesengrund Adorno pozitivistliği yukarıdaki üç maddede ifade edilen şekilde algılamışlar bu koşulların tümüne karşı çıkmışlardır. 1961 yılında Tübingen şehrinde düzenlenen Alman Sosyoloji Kongresi’nde Karl Raimund Popper ve Theodor Wiesengrund Adorno görüşlerini dile getirmişlerdir. Bu kongrede Karl Raimund Popper sosyal bilimlerin yöntemi ve pozitivistlik ile ilgili görüşlerini 27 madde şeklinde dile getirmiştir. Bunların ilk yirmisinde Karl Raimund Popper genel olarak bilimin yöntemi ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Son yedisinde ise özel olarak toplum bilimlerine yönelik görüşlerini ifade etmiştir.¹⁵¹

Karl Raimund Popper doğa bilimleri ile bilginizin genişliği ve sınırlılığı hakkında “gerek kuramsal gerek kılğısal olarak evren üzerine geniş ve derin bir bilgimiz vardır (1. Sav). Ancak bilmediklerimiz de sınırsızdır. Doğa bilimlerinin ilerlemesi bu alanda bile bilgisizliğimizi ortaya çıkartır. Nitekim her ilerleme her problem çözümü sonucunda yeni ve çözölmemiş problemlerin bulunduğunu üstelik sağlam olduğuna inandığımız birçok kanımızın güvenilmez olduğunu gösterir (2. Sav)” diyerek evren hakkında bilgilerimizin az olmadığını fakat bilgimiz arttıkça aslında bilmediğimiz birçok şeyin de ortaya çıktığını ileri sürer.

¹⁵⁰ Addy, Glenn- Frisby, David, **The Positivist Dispute in German Sosyology**, Educational Books Ltd, London, 1977, İntroduction to English Translation, s. xii

¹⁵¹ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivistlik**, Cogito, s.125 vd.

Theodor Wiesengrund Adorno Karl Raimund Popper'ın bu görüşlerini değerlendirmeye ilk iki maddede dile getirilen bilginin bolluğu ile bilgisizliğin sınırsızlığına ilişkin olanlarla başlamıştır. Theodor Wiesengrund Adorno Karl Raimund Popper'ın ileri sürdüğü durumun sosyolojide gerçekten var olduğunu kabullenmiştir fakat bunun sebebinin aslında sosyolojiye atfedilen bilgisizliğin bu alana konu olan gerçekliğin özünün yanlış anlaşılmasından kaynaklanan haksız bir suçlama olduğun savunmuştur. Dolayısıyla Theodor Wiesengrund Adorno'ya göre sosyolojideki bilgi eksikliği gerçek olmaktan çok görünüşte olan bir durumdur.¹⁵²

Theodor Wiesengrund Adorno'ya göre metodolojinin geliştirilmesi ve sentez yapılması yoluyla sosyolojideki bilgi eksikliği giderilemez; gerçeklik yani toplum ne tutarlı ne yalındır, ne de yansız olarak kategorilere dayalı bir anlatıma izin verir. Toplumsal gerçeklik bir önerme dizgesi ile dile getirilemez. Tam tersine nesne olarak toplum, toplumsal gerçekliğin alt yapısıdır. Ve bu, çıkarımsal mantığın kategoriler dizgesini oluşturur. Toplumsal nesnenin üstünde tasarlanan çıkarımsal bir mantık bu nesnenin bilgisini sağlayamaz. Böylece tutarlı, yalın ve matematiksel olarak sık bir bilişsel açıklama ideali düşer. Toplum çelişkilerle dolu ama gene de belirlenebilir, aynı zamanda ussal ve us dışı, parçalara ayrılmış, kör bir doğa ama gene de bilince dayanan bir yapıdadır. Bu nedenle sosyolojinin yöntemi bu özelliklere ayak uydurmalıdır. Yoksa salt çelişkilerden kaçınma çabasından dolayı öngörülen yöntem en ölümcül çelişki olan kendi yapısı ile nesnesinin yapısı arasındaki bir çelişkiye düşer. Toplumbiliminin açıklık ve kesinlik idealinin peşine düşmesi toplumsal gerçekliğin algılanmasını engelleyebilir.¹⁵³

Theodor Wiesengrund Adorno, Karl Raimund Popper'ın saptırılmış doğalcılığa karşı çıkmasını onaylamakla birlikte "geleneksel yöntem" olarak nitelediği sosyolojiye atfedilen bilgisizliğin, nesne olarak toplum ile bu

¹⁵² Grünberg, Teo - Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s. 131

¹⁵³ A.g.e, s. 131 vd.

geleneksel yöntem arasındaki aykırılıktan kaynaklandığını ileri sürüyor. Theodor Wiesengrund Adorno'ya göre bu yöntemin yerine toplumsal gerçekliği kavramaya elverişli olan bir yöntem kullanılmalıdır. Theodor Wiesengrund Adorno bu yöntemi 5 savla dile getirmekte ve şöyle demektedir¹⁵⁴:

1. Toplumsal bütünün yaşamı bu bütünün öğelerinin üstünde ve bu öğelerden bağımsız değildir. Dolayısıyla bu bütün kendilerinden oluştuğu öğelerden ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulamaz.
2. Toplumsal bütün, bireysel öğelerine dayanarak kendi kendini üretir ve geliştirir. Yani toplumsal bütünün kendini geliştirmesi ve yeniden üretmesi bireysel öğeler üzerinden olacaktır.
3. Toplumsal bütün, kendi öğelerinin gerek işbirliğinden gerekse birbirleriyle çatışmasından ayrı tutulamaz. Theodor Wiesengrund Adorno burada toplumsal bütünün anlaşılmasında kendi öğelerinin işbirliği ve çatışma gibi edimlerine dikkat çekmektedir.
4. Genel olarak da hiçbir öge yalnızca kendi işlevlerine dayanarak ve bireysel öğelerinin etkinliğinden kaynaklanmış olan bütünden bağımsız olarak anlaşılamaz. Toplumsal bütün kendi öğelerinden ayrı düşünölemeyecekse öğeler de kendilerinden kaynaklanmış bir bütünden ayrı değerdendirilemez.
5. Toplumsal bütün ve öğeler yani dizge ile birey, birbirinin karşılıkları sayılır ancak bu karşılıklar çerçevesinde kavranabilir.¹⁵⁵

Karl Raimund Popper Theodor Wiesengrund Adorno'nun toplumsal gerçekliği kavramaya elverişli olan bir yöntem olarak ileri sürdüğü bu 5 savını tamamen yanlış bulmamakla beraber bunları sudan görüşler olarak nitelemiştir. Karl Raimund Popper Theodor Wiesengrund Adorno'nun bu 5 savını sırasıyla;

1. Toplum, toplumsal bağıntılardan oluşur.

¹⁵⁴ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s. 132

¹⁵⁵ A.g.e, s. 132

2. Çeşitli toplumsal bağıntılar şu veya bu biçimde toplumu oluşturur.
3. Bu toplumsal bağıntılar arasında işbirliği de çatışma da bulunuyor. Toplum bu bağıntılardan oluştuğuna göre bu bağıntıları toplumdan ayırmak olanaksızdır.
4. Bunun tersi de doğrudur. Bu bağıntılardan hiçbirisi öbürlerinin bütününden bağımsız olarak kavranamaz.
5. Bu sav 4. savın yinelenmesidir şeklinde yorumlamıştır.

Karl Raimund Popper üçüncü, dördüncü ve beşinci savlarında problemin üstünlüğünü dile getirmiş ve bu konudaki görüşlerini ifade etmiştir. Karl Raimund Popper'a göre; bilginin sürekli ilerlemesi ile bilgisizliğimizin genişliğinin bağdaşmasının açıklanmaya gereksinimi vardır (3. Sav). Başta bilimsel bilgi olmak üzere her türlü bilgi, algılar, gözlemler, veriler ve olgular ile değil problemler ile başlar. Problem olmadan bilgi olmaz, ama önbilgisiz problem de olmaz. Demek ki bilgi, bilgi ile bilgisizliğin geriliminden kaynaklanır. O halde bilgi olmadan problem olmayacağı gibi bilgisizlik olmadan da problem olamayacağını söyleyebiliriz. Çünkü her problem bilgi sandığımızla olgular arasında bir çelişkinin veya çelişki izleniminin bir sonucudur (4. Sav). Bilgi edinme, problem ile başladığına göre bilginin bir gözlemle başlaması, gözlemin bir problem yaratması, problemin de gözlemin kimi (bilinçli ya da bilinçsiz) beklentimizle çatışmasına bağlıdır. Dolayısıyla bilimsel çatışmanın gerçek başlangıcı salt gözlemin kendisi değil gözlemin bir probleme yol açmasıdır. Bu sav yalnız doğa bilimleri için değil toplum bilimleri için de geçerlidir (5. Sav)¹⁵⁶.

Theodor Wiesengrund Adorno Karl Raimund Popper'ın görüşlerini değerlendirdiği makalesinin devamında, Karl Raimund Popper'ın üçüncü,

¹⁵⁶ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s.

dördüncü ve beşinci maddelerde dile getirdiği problemin üstünlüğü görüşüne katılmakta ve bu görüşü benimsemektedir¹⁵⁷.

Karl Raimund Popper meddeler halinde dile getirdiği tezlerine şöyle devam etmektedir: Toplum bilimlerinin yöntemi de tıpkı doğa bilimlerinin yöntemindeki gibi araştırmalarımızın başlamasına neden olan veya araştırmalarımızın süreci içinde ortaya çıkan bir takım problemler için geçici çözümler üretmeye dayanır. Bu çözümler önerilip eleştirilir. Önerilmiş herhangi bir çözüm eleştiriye açık değilse bilimsel olmayan bir çözüm sayılıp en azından geçici olarak saf dışı edilir (6-a). Eğer önerilen bu çözüm eleştiriye açık bir çözüm ise onu çürütmeye çalışırız. Nitekim her eleştiri faaliyeti aslında çürütme denemelerinden oluşur (6-b). Eğer önerilmiş bir çözüm çürütme faaliyeti olan eleştirilerimiz sonucunda çürütülmüşse yeni bir çözüm denenir (6-c). Fakat önerilmiş çözüm çürütme faaliyetlerimize yani eleştirilere dirençli çıkarsa, bu çözümü geçici olarak kabul ederiz; böyle bir kabul ise çözümün daha çok tartışmaya ve eleştiriye değer olduğu anlamına gelir (6-d). Bu söylenenlerden yola çıkarak diyebiliriz ki bilimin yöntemi problemlerimizi çözmek için yapılan denemelere dayanır. Bu denemeler de keskin eleştirilerle denetlenmiş kestirimler biçiminde yapılıp deneme ve yanılma yöntemi ile yürütülür (6-e). Bilimin nesnelliği eleştirel yöntemin nesnelliğine dayanır. Bu da hiçbir kuramın eleştiri dışında olmadığı ve mantıksal eleştirinin başlıca aracı olan mantıksal çelişkinin nesnel olması demektir (6-f)¹⁵⁸.

Theodor Wiesengrund Adorno Karl Raimund Popper'ın altıncı maddede dile getirdiği eleştircilik yöntemini onaylamakla birlikte bu yöntemin genişletilmeye muhtaç olduğunu ifade etmektedir. Theodor Wiesengrund Adorno'ya göre eleştiri; bilim insanının kendi kendini eleştirmesiyle sınırlı kalmayıp toplumdaki *gerçek ilişkileri* ortaya çıkarma

¹⁵⁷ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s.132

¹⁵⁸ A.g.e, s. 126

amacına yönelik olmalıdır. Genel olarak da çelişki, kavram ile nesnenin düşüncede karşı karşıya getirilmesidir. Gerçeklikteki çelişki aslında gerçekliğe karşı bir çelişkidir.¹⁵⁹

Gerçeklikte var olan karşıtlıklar ve çatışkılarının, bunları ortadan kaldırmak, amaç ile düşüncede ortaya çıkarılması, çelişkinin özünü oluşturur.

Theodor Wiesengrund Adorno'ya göre çelişkinin kaynağı, öznenin düşüncesindeki yanlışlıklar değildir. Eleştirel felsefede ağır basan nesnel çelişkidir. Biçimsel mantıkta ise çelişki gerçek dışıdır; yani yalnız düşüncede var olup, çelişki olarak nitelenen durum önünde sonunda herkesçe kabul edilen biçimsel bir yargıya dayanarak giderilir. Hiçbir mantıksal saltıklık öğretisinin, olguların gerçekliğe dayanmayan mantıksal ilkelere uyduğunu ileri sürme hakkı yoktur. Theodor Wiesengrund Adorno buna örnek olarak, özgürlük kavramını veriyor; ona göre bu kavram toplum gerçeğine uygulandığı anda amacından geri kalmaya başlar. Artık söylediği şey değildir. Ancak her zaman uygulandığı şeylerin kavramı olması gerektiğinden, o şeylerle karşılaşmak durumundadır. Bu karşılaşma ise kavramı kendisi ile çelişkiye zorlar.¹⁶⁰

Theodor Wiesengrund Adorno toplumsal gerçekliğin çelişkili olmasının onun bilgisini edinmemizi engellemediğini aynı zamanda toplumun rastlantısal olduğunu sergilemediğini ifade etmektedir. Böyle bir kabul akılcılığın toplumsal çelişkiyi de kapsayacak bir şekilde genişletilmesi ve çelişkinin zorunlu bir koşul olduğunun kavranması ile sağlanabilir.

Karl Raimund Popper görüşlerini şöyle sürdürmektedir: Altıncı savın temelindeki düşünce şöyle dile getirilebilir: Tahminler haklı gösterilemediği gibi olası bile kılınmaz. Tek yapılacak bu kestirimleri sürekli olarak çürütmeye çalışmaktır. Bu nedenle böyle bir görüşe eleştirel yaklaşım

¹⁵⁹ Adorno, Theodor W., **The Positivist Dispute in German Sosyology**, (içinde) On The Logic of The Social Sciences, s. 105 vd.

¹⁶⁰ Grünberg, Teo- Grünberg, **David, Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s.

denebilir (7. Sav). Bir kuramsal bilimin betimleyici bir uygulamasına üstünlüğü vardır; kuramsal bilgi uygulamalarından türetilemez ve uygulamalı bilim kuramsal bilimin konusunun özünü belirleyemez (8. Sav). Bilimsel konu denilen şey aslında problemler ve önerilmiş çözümlerden oluşur. Gerçekten var olan, bu problemler ve çözümlerle birlikte bilimsel geleneklerdir (9. Sav). Kuramsal bilimin temeline uygulamayı koymak bilimin sonunu getirir. (10. Sav). Bilimin nesnelliği bilimcilerinkine dayanmaz. Doğa bilimcileri bile yan tutabilir (11. Sav). Bilimsel nesnellik olarak betimlenen şey yalnızca eleştirel geleneğe dayanıp çoğu kez egemen bir dogmanın eleştirilmesini olanaklı kılar. Yani bilimsel nesnellik bilimcilerin karşılıklı eleştirilerinin ve bunların birbiriyle işbirliği yapması ya da yarışmasının toplumsal sonucudur. Dolayısıyla bilimsel nesnellik böyle bir eleştiriye olanaklı kılan birçok toplumsal ve siyasal koşula bağlıdır (12. Sav). Bilimin değer yargılarından bağımsızlığı tıpkı bilimin nesnelliği gibi yarışma, gelenek ve devletin özgür tartışmalara karşı hoşgörülü olması gibi toplumsal koşullara bağlıdır (13. Sav). Eleştirel tartışmada ileri sürülenlerin, bir yandan doğruluğu ve bilimsel problemler için anlamı öte yandan da bilim dışı problemlerle ilgisini tartışabiliriz. Nitekim bilim dışı ilgilerimizden sıyrılmak ve bunların bilimsel araştırmamızı etkilemesini önlemek olanaksızdır. Bu durum yalnız doğa bilimlerinde değil toplum bilimlerinde de ortaya çıkar. Ancak bilim dışı değerler olduğu gibi salt bilimsel değerler de vardır ve bunların karıştırılmaması ve doğruluk sorularından bilim dışı değerlendirmeleri ayırmak bilimsel eleştiri ve tartışmanın görevlerinden biridir. Gerçi bilimin değerden bağımsız olması isteği de bir değerdir. Bu bir paradokstur. Ancak bu paradoks bütün değerlerden bağımsızlık isteği yerine yalnızca doğruluk, yanlışlık gibi salt bilimsel değer problemlerini bilim dışı problemlerden ayırma isteğiyle yetinmekle giderilebilir (14. Sav). Burada Karl Raimund Popper'ın sosyolojik göreliliğe karşı çıktığını görüyoruz.¹⁶¹

¹⁶¹ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s.

Theodor Wiesengrund Adorno, Karl Raimund Popper'ın on üçüncü ve on dördüncü savlarında karşı çıktığı¹⁶² sosyolojik göreliliğe kendisinin de karşı olduğunu belirtmekle beraber toplum bilimlerinin asıl yöntemini toplumdaki çelişkilerin sergilenmesi olarak görüyor. Asıl eleştiri böyle bir sergilemeye dayanıyor. Dolayısıyla Theodor Wiesengrund Adorno'ya göre Karl Raimund Popper'ın eleştirel düşünce anlayışı bu açıdan yetersiz oluyor.¹⁶³

Theodor Wiesengrund Adorno, Karl Raimund Popper'ın on ikinci savında bilimsel nesnelliği eleştirel gelenekle özdeşleştirdiğini hatırlattıktan sonra, bu düşünme biçimini Karl Raimund Popper'ın altıncı savında sözü edilen çözüm önerme sürecine, üstelik deneme ve yanılma yöntemine dayandırmayı kabul etmemektedir. Theodor Wiesengrund Adorno doğruluk değeri taşıyan bir takım temel düşüncelerin sınamaya elverişli olmadığını ifade ederek, doğalcı-bilimsel çağrışımlar taşıyıp sınanamayan her türlü düşüncenin bağımsızlığına karşı yöneltilen "çözüm önerisi" deyiminin çok anlamlı olduğunu söylemektedir. Aslında Theodor Wiesengrund Adorno Karl Raimund Popper'ın buna bile katıldığını söylüyor.¹⁶⁴

Theodor Wiesengrund Adorno toplumsal olarak gözlenebilen şeylerin, bütünsel yapıya bağımlılığının gerçekten kesin olarak doğrulanabilen bulgulardan daha geçerli olduğunu vurguluyor. Sosyoloji deney kavramını doğalcı-bilimsel modellerle karıştırmış ve deneyim ile doyurulmuş olsa da deneyi de aşan ve dolayısıyla kapsayan bir düşünce düzeyine çıkarılmış olması gerektiğini ileri sürmektedir. Zira dar anlamda deney, sosyolojide her durumda verimsizdir. Dolayısıyla kurgusal aşama toplumun bilgisi için zorunlu olmamakla birlikte kendi aşaması için vazgeçilmezdir. Eleştiri ile çözüm birbirinden ayrılamaz çünkü çözümler kimi

¹⁶²Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s. 132 vd.

¹⁶³ A.g.e, s.133

¹⁶⁴ A.g.e, s.133

zaman birincil ve dolaysız olup eleştiriye yönlendirerek bilme sürecini geliştirir¹⁶⁵.

Theodor Wiesengrund Adorno eleştiri kavramının salt biçimsel değil aynı zamanda içeriksel olması gerektiğini ifade ederek, yalnız bilim insanının önermelerine sınırlı kalmayıp incelenen toplumun eleştirisine de yayılmalıdır.

Theodor Wiesengrund Adorno, toplumun kendisinin yapısını oluşturan, toplumsal güç eşitsizliğinden dolayı ortaya çıkan tartışmalar ve kavgalar arasındaki çelişkileri ve özgürlük ve eşitliği öngören liberal bir toplum kavramını örnek vererek, bunların karmaşık tanımlamalarla elenebilecek mantıksal çelişkiler ya da sonradan ortaya çıkmış olgusal sınırlamalar ve geçici bir tanımın ayrımı olamayacağını ifade ediyor. Ve sosyolojinin dokunulmazlığı olan -belki de eleştiriye açık olmayan- bir yöntemin arkasında saklanmayıp böyle bir körelmeye direnme zamanı gelmiştir demektedir.¹⁶⁶ "Demek ki eleştiri yalnızca bilimde tutarlılığı sağlamak amacıyla çelişik önermeleri uygun olanlarla değiştirmek demek değildir. Böyle bir mantıkçılık gerçekliği göz ardı ettiğinden yanlışlığa yol açabilir. Buna karşılık eleştirel bir toplum kuramı, sosyolojik bilginin sürekli özeleştirisini başka bir boyuta taşır. Doğruluğun güvencesi örgütlenmiş toplumbilimine olan saf güvendir."

"Theodor Wiesengrund Adorno bütün bunların Karl Raimund Popper'ın önemseydiği doğruluk ve yanlışlık ayrımını varsaydığını onun da kendisi gibi kuşkucu göreceliğin eleştiricisi olarak (13.sava ek çerçevesinde) bilgi sosyolojisine keskin bir biçimde karşı çıktığını vurguluyor. Bilgi sosyolojisinin temelinde ideoloji vardır. Karl Raimund Popper bilimsel nesnelliği korumak için ideolojinin en azından uzun sürede elenmesi gerektiği kanısındadır. Oysa Theodor Wiesengrund Adorno *bütünsel ideoloji* kavramına karşı çıkmakla birlikte klasik (veya otantik) dediği ideoloji öğretisini savunuyor. Bu öğretinin, doğru-yanlış ayrımını bütünsel ideolojinin

¹⁶⁵ Grünberg, Theo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s.133

¹⁶⁶ A.g.e, s. 133

yaptığı gibi, kaldırmadığını yanlış bilincin nesnel belirlemesini sağladığını, bu belirlemenin kişiler ile onların görüşlerinden bağımsız olduğunu ve toplumsal yapının çözümlenmesinde doğrulanabildiğini ileri sürüyor.”¹⁶⁷

Theodor Wiesengrund Adorno değerlerden koşulsuz bağımsızlığın Karl Raimund Popper tarafından küçümsenmesinin yanlış olduğunu bu paradoksun küçümsenmemesi gerektiğini hatta ondan bir takım felsefi-bilimsel sonuçlar çıkarılabileceğini ileri sürmektedir. Çünkü Karl Raimund Popper’ın da vurguladığı gibi bilim insanının değerlendirmeleri onu bir insan bireyi ve bilgin olarak yok etmeden yasaklanamaz ve yok edilemez. Theodor Wiesengrund Adorno ise bu tutumun yalnızca bilginin kılıgısalığını ilgilendirmedini, bilginin bilgi olarak yok edilmesinin nesnel bilim kavramının kendisinde olduğunu söylüyor. Dolayısıyla “değerlendirici davranış ile değerden-bağımsız davranış ayrımı –değer ile değerden bağımsızlık nesneleştirmeye (reification) dayandığı ölçüde- yanlıştır”.¹⁶⁸

Theodor Wiesengrund Adorno sosyolojideki değer sorununun yanlış anlaşıldığını, toplum bilgisinin konusu olan varlığın buyruklardan ayrı düşünölemeyeceğini, böyle bir ayrılığın varlığın toplumdan soyutlanmasının parçalayıcı etkisinden kaynaklandığını ileri sürüyor. Gerçekliği kavrama açısından, değerlerden bağımsız toplumbilimi yaklaşımı ile yapay veya keyfe-bağılı değerlere dayanan bir bilgi yaklaşımı aynıdır. Bu iki seçenekten herhangi birini kabullenmek bir antinomiye yol açar. Theodor Wiesengrund Adorno’ya göre Karl Raimund Popper da bu çatışkıya düşüyor. Ona göre olan ile olması gerekenin ikililiği yanlıştır, aynı zamanda tarihsel olarak kaçınılmazdır. Dolayısıyla göz ardı edilemez. Bu durumun kaçınılmazlığı ise ancak toplum eleştirisi yoluyla gün ışığına çıkartılabilir.¹⁶⁹ “Sosyolojinin konusu olan toplum meğerki salt bir teknik araç olsun, ancak adil toplum kavramı çerçevesinde oluşabilir. Adil toplum kavramı ise var olan topluma

¹⁶⁷ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s. 134

¹⁶⁸ A.g.e, s. 135

¹⁶⁹ A.g.e, s. 135

karşıt bir değer olmayıp, eleştiriden yani toplumun kendi çelişkilerinden ve bu çelişkilerin zorunluluğunun bilincinden türeyen bir kavramdır.”¹⁷⁰

Theodor Wiesengrund Adorno, Karl Raimund Popper’ın psikolojiyi de toplum bilimi olarak kabul etmesine itiraz etmemekle birlikte, kendisinin bu kabulünün gerekçesinin farklı olduğunu ifade ediyor. Theodor Wiesengrund Adorno sosyoloji ve psikoloji arasında mutlak bir ayrım olmadığını çünkü bilimsel süreç olarak toplum ile onun bireyleri arasında etki-tepki ilişkisi vardır, dolayısıyla toplum bireyleri etkilediği gibi buna tepki olarak bireyler de toplumu etkiler. Dolayısıyla Theodor Wiesengrund Adorno’ya göre her iki toplum bilimi arasında mutlak bir ayrım yoktur. Böylece Theodor Wiesengrund Adorno Karl Raimund Popper’ın sosyolojiyi psikolojiye üstün görmesine de karşı olmaktadır. ¹⁷¹

Theodor Wiesengrund Adorno Karl Raimund Popper’ın görüşlerini değerlendirdiği makalesinin sonunda Karl Raimund Popper’ın “var olan ideolojileri sergilemekle yetinen bir sosyolojiye” karşı çıkışını desteklediğini ifade ediyor. Devamında sosyolojiyi olanaklı kılanın toplumsal gerçeğin çelişkili doğası olduğunu ve bunun keyfe-bağlı bir başlangıç noktası olmadığını ekliyor.

“Theodor Wiesengrund Adorno’nun Karl Raimund Popper’dan ayrıldığı temel nokta ise kısaca şöyle dile getirilebilir. Toplum bilimleri ve özel olarak da sosyoloji, problemler ortaya koyup önerilen çözümleri eleştirmekle yetinmemeli bir de incelenen toplumda var olan gerçek çelişkileri ortaya koyup bunları eleştirmelidir.”¹⁷²

Karl Raimund Popper’ın bu toplantıda dile getirdiği görüşler şöyle devam etmektedir: Salt tümdengelimli mantığın en önemli işlevi eleştirinin bir aracı olmasıdır (15. Sav). Tümdengelimli mantık, mantıksal çıkarımların

¹⁷⁰ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s. 135

¹⁷¹ A.g.e, s. 136

¹⁷² A.g.e, s. 136

geçerliliğinin, yani mantıksal sonuç çıkarmanın kuramıdır. Bir mantıksal çıkarımın geçerliliğinin bir koşulu çıkarımın öncüllerinin doğru olması durumundan sonucunun da doğru olmasıdır (16. Sav). Tüm öncüller doğru ve çıkarım geçerli ise sonucun *zorunlu* olarak doğru olduğunu, dolayısıyla geçerli bir çıkarımın sonucu yanlış ise tüm öncüllerinin doğru olamayacağını söyleyebiliriz. Tümdengelimli mantık bu niteliği ile usçu eleştirinin kuramı oluyor; çünkü her usçu eleştiri eleştirmeye çalıştığımız bir savdan kabul edilemez sonuçların çıktığını gösterme girişimi biçimindedir (17. Sav). Tümdengelimli mantık ussal eleştiri kuramıdır. Nitekim ussal eleştiri, eleştirmeyi denediğimiz savlardan kabul edilemez sonuçlar türetilmesine dayanır. Eğer bu türlü sonuçları çıkarabilirsek savımız çürütülmüş sayılır (18. Sav). Kuramlarla yani tümdengelimli dizgelerle çalışırız; bunun da iki gerekçesi vardır. Birincisi bir kuramın (tümdengelimli dizgenin) bir açıklama yani bir bilimsel problemi çözme denemesi olması, ikincisi de bir kuramın sonuçları yoluyla usçu bir biçimde eleştirilebilmesidir (19. Sav). Bu türlü eleştirel bir yaklaşımın temelinde doğruluk kavramı vardır. Eleştirilen, bir kuramın doğru olduğu savıdır. Bir kuramın eleştirmenleri olarak kanıtlamak istediğimiz böyle bir savın temelsiz ve yanlış olduğudur. Salt bilimin problemleri hep açıklama bulmaya yöneliktir. Açıklama, bir olgu, olay veya ilginç bir düzenliliğin ya da kurala uymayan bir durumun açıklanması biçimindedir. Açıklama problemine önerilen çözüm her zaman bir kuramdan oluşur; böyle bir kuram açıklanacak şeyi başlangıç koşulları denilen başka olgulara bağlayarak açıklar. Doğruluk kavramı doğruluğa yaklaşma, açıklama kavramı da bir kuramın açıklayıcı gücü ya da içeriği kavramlarına yol açar. Bu son iki kavram salt mantıksaldır (20. Sav)¹⁷³.

Karl Raimund Popper'ın özel olarak toplum bilimlerinin yöntemi üzerine görüşlerini gerek önceki savlar gerekse sonraki savlar çerçevesinde şöyle özetlenebilir:¹⁷⁴ Doğalcılığın ve bilimciliğin, saptırılmış doğalcılık olarak

¹⁷³ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s. 128

¹⁷⁴ A.g.e, s.128

nitelenebilen yaygın bir biçimi vardır. Bu görüş, bilimsel yöntemin gözlem ve ölçmelerle başlamayı (istatistiksel veriler toplamayı) sonra tümevarım yoluyla genellemeler yapmayı ve kuramlar kurmayı, bu yola da toplum bilimlerinde olanaklı olduğu ölçüde ideal bilimsel nesnelliği sağlamayı öngörür.

Ancak bu görüş gereğince toplum bilimlerinde nesnelliğin doğa bilimlerine göre çok daha zor olduğu ileri sürülür; gerekçe olarak da nesnel bilimin değerden bağımsız olması gerektiği, ancak toplum bilimcilerinin kendilerini toplumsal sınıflarının değersel dizgesinden soyutlayamayacağı, dolayısıyla değerden bağımsızlığı ve nesnelliği sınırlı ölçüde bile sağlayamayacağı belirtilir. Oysa saptırılmış doğalcılığın bütün bu düşünceleri yanıltır. Nitekim bunlar doğa bilimleri yöntemlerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan bir mitosa dayanır. Yaygın olarak benimsenen ve geniş etkisi olan bu mitos doğa bilimlerinin yöntemlerinin tümevarımlı olduğu ve nesnelliğin bu özelliğe bağlı olduğu mitosudur. Saptırılmış doğalcılık bundan sonraki savlar neticesinde çürütülmektedir (7.sava ek). 2. Dünya savaşından önce sosyolojinin kuramsal fizik ile karşılaştırılabilen genel toplum bilimi, sosyal antropolojinin ise ilkel toplumları betimlemeye sınırlı çok özel bir sosyoloji dalı olduğu kabul edilirdi. Karl Raimund Popper'ın yazdığı 1961 yılında ise durum tersine dönmüş sosyal antropoloji (veya etnoloji) genel toplum bilimi sosyoloji ise ileri derecede sanayileşmiş toplumların sosyal antropolojisi sayılıp, sosyal antropolojinin bir alt alanı durumuna gelmiştir. Özellikle sosyal antropolojinin sosyolojinin konusunun özünü içerdiği kabul edilmiştir (8.sava ek). Bir bilimsel konunun özü diye bir şey yoktur. Dolayısıyla bu bakımdan sosyal antropoloji sosyoloji için gerekli bir koşul olamaz (9. sava ek). Antropolojinin sosyolojiye karşı baskın çıkması gözlemsel, betimleyici ve daha nesnel olduğu sanılan ve doğa bilimlerinin yöntemi olduğuna inanılan bir yöntemin zaferidir. Bu ise Pyrrhusvari bir zafer olup yinelenmesi, gerek antropolojinin gerekse sosyolojinin yok olmasına yol açar (10. sava ek). Bilimin nesnelliğini bilim insanlarının yansızlığıyla açıklayan ve bilgi sosyolojisi olarak adlandırılan yaklaşım, nesnelliğin yalnızca karşılıklı eleştiriye dayandığı olgusunu göz ardı ediyor. Nitekim nesnellik yalnızca gerek tek tek bilim insanlarının gerekse çeşitli bilim toplumlarının yarışması; gelenek (özellikle eleştirel

gelenek) toplumsal kurumlar (örneğin birbiriyle yarışan dergi ve kitaplar yayın yapma, bilimsel toplantılarda tartışma) ve devlet gücü (özgürce tartışmaya olanak sağlama) gibi toplumsal görüşlere dayanarak açıklanabilir. Araştırmacının toplumsal veya ideolojik ortamı gibi kimi ikincil ayrıntılar kısa sürede etkin olmakla birlikte uzun sürede elenmeye yatkındır. Gerçek bilgi sosyolojisi bilimsel nesnelliği bu biçimde açıklayan yaklaşımdır. Değerlerden bağımsız olma problemi benzer biçimde çözülebilir (13. sava ek)¹⁷⁵.

Bundan sonrasında Karl Raimund Popper doğrudan doğruya toplum bilimlerinin yöntemine özgü görüşlerini dile getirmiştir.¹⁷⁶ Salt gözlemsel olan hiçbir bilim dolayısıyla da toplum bilimi yoktur. Tüm toplum bilimleri öbür bilimler gibi kuram ortaya koymalıdır (21. Sav). Düşünce ve eylemlerimiz geniş ölçüde toplumsal koşullara bağlı olduğundan psikoloji bir toplum bilimidir. Dolayısıyla psikolojiyi toplum bilimlerinin temeli sayamayız. Özellikle insanın toplumsal çevresi psikoloji ile açıklanamaz, çünkü bu çevre her psikolojik açıklamanın ön dayanağıdır. Böyle bir açıklamayı ancak sosyoloji yapabilir (22. Sav). Sosyoloji, psikolojiden bağımsız olduğu anlamda ve ölçüde özerktir (23. Sav). Sosyoloji, bir de nesnel anlama sosyolojisinin psikolojiye indirgenememesinden ötürü özerktir (24. Sav). Ekonomi biliminin mantıksal incelenmesinden nesnel anlama yöntemi veya durumsal mantık denilebilen bir yöntem ortaya çıkar. Bu da tüm toplum bilimlerine uygulanıp, bu bilimlerin salt nesnel olan bir yöntemi olduğunu gösterir. Nitekim nesnel anlama veya durumsal mantığa yönelik bir toplum bilimi her türlü öznel ya da psikolojik düşüncelerden bağımsız olarak geliştirilebilir. Böyle bir bilimin yöntemi, insan edimlerinin toplumsal *durumlarının* çözümlemesine dayanır. Bu yöntem her edimin –Edimde bulunan kişinin psikolojisinde bağımsız olarak- o kişinin durumuna dayanarak açıklanmasını ön görüp açıklamalardaki psikolojik öğelere

¹⁷⁵ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s.129

¹⁷⁶ A.g.e, s.129

başvurmadan onların yerine nesnel durumsal öğeler kullanmasından dolayı bireysel olmakla birlikte kesinlikle psikolojik değildir (25. Sav). Durumsal mantığın açıklamaları ussal ve kuramsal olan yeniden kurma biçimindedir. Bu açıklamalar aşırı derecede yalınlaştırılmış ve kalıplaştırılmış olduğundan aslında *yanlıştır*; Bununla birlikte bir problem için üretilmiş açıklama seçenekleri arasında mantıksal anlamda yaklaşık olarak en doğru olanı saptanabilir (26. Sav). Durumsal mantık şöyle bir çerçeveyi var sayar. Edimlerimizin yer aldığı, az veya çok bilgi edinebildiğimiz fiziksel kaynaklar ve fiziksel engelleri kapsayan bir fiziksel evren vardır. Ayrıca az veya çok bilebildiğimiz ve belli toplumsal kurumları bulunan toplumsal çevremiz vardır. Bu kurumlar toplumsal çevremizin toplumsal niteliğini belirler (27. Sav).

Karl Raimund Popper savlarını ortaya koyduktan sonra salt kuramsal sosyoloji, genel durumsal mantık ve kurumlar ile gelenekler kuramının problemleri arasında şimdilik şunları önermektedir:¹⁷⁷

1. Kurumların değil yalnız bireylerin edimleri olabilir, ancak bireyler kurumlar içinde onlar için veya onların aracılığıyla edimde bulunabilir. Bu edimlerin genel durumsal mantığı, kurum davranışlarının kuramı sayılabilir mi?
2. Amaca yönelik edimlerin, kurumsal sonuçlarının kuramını kurabilir miyiz? Karl Raimund Popper en sonunda görüşünün özünü şöyle dile getiriyor: Kuramlarımızı ussal yoldan haklı gösteremeyiz, olası olduklarını bile kanıtlayamayız, ama bu kuramları ussal yoldan eleştirebiliriz ve çoğu kez daha iyi olanları daha kötü olanlardan ayırt edebiliriz.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito, s. 129

¹⁷⁸ A.g.e, s.129 vd.

Karl Raimund Popper'ın bu görüşlerine ilişkin Theodor Wiesengrund Adorno görüşlerini dile getirmiştir. Bazılarına katılmakla beraber, önemli bir kısmını da eleştiriye tabi tutmuştur.¹⁷⁹

Adorno - Popper Tartışmasının Değerlendirmesi

Bu tartışmanın sonunda Theodor Wiesengrund Adorno ve Karl Raimund Popper arasında bir takım ortak görüşlerin varlığı söz konusu olsa da, önemli fikir ayrılıklarının varlığı da ortaya çıkmaktadır.

Karl Raimund Popper, toplumsal gerçekliğin bilgisinin de fiziksel gerçekliğinki gibi ancak kendi içinde tutarlı bir önerme dizgesi ile dile getirilebilir olduğunu söylüyor. Buna ek olarak sosyolojinin kendi nesnesi olan toplum hakkında henüz yeterli bir biçimde bilgi verecek önermeler dizgesine sahip olmadığını ifade ediyor. Theodor Wiesengrund Adorno ise sosyolojinin kendi nesnesinin yani toplumun gerçek ilişkiler içerdiğini dolayısıyla tutarlı bir önerme dizgesi ile dile getirilme isteğinin haksız bir istek olduğunu söylüyor.

Sonuç olarak Theodor Wiesengrund Adorno ve Karl Raimund Popper'ın her ikisi de pozitivistliğe karşı çıkmaktadır. Fakat bu karşı çıkış pozitivistlik teriminin farklı anlamlarda kullanılmasından ve algılanmasından kaynaklanmaktadır. Karl Raimund Popper pozitivistliği "saptırılmış doğalcılık" diye ifade ettiği bilim yöntemi ile sınırlandırırken Theodor Wiesengrund Adorno ve diğer Frankfurt Okulu üyeleri pozitivistliği çok geniş anlamda "her gerçeklik alanına dışardan değerlerden bağımsız ve tümüyle yansız olarak uygulanabilen dolayısıyla uygulandığı nesneye içkin olmayan tek bir genel-geçer bilim yöntemi ve biçimsel mantığı ön gören bir yaklaşım" olarak değerlendirdiklerinden Karl Raimund Popper'ın da kaçınılmaz olarak pozitivist nitelmesine muhatap olduğunu görmekteyiz.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Adorno, Theodor W., **The Positivist Dispute in German Sociology**, (içinde) On The Logic of The Social Sciences, s. 105 vd.

¹⁸⁰ Grünberg, Teo- Grünberg, David, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivism**, Cogito, s. 137 vd.

SONUÇ

Pozitivizm terimi bilimsel bir yöneme işaret etmek ve bunu felsefeye uygulamak anlamında ilk kez Saint Simon tarafından kullanılmıştır. Avrupa'da birçok önemli olay meydana gelmiş (Rönesans, Reform, Aydınlanma, Sanayi İnkılabı vb.) toplumsal yapı değişmiştir. Öyleyse bu değişime olumlu anlamda bir yön verme ihtiyacına binaen pozitif bir felsefeye ihtiyaç vardır. İşte Saint Simon pozitif kavramını bu anlamda kullanmıştır.

Pozitivizm kavramını bir felsefi sistem haline getirme çabası Auguste Comte'a aittir. Onun açtığı bu yolda birçok düşünür bu felsefeden etkilenmiş hatta XX. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'daki baskın felsefi görüş olmuştur. Muhakkak ki Auguste Comte'un düşüncesinin oluşumunda Aydınlanma döneminin filozof ve düşünürlerinin etkileri vardır. Auguste Comte sosyal pozitivizmi savunmuştur ve bilimin yöntem ve sonuçlarını kullanarak daha adil bir sosyal düzen amaçlamıştır. Onun bu amaca sahip olmasında yukarıda belirttiğimiz Avrupa'nın toplumsal yapısını bir anlamda düzenini değiştiren olayların etkisi vardır.

Auguste Comte insan zihninin gelişimi üzerine yaptığı incelemeler sonucunda tarihsel olarak doğrulanabilecek bir temel yasa keşfettiğini düşünür. Ona göre tüm insanlık bu yasaya göre Teolojik ve Metafizik evrelerden geçerek Pozitif hale ulaşacaktır. Pozitif halde insanoğlu artık akıl yürütme ve gözlemle kendisini fenomenlerin tabi olduğu yasaları keşfe adanmıştır.

XX. yüzyılda Pozitivizmin temel ilkelerini kabul eden fakat kendilerine amaç olarak metafizik düşüncelerin elenmesini gören Mantıkçı Pozitivistler deney ve gözlemle sınınamayan hiçbir şeyin bilimsel araştırmanın konusu olamayacağını ifade etmişlerdir.

Neo-Pozitivizme etkisiyle tanınan Ernst Mach'a göre felsefi kavramlar bilimsel çalışmalar ışığında ele alınmalıdır. Böylece Ernst Mach bilimle felsefeyi birbirinden ayırmamış olmaktadır. Bilimsel kavramlar felsefi yönden ele alınmalı ve aydınlatılmalıdır. Bunun yolu ise bilimsel ve felsefi kavramların tarihi gelişimleri içinde ne gibi anlamlar yüklendiklerini incelemektir. Onun kavramları tanımlamak yoluyla getirdiği yeni yorumlar Einstein'ın görecelilik teorisine dolaylı etki etmiştir. Bu dönemde, fizik alanındaki çalışmalar sonucunda Öklitçi mekân anlayışına dayalı Newton fiziğinden farklı, rölatif bir zaman ve mekân anlayışı öngören Albert Einstein fiziğinin Moritz Schlick tarafından fark edilmesi önemli bir dönüm noktasıdır. Moritz Schlick rölativite teorisinin özgün, yeni kavramsal bir yapıyla fizik dünyayı kurguladığını fark etmiştir. Newton fiziğinin epistemolojisi İmmanuel Kant tarafından oluşturulmuştu. Viyana çevresi düşünürleri de rölativite teorisinin epistemolojik alt yapısını kurma işine giriştiler.

Karl Raimund Popper Mantıkçı Pozitivizmin eleştirel bir takipçisi olarak değerlendirilebilir. Newtoncu fizik paradigmasının (Newton'un mekanik evren anlayışı) Albert Einstein'ın "izafiyet" teorisi karşısında sarsıntı geçirmesi, Karl Raimund Popper'ın hiçbir teorisinin nihai doğru olarak kabul edilemeyeceğini ve her teorisinin zamanla yerini başka bir teoriye bırakabileceğini kavramasını sağlamış ve 'tümevarımsal doğrulama' teori/gözlem ve teori/gerçek ilişkilerinin tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğine inancını artırmıştır. Karl Raimund Popper Mantıkçı Pozitivistlerin 'Doğrulanabilirlik' ilkesi yerine 'yanlışlanabilirlik' ilkesini koymuştur. Tümevarım üzerine düşünen Karl Raimund Popper'a göre önermelerin tümevarımla doğrulanması mümkün değildir. O'na göre böyle bir çıkarım her zaman yanlış olabilecektir. Kuğuların beyaz olmalarına ilişkin ne kadar gözlem yaparsak yapalım tüm kuğuların beyaz olduğu sonucuna varmamız doğru olamaz. Bu nedenle Karl Raimund Popper Doğrulanabilirlik ilkesi yerine Yanlışlanabilirlik ilkesini önermiştir.

Eleştirel Teori olarak da bilinen Okul; üyeleri, yetiştirdiği öğrenciler, yaptıkları araştırmalar, toplumsal olana eleştirel bakışları ve açılımları

açısından bir entelektüeller topluluğu olarak nitelenebilir. Üyeleri arasında sol entelektüel felsefeciler, edebiyat eleştirmenleri, sosyologlar, psikologlar, ekonomistler ve siyaset bilimciler vardır. Theodor Wiesengrund Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Walter Benjamin, Leo Löwenthal, Friedrich Pollock, Otto Kirchheimer ve Franz Leopold Neumann bunlardan bazılarıdır. Frankfurt Okulu, Almanya'da Frankfurt Üniversitesi'ndeki Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile olan yakın ilişkisi nedeniyle bu isimle anılmaktadır. Eleştirel Teori ismi ise teorisyenlerin görüşlerine verilen genel isimdir. Kısaca "Frankfurt Okulu" ifadesi hem bir grup entelektüeli hem de özgür bir toplum teorisini bir başka deyişle eleştirel teoriyi belirtmektedir.

Frankfurt Okulunun oluşumunda birinci dünya savaşı ve bu savaşın bıraktığı izler çok önemlidir. Birinci dünya savaşı, dünya ölçeğinde toplumlar üzerinde önemli etkileri bulunan mevcut yapıları bozan ve değiştiren büyük bir dönüşümdür. Bu savaş tüm dünyada yol açtığı toplumsal, ekonomik ve siyasal oluşumların yanı sıra entelektüeller, bilim ve aydın toplulukları üzerinde de derin izler bırakmıştır. Bu yoğun etkilerin başında- özellikle aydınlar üzerindeki izler bakımından- sosyalist hareketin ağırlık merkezini Doğu'ya kaydırması gelmektedir. Entelektüeller üzerinde etkili olan faktörlerin en önemlileri Alman Devrimi (1918-1921)'nin başarısızlığı ve Rus Devrimi (1917)'nin başarısıdır.

Marksizm'in özü ve diyalektiğin yasalarıyla koşutluk göstermesine karşın Ekim devriminin beklenmedik bir başarı kazanması o zamana kadar Avrupa Marksizm'inin esasını oluşturan Alman sol eğilimli aydınlar için ciddi bir ikilem meydana getirmiştir. Sol eğilimli aydınları ılımlı sosyalistleri ve onların yeni kurdukları Weimar Cumhuriyetini desteklemek, dolayısıyla Bolşevik Devrimini, Rusya deneyimini unutmak, Moskova'nın liderliğini benimsemek, dolayısıyla yeni kurulmuş olan Alman Komünist Partisine katılmak, böylece Weimar Cumhuriyeti'nin oluşturucusu durumundaki burjuvazi uzlaşısının temellerini yıkmak, Birinci dünya savaşının ve savaş sonrası günlerin yol açtığı bir kopmayı, Marksist tezlerden radikal bir

kopuşun ürünü olarak değerlendirmek gibi seçeneklerle karşı karşıya kaldılar. Eleştirel teorisyenler birinci ve ikinci seçeneği yani Weimar'ın sosyal demokrat reformculuğunu da, Sovyetler birliğindeki Bolşevik düşünceyi de reddeder. Bu durumda geriye üçüncü seçenek kalmaktadır. Üçüncü seçenek aslında Marksist Teorinin bir yandan geçmişteki yanlışlıkları açıklayabilme, öte yandan da gelecek için bir eylem çizgisi belirleyebilme umuduyla, temelindeki düşünsel dayanakların yeniden ele alınıp incelenmesidir. Bu bağlamda Eleştirel Teori, Marksist Teori'nin/kavramların çok sıkı bir şekilde yeniden değerlendirilmesi yani Karl Marks'ın görüşlerinin kökten bir biçimde gözden geçirilerek yenilenmesi, Marksizm'in çağdaş deneyim ve koşulların ışığında canlandırılması gerekliliğinden hareket etmiştir.

Kısacası Eleştirel Teori'nin varlık nedenleri arasında Marksist Teori'nin yeniden ele alınışı, değerlendirilişi temel etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Eleştirel Teori temel amacını Karl Marks üzerine yapılan incelemelerde ıskalanmış bir konu olan, Karl Marks'ın felsefi geçmişine ve ayrıca teorinin Praksis ile olan ilişkisine odaklanmıştır.

Frankfurt Okulu, bir diğer isimlendirmeye Eleştirel Teori "eleştiriye epistemolojik bir öncelik tanır. Ve sosyal araştırmada araştırmacının "şeyleri" betimleme ve açıklama dışında da amaçları olduğunu vurgular. Eleştirel teorisyenler bize normatif kriterler sunan toplumsal yapıdaki eşitsizlikler ve adaletsizlikleri işaret eden araştırmacının, bunun yanında araştırmayı ilerlemeci bir siyasal gündemle ilişkilendirmeye çalışır.

Eleştirel teorisyenler sosyal araştırmacının temelinde muhakkak bir "ideoloji" olduğuna inanırlar ve bu "ideoloji" hakkında fikir yürütülmesi gerektiğini düşünürler böylece Eleştirel Teorisyenler sosyal araştırmacının "değerden arınık" olabileceğine veya olması gerektiğine inanmazlar. Zira herhangi bir sosyal araştırma mutlaka bir takım değerlere yaslanır. Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno toplumsal olayların sadece ekonomik sebeplere indirgenemeyeceğini ve toplumun ekonomik olmayan yönlerinin de analiz edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Max Horkheimer pozitivismi şu noktalardan eleştirmiştir. Pozitivizm bir varlık olarak insanı mekanik ve determinist biçimde işleyen bir şema içerisinde ele alır ve insan varlığına çıplak olgular ve nesneler olarak yaklaşır. Ampirizmin olmazsa olmaz ilkesi durumundaki algılama yoluyla doğrulama Pozitivist anlayış tarafından kabul görmüştür ve bu yetersiz bir ilkedir. Pozitivizmin doğrulama ilkesi, burjuva düşüncesi ile ilintilidir. Onun çoğalan sığığını göstermektedir. Pozitivizm dünyayı yalnızca deneyde dolaysız olarak verilen biçimiyle algılayarak, indirgemeci bir anlayışla öz ve görünüş arasında bir ayrım yapmaz. Pozitivizm, olgu ve değer arasında mutlak bir ayrım koyarak bilgiyi insan istemlerinden ayırır.

Frankfurt Okulunun Pozitivizme yönelttiğı eleştirilerin temelinde “öznelerin nesneler ile nasıl bağlantılandırılacağı ve ileride mümkün bir gelecekte bu bağlantının nasıl bir bağlantı olabileceğı” meselesini ele alışındaki yetersizlik yatmaktadır. Frankfurt Okulu üyelerine göre, Pozitivizm “dünyanın oluşturulmasında öznelliğin yaratıcı ve aktif gücünü kavrayamamış; bu nedenle dünyayı bitmiş bir realite olarak değerlendirmiştir.

Theodor Wiesengrund Adorno pozitivismin, araştırmaya konu olacak nesneleri sınırladığını düşünür. Ona göre pozitivist araştırma gözlenebilir düzeyin altında yatan nesnel mekanizmaları araştırmaktan ziyade, öznel özellikleri, yani inançlar, algılar ve deneyimleri nesnel olarak araştırmaya yönelir.

Theodor Wiesengrund Adorno ve Max Horkheimer’ın pozitivismeye yönelttiğı eleştiriler zamanla “bizzat bilimlerin araçsal akıl tarafından yutulduğı” yönünde bütünlemeci bir suçlamaya dönüşür. Zira onlara göre modern bilim “mantıksal pozitivismine ulaşmış teknik yararlılık uğruna, bilgiyle ilgili tüm ciddi iddiaları reddetmiştir.”

KAYNAKÇA

Addy, Glenn- Frisby David, **The Pozitivist Dispute in German Sociology**, Heinemann Educational Books Ltd., London, 1977

Adorno, Theodor W., **Minima Moralia**, Metis Yayınları, İstanbul, 2002

Arato, Andrew. **Introduction (For Political Sociology and Critique of Politics) The Essential Frankfurt School Reader**(iç) A.Arato ve E. Gebhardt, Continuum Publishing Company, New York, 1998

Ayer, Alfred. **Dil, Doğruluk ve Mantık**, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, Metis Yayınları, İstanbul 1998

Beart, Patrick, **Sosyal Bilimler Felsefesi**, çev. Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul, 2010

Bolay, Süleyman Hayri. **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ yayınları. 7.baskı, 1997

Bottomore, Tom. **Frankfurt Okulu**, Çeviren. A. Çiğdem, Ara Yayınları. İstanbul, 1989

Buchanan, Ian. **Dictionary of Critical Theory**, Oxford University Pres, New York, 2010

Comte, Auguste. **Pozitif Felsefe Kursları**, çev. Erkan Ataçay, Sosyal Yayınları, İstanbul 2001

Cogito, **Theodor Wiesengrund Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe**, sayı.36, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Yaz-2003

Dellaloğlu, Besim F., **Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995

- Demir, Ömer - Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, 3. baskı 1997
- Frolov, İvan yönetiminde Bilimler Akademisi, **Felsefe Sözlüğü**, Çeviren. Aziz Çalışlar, 2.basım, Ekim 1997
- Fromm, Erich. **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, çeviren. N.Arat, Say yayınları. İstanbul, 1997
- Giddens, Anthony. **Sosyoloji**, Çeviren, H. Özel ve diğerleri, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000
- Giddens Anthony. **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul-Ekim 2001
- Giddens, Anthony. **Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları- Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi**, Çeviren: Ümit Tatlıcan-Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul-Mart 2003
- Gökberk, Macit. **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985
- Grünberg, Teo. **Neo-pozitivizmin bilim anlayışının eleştirisi**, Bilim Kuramı Sempozyumu Bildirileri,1989
- Grünberg, Teo - David Grünberg, **Toplum Bilimleri Yönteminde Pozitivizm**, Cogito (içinde), sayı:36, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Yaz- 2003,
- Held, David. **Introduction to Critical Theory**, University of California Pres, Berkeley and Los Angeles, 1980
- Held, David. **Max Horkheimer Maddesi**, Çeviren: Levent Köker, Marksist Düşünce Sözlüğü (iç.), Tom Bottomore (ed.), İletişim yay. İstanbul, 1993
- Horkheimer Max, - Theodor Wiesengrund Adorno, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, Çeviren:Oğuz Özgül, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2010

- Horkheimer, Max. **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, YKY, Çeviren: Mustafa Tüzel, İstanbul-Ağustos, 2005
- Jay, Martin, **Adorno**, Çeviren: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 2001
- Jay, Martin. **Diyalektik İmgelem-Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923–1950**, Çeviren. Ünsal Oskay, Ara Yayınları. İstanbul, 1989
- Keat, Russell – John Urry,. **Bilim Olarak Sosyal Teori**, Çeviren: Nilgün Çelebi, İmge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2001
- Kellner, Douglas. **Critical Theory, Marxism and Modernity**, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1989
- Kızılcılık, Sezgin. **Frankfurt Okulu**, Anı Yayınları, Ankara 2000
- Kızılcılık, Sezgin. **Pozitivizm ve Eleştiricileri**, Saray Kitabevi, İzmir, 1996
- Koçak, Orhan. **Max Horkheimer ve Frankfurt Okulu**, Max Horkheimer, Akıl Tutulması (iç.) Metis Yay. İstanbul, 1990
- Korlaelçi, Murtaza. **Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi**, İnsan Yayınları, İstanbul 1986
- Kutluer, İlhan. **Pozitivizm Maddesi**, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 34. Cilt, İstanbul,
- Lukacs, Georg. **Estetik 1**, çeviren. A. Cemal, Payel yayınları. İstanbul, 1985
- Magee, Bryan. **Yeni Düşün Adamları**, MEB yayınları, 1979
- Magee, Bryan. **Karl Raimund Popper' in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı**, çeviren. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul 1990
- Marcuse, Herbert. **Us ve Devrim**, Çeviren. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 2000

- Miller, David ve diğerkleri (ed.) **Max Horkheimer Maddesi**, Blackwell Siyasal Düşünce Ansiklopedisi (iç.), çeviren. B. Peker, N. Kırac, Ümit yayınları. Ankara. 1994
- Popper, Karl R., **Bilimsel Araştırmanın Mantığı**, Çeviren. İ. Aka ve İ. Turan, YKY, İstanbul, 2010
- Ritzer, George. **Sociological Theory**, Alfred A. Knoph inc. New York, 1983
- Russell, Bertrand. **Batı Felsefesi Tarihi**, Çeviren. M.Sencer Say Yayınları, İstanbul 1994,
- Slater, Phil. **Frankfurt Okulu**, Çeviren. A. Özden, BFS yay, İstanbul, 1989
- Stirk, Peter M.R. **Critical Teori, Politics and Society- An Introduction**, Pinter, London, 2000
- Swingewood, Alan. **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998
- Turner Jonathan H., Leonard Beeghley, Charles H. Powers, **Sosyolojik Teorinin Oluşumu**, çeviren. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayınları, İstanbul, 2010
- Türkdoğan, Orhan. Bilimsel **Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi**, Meb Yayınları, Ankara, 1989
- Ural, Şafak. **Pozitivist Felsefe: Bilimde ve Felsefede Doğrulama**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986
- Ural, Şafak. **Pozitivist Felsefe**, Say Yayınları, İstanbul, 2006
- West, David, **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, çeviren. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005
- Wittgenstein, Ludwig, **Tractatus Logico Philosophicus**, Çeviren. Oruç Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul, 2008